

Magyar

Történelmi Szemle

2438

1971 APR 20

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

Anonymus-Pósa szám

KARSAI GÉZA

Az Anonymus - kódex keletkezéséhez
Az Anonymus-kódex első levele.

HONTI JÁNOS
FEHÉR MÁTYÁS

Kivakart rajzok a "Gesta"-ban.
Anonymus és hagyomány.
Pósa "Gesta"-ja és a Domonkos-rend.

MAGYAR ÉRTÉKEINK

ERDÉLYI F. ISTVÁN
FEHÉR MÁTYÁS
NÉMETH PÉTER

Magyar őseink a Kubány vidékén.
Baján, a nyugati avar nagyagán.
Ismeretlen romok a Pilisben.

FÓRUM

(Hozzászólások Andrásy Kurta J. "Vitairatához". 4. rész.)

KÚN H. SÁNDOR
ZAKAR ANDRÁS
ORBÁN ÁRPÁD

A magyar éremtan tanúsága.
"Emese genuit..."
A címeroroszlán "pogány"-kori eredete.

ADATTÁR

FEHÉR MÁTYÁS

Új adatok a Kassai Kódexről.

LAPSZEMLE

BARTHA ANTAL
BENDEFY LÁSZLÓ
CSALLÁNY DEZSŐ
ERDÉLYI ZSUZSA
ESZLÁRY KÁROLY
TARDY LAJOS

István király és kora.
A "szakrális" fejedelemtől Szent Istvánig.
Az "Attila-kincs" feliratairól...
Apokrif magyar népiimák.
Ansegise apát "kapitulárei".
Kaukázusi rokonok: kabardok és haracsájok.

LEVÉLSZEKRÉNY

I.évf.
6

Magyar Történelmi Szemle

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	Serv, de Documentation	MONTREAL (Canada)
DOMONKOS S. LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (Ohio)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi curator	SYDNEY (Ausztrália)
K. KATONA LAJOS	egyetemi könyvtáros	TAIPEH (Taiwan)
HARSÁNYI ANDRÁS	dean of. Ref. Church	CARTERET (N. Jersey)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ. (Austria)
MUSLAY ISTVÁN	Sociedad Hist. Hungara	CARACAS (Venezuela)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	GANNON C. ERIE. (Pa.)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (Florida)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Anthropologico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURG (Pa.)

S Z E R K E S Z T Ő
· FEHÉR MÁTYÁS J.

KIADJA A „TRANSWORLD TASTE BOOKS” VÁLLALAT

(SZATHMÁRY LAJOS · CHICAGO)

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

SZERKESZTŐSÉGI CÍM:	EGÉSZÉVRE \$ 12.-
P. O. Box 6.	FÉL ÉVRE \$ 7.50
NEW BRUNSWICK, NJ, 08903, USA.	EGYES SZÁM \$ 3.-

MINDEN CIKKÉRT SZERZŐJE FELEL. A TANULMÁNYOK
TARTALMA NEM OKVETLENÜL AZONOS A SZER-
KESZTŐSÉG VÉLEMÉNYÉVEL. KÉZIRATOKAT
A SZERKESZTŐSÉG NEM ÓRIZ MEG, NEM
IS KÜLD VISSZA. CSAK TÖRTÉNELMI
TANULMÁNYOK KÖZLÉSÉT VÁL-
LALJUK.

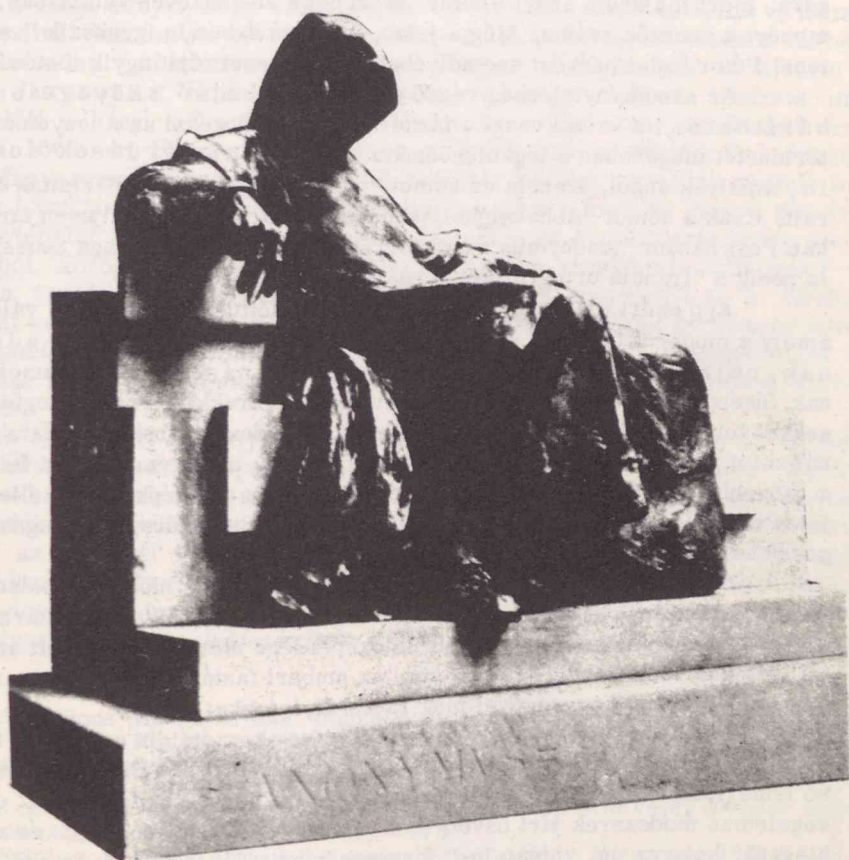
MAGYAR

TÖRTÉNELMI

SZEMLE

I. Évfolyam. 6. szám.

1970. December.

ANONYMUS

Ligeti Miklós szobra

K I V O L T A N O N Y M U S ?

Ki volt Anonymus, a "Gesta Hungarorum" szerzője? Ez a kérdés 1748-óta foglalkoztatta és foglalkoztatja történészeink, régészeink, nyelvészeink légióját, amióta a szerény, 26 oldalnyi kódex a bécsi levéltárban felbukkant. Sebestyén Gyula már 1898-ban írt hatalmas tanulmányt, amelynek a címéül a régi kérdést választotta: "Ki volt Anonymus?" és munkájában már akkoriban 302 könyvet sorolt fel, melyek mindegyike a kérdést boncolgatta. Azóta könyvtárnyivá gyarapodott a kérdés irodalma. Az eredményes megoldás azonban mindmáig váratott magára, mert majdnem annyi "jelölt" szerepel a kétszázéves kutatásban, mint amennyi a szerzők száma. Még a jelen, 1970-es évben is igyekszik "valószínűsíteni" Péter budai prépost személyében a Gesta szerzőjét egyik történészünk.

Az eredménytelenség végső oka a Gesta belső szövegelemzésre hárítható. Ha valaki veszi a fáradságot és átböngészi az Anonymus-kutatástörténetét megdöbben a legkülönbözőbb párhuzamkérdések sorozatain, amelyek angol, francia és német "parallelek"-ből származtatták a Gesta sorait. Csak a német "Abhängigkeitsschnüpfen" fogalom fedi teljesen fáradozásait. Fest Sándor "Anonymus angol forrásairól" értekezik, maga Sebestyén Gyula pedig a "francia ortográfiát" keresi a Gesta szövegében.

Épp ezért újdonság és zseniális ötlet előttünk Karsai Géza vállalkozása, amely a modern technika eszközeit veszi igénybe a kódex külső adottságának, rajzainak és díszítéseinek feltárására. A pergamen anyagának, főképp az "üres" oldalaknak ultraviolet sugarakkal, vagy rétegfényképezésekkel folytatott vizsgálata épp oly jelentős a kódexek, középkori iratok kutatásánál, mint a C. 14 a régészetben. Karsai Géza dr. a magyar kultúra fellegvárának, a pannonhalmi könyvtárnak főigazgatója és egyben a középkori szellemtörténet jeles tudósa korunk optikai vívmányait a Gesta külső szövegének, egész különlegesen az írástörténetnek a szolgálatára fogta.

Eredményeit a következő fejezetek közlik s bár időben távolesnek egymástól a tanulmányai konkrétan láthatók még azoknak is, akik nem akarnak hinni a szemüknek. Ahol az emberi szem látóképessége elérte határát, ott az ibolyántúli sugarak még mindig látnak. Ahol az emberi fantázia megáll, ott az optika az ő sajátos fényérzékenységgel még rajzokat, írásokat rögzít.

Bár Karsai Géza végső eredményeinek közzététele az otthoni magyar tudományos lapok dicsősége lesz, előlegezzük magunknak a bizalmat részletek első ismertetésére, mert nem érezzük magunkra nézve kötelezőnek az eddigi szövegelemző módszerek járt ösvényeinek törvényét. Hittel reméljük és reménnyel hisszük, hogy az ún. "hivatalos" fórumok képviselői is elvetik az eddigi zsákutcákba vezető ösvényeket még akkor is, ha dédelgetett elméleteik, tetszetős de alap nélküli tételeik egész sorát kell majd érte sutba dobnok. A "megismert igazság elleni tusakodás" a szellemi gyengeség terméke. A látva-látok előtt a Gesta sárgult pergamenlapjairól minden titokzatosságot és névteleséget levetkezve áll elénk a dicsőséges Béla király notáriusa és igazat kell adnunk az otthoni napilap írójának: "Anonymusnak neve van: Pósa püspök..."

KARSAI GÉZA

Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*

A P iniciálé jelképei

ANONYMUS *Gesta Hungarorum*ának egyetlen fennmaradt kézírata 1746 óta szinte állandóan foglalkoztatja a tudományt. Minden tudós nemzedék leróta a maga adóját, hogy világosságot derítsen bonyolult tartalmi és formai problémáira. Sok fontos kérdést megoldottak, mások még tisztázásra várnak. A színvonalas tudományos vitából a *Magyar Könyvszemle* is kivette a részét. JAKUBOVICH Emil itt bizonyította be, hogy a *Gesta* kézírata már 1636 előtt a bécsi udvari könyvtárban volt, s így nem kerülhetett Ambrásból 1665-ben Bécsbe. Arról, hogy a XVII. század elejéig hol őrizték, hogy Magyarországról vagy külföldről került-e Bécsbe, egyelőre semmit sem tudunk.¹ SZILÁGYI Loránd ugyancsak folyóiratunkban foglalta össze a 200 éves vita történetét a munka kora, a szerző személye és a mű forrásértéke szempontjából, közölve és értékelve a vita folyamán megjelent irodalmat.² — *A jelen tanulmányban új szempontból igyekszünk megközelíteni a kérdést: a kézirat néhány formai elemének segítségével azt a társadalmi környezetet szeretnők meghatározni, melyben a már SCHWANDTNER—BÉL első szövegkiadása és méltatása (1746) óta ellentmondás nélkül másolatnak minősített Gesta-kézirat keletkezett.*

Az egyébként szerény, sőt gondatlan kiállítású kézirat *legfőbb ékessége az élénkzöld színben pompázó hatalmas szövegkezdő P betű.*³ Alsó végéhez ugyancsak zöld színű, bunkósbothoz hasonló meghosszabbítás csatlakozik. A P betűt rendkívül pontos kivitelű vörös színű díszítmények veszik körül, melyek az 1b levél tetejét és bal oldalát fej- és oldallécszerűen keretezik. A kezdőszavak „Praedictus” vagy „P. dictus” olvasása kapcsán keletkezett évszázados vita annyira lekötötte a kutatók figyelmét, hogy az említett díszítményeknek nem tulajdonítottak semmi fontosságot. JAKUBOVICH szerint

* Anonymus Gestája kritikai irodalmának — mint a szerző is említi — jelentős darabjai a Magyar Könyvszemlében láttak napvilágot. E cikk egy eddig nálunk még alig ismert illusztrációtörténeti szempontnak a kódexkutatásban való alkalmazását mutatja be elsőnek. Ezért közöltük.

¹ JAKUBOVICH Emil: *Az ambrasi gyűjteményből való-e Béla király névtelen jegyzőjének kódexe?* Magy. Könyvszlc. 1927. 84—99. l.

² SZILÁGYI Loránd: *A 200 éves Anonymus-kérdés.* Magy. Könyvszlc. 1946. 5—24. l. Ua.: *Az Anonymus-kérdés revíziója.* Századok 1937. 1—54, 136—202. l. Ua.: *De aetate ac persona P. magistri, Anonymi Bele regis notarii.* Scriptorum II. köt. Bp., 1938. 631—634. l. Ua.: *P. magister forrásai és módszere.* Magy. Nyelv 1947. 117—127., 193—200., 246—253. l.

³ A teljes kézirat színes hasonmását kiadta FEJÉRPATAKY László: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól.* Bp. 1892. A színes P iniciálét l. a hasonmás 1b lev.

„A sigla után tenni szokott pont elmaradásának oka nem más, mint hogy az öt sor beljebb kezdésével hagyott tér sem bizonyult elegendőnek a díszes, zöld-törzsű, vékony, finom, piros színű; román stílusú levélvonalakkal és kaeskaríngókkal ékesített iniciálés P betű számára...”⁴ Konrad HEILIG úgy véli, hogy a P díszítményei hasonlítanak V. ISTVÁN és IV. LÁSZLÓ okleveleinnek iniciálé-díszítményeihez. A szövegíró, a rubrikátor, a korrektor és a P kezdőbetű rajzolója szerinte különböző személyek voltak.⁵ JAKUBOVICH viszont a rubrikák és a szöveg betűinek azonos alakjára, továbbá más érvekre hivatkozva behatárolja, hogy csak egy rubrikátorról lehet szó, aki a szöveg írójával azonos.⁶ GEREVICH Tibor szerint a P kezdőbetű „a kalligrafikus típusú iniciálék szép példája”.⁷ BERKOVITS Ilona észreveszi, hogy az iniciálét az udvari kancellária franciás betűművészetének szellemében festették, s a másolat keletkezését IV. BÉLA idejére teszi.⁸

Ha a P kezdőbetűt megfelelő nagyításban vizsgáljuk, hamarosan észre vesszük, hogy a díszítmények halmaza egymástól élesen elkülönülő motívumokra bontható. *Ezek a motívumok nem öncélú díszek, hanem jelképek.* Az alábbiakban *e jelképhalmazt igyekszünk felbontani és értelmezni*, hogy belőle a kézirat korára, keletkezési helyére, másolójára és annak műveltségére vonatkozólag megbízható következtetéseket vonhassunk le. Nem könnyű megtalálni e jelképek eszmei mondanivalóját, mert már a keletkezésük idején, közel hétszáz évvel ezelőtt is csak egy szűkebb csoport számára voltak érthetőek. Éppen ezért erős nagyításban, egymástól elkülönítve közöljük őket. Eredeti helyüket és nagyságukat az 1b levél hasonmásának (I. tábla) szélére helyezett milliméterskála vízszintes és függőleges tengelyének számaival határozzuk meg.

1. Tűzből kirepülő könyv

A P kezdőbetű felső, kerek részében, nagy D betűt utánzó kerettel körülvéve egy vörös színű, V betűhöz hasonló díszítményt találunk. Két felső vége csipkés szélű árnyalt levéldíszben végződik.⁹ Ha azonban ezt a rajzot kellő nagyításban alaposan megvizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy voltaképpen *egy gerincére állított és kb. 70°-os szögben kinyitott vékony könyvet vagy kéziratot ábrázol.* Az előtérben csak a könyv V alakú profilja és két csipkés vége van hangsúlyozva, míg a könyv többi része a háttérben mélyül el. A könyv-jelleget a két belső oldalon és a V két felső végének befelé hajló, levélszerű részén az egymással párhuzamos vonalak hangsúlyozzák, melyek a sorokat jelentik. A félig nyitott könyv lapjai között, közel a gerinchez, elől

⁴ JAKUBOVICH Emil: *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebelsberg-emlékkönyv.* Bp. 1925. 182. l. Ua.: *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 25—38. l. Ua.: *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Ért. 1926. 146—147. l.

⁵ HEILIG Konrad: *Wer war der anonymus Notar?* A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve, II. 1932. 3., 10., 36—39. l.

⁶ VÖ. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum.* I. köt. Bp. 1937. 15. l.

⁷ GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei.* Bp. 1938. 234. l.

⁸ BERKOVITS Ilona: *A magyar miniatúrafestészet kezdetei.* Az Árpádkor. Magyar-ságtud. 1942. 514. l.

⁹ I. tábla, 28—42 × 15—38 mm. Nagyítását a II. tábla 1. képen közöljük. (NB. A h. y meghatározásoknál az első két szám a milliméterskála vízszintes tengelyére, a második két szám pedig a függőleges tengelyre vonatkozik, s a rajzmotívum szélességét, illetőleg magasságát határozza meg!)

és hátul tüzet jelképező rajzot látunk, közepén kanócszerű maggal. A lángok nem sértik meg a könyv lapjait, hanem mellettük lobognak, amint a láng határát jelző esípkés vonal mutatja. — A most leírt félig nyitott könyv gerince és felénk néző csúcsa alatt *egy másik könyv roncsait látjuk*. Hogy itt is könyvről van szó, azt mindkét oldalon az egymással párhuzamos sorok bizonyítják. Ez a könyv már egészen nyitva van. A lapok szélén mély bevágások vannak. Némelyik egészen a középig, a gerincig hatol. Az összezsugorodott és befelé kunkorodó lapszélek, a szabálytalanul futó és egybeolvadó sorok arra utalnak, hogy a rajzoló egy tűz által félig megemésztett könyvet vagy kéziratot akart ábrázolni. Ebből az alpból emelkedik ki a V alakú félig nyitott könyv. A lapjai között látható láng, mely az alsó könyvet már megemésztette, most felfelé tör, de nem tud ártani a lebegni látszó V alakú könyvnek.

A V betűhöz vagy stilizált szívhez hasonló dísz elég gyakori a középkori ornamentika minden ágában.¹⁰ A stilizált levelekből, növényi indákból vagy összefonódott nyakú sárkányokból álló motívum öncélú díszítő jellegét könnyű felismerni. — *Királyi jegyzőink* kellektárában is megtaláljuk a két végén befelé hajló V betűt vagy szívet ábrázoló díszítményt. Előfordul pl. IV. BÉLA 1243. január 29-én kelt oklevelének invokációjában az I iniciálé baloldali díszei között.¹¹ IV. BÉLA 1258. március 9-én kelt oklevelén (MODL. 470) a B iniciálé két öblében, V. ISTVÁN 1270-ben kelt oklevelén (MODL. 610) az S kezdőbetű alsó és felső öblében, MIKLÓS nádor 1285. június 16-án kelt oklevelén a Q kezdőbetű belsejében két példányban stb.¹² Rajzolónk néhány mesteri vonással tűzből sértetlenül kiemelkedő könyvvé alakította át ezt a gyakori motívumot. Mivel nagyon fontosnak tartotta, azért a P iniciálé díszítményhalmazának középpontjába helyezte. Élénk vörös színével, hajszálpontos rajzával különös élességgel emelkedik ki az eredeti kéziratból.

A *könyv mint jelkép* nagyon gyakori a keresztény ikonográfiában, különösen a szentek ismertetőjegyei között. DOYÉ művében több mint 30 esetben szerepel az apostolok, egyháztanítók, rendalapítók, hittudósok és bölcselők jelképei között.¹³ Rendszerint az egyik kezükben tartják a zárt vagy nyitott könyvet, melynek fedelén vagy kinyitott lapjain néha cím vagy jelmondat olvasható. *A tűzből sértetlenül kirepülő könyv viszont csak Szent DOMONKOSNAK, a domonkosrend alapítójának jelképei között szerepel, és tűzpróba néven ismeretes.* Két ilyen eset található DOMONKOS legendájában a dél-franciaországi eretnekviták során: az első Fanjaux-ban (1205), a másik Montrealban (1207). A bírálók nem tudták eldönteni, hogy ki a győztes. Ezért, írja a legenda, istenítélethez folyamodtak: tűzbe dobták a vitatkozó érveit tartalmazó libellusokat, azaz könyvecskéket. Az eretnekeké azonnal elhamvadt, míg DOMONKOSÉ sértetlen maradt, és messzire kirepült a lángok közül. Ezt még kétszer megismételték, de mindig ugyanaz volt az eredmény. A források közül Boldog JORDANUS csak a fanjaux-i, Petrus VALLIS Sernensis, HUMBERTUS

¹⁰ Vö. LAMPRECHT K.: *Initial-Ornamentik des VIII. bis XIII. Jahrhunderts*. Leipzig 1882. 25., 28., 30—31., 42. tábla. HEIDELOFF, Carl: *Ornamentik des Mittelalters*. Nürnberg, é. n. Vö. az V. füzet 2. táblájának a) és d) ábráját.

¹¹ A teljes oklevél hasonmását lásd HAJNAL, STEPHAN: *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im XII—XIII. Jahrhundert*. Bp. 1943. 19. tábla.

¹² Hasonmását közli SZABÓ Károly: *Kun László*. Bp. 1886. 126. l.

¹³ DOYÉ, Franz von Sales: *Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche, deren Erkennungszeichen, Patronate und lebensgeschichtliche Bemerkungen*. Leipzig, 1929. L. a Buch címszót a II. köt. végén levő attributum-jegyzékben, 858—859. l.

és Nicolaus TRIVETTUS csak a montreali esetet írják le, míg THEODORICUS DE APOLDA mind a kettőt felvette nagy legendájába.¹⁴

Rajzolónk mindkét eset lényeges elemeit iparkodott rögzíteni. A montreali tűzpróba leírói ugyanis nem „libellus”-t, hanem „scedula”-t vagy „cartula”-t említenek, amely csak kis ideig maradt a tűzben. Rajzunkon is csak egy vékony kéziratos könyvecske van ábrázolva, mely lebegni látszik egy másik, elégett kézirat felett. Mivel DOMONKOS *kultusza* csak a szenttéavatása (1234. július 3.) után kezdett kibontakozni, rajzunk sem keletkezhetett e dátum előtt. Életrajzai, legendái¹⁵ egy kivételével mind 1234 után keletkeztek. Ez azért fontos, mert *ikonográfiájának*¹⁶ és *jelképeinek forrásai a rendi szájhagyomány mellett elsősorban a legendák.*

Képeiről majdnem sohasem hiányzik a könyv. Rendszerint a bal kezében tartja. Ha nyitva van, akkor jelmondat is van rajta. A rajzunkon szereplő tűzből kirepülő könyvvel eddig csak a képszerű, főként a ciklikus ábrázolásokon találkoztunk, mert a domonkos kéziratok lineáris rajzai még nincsenek feldolgozva, s így nem lehet hozzájuk férni. A *szent életét ábrázoló képsorozatok* közül DOMONKOS *márvány síremléke* az első. A bolognai San Domenico templom külön kápolnájában van. 1266 körül kezdtek kifaragni Niccola PISANO és FRA GÜGLELMO domonkos művészek. A tűzpróbát a szarkofág elülső részének jobboldali domborműve mozgalmas jelenetben mutatja be. A két vitatkozó csoport között jól látható a tűz, benne kígyózó lángok között ég az eretnekek libellusa, míg DOMONKOS 160°-os szögben kinyitva, sértetlenül magasan kirepül a lángok közül.¹⁷ Francesco TRAINI Domonkos-ciklusán (Pisa, Santa Caterina, 1345) a baloldali tábla alsó sorának második képe ugyanezt ábrázolja. A 150°-os szögben nyitott könyv kiemelkedik a lángokból. Lapjain a sorok jól láthatók.¹⁸ Jóval későbbi FRA ANGELICO ciklusának képe a cortonai San Domenico templom egyik oltárképének predelláján (1450 körül). A kép

¹⁴ Vö. *Acta sanctorum* Augusti, tomus I. Venetiis, 1750. 400—401., 560., 569.. 572. l. Itt csak Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájának I. fejezetéből közöljük a rajzunkra vonatkozó részletet (uo. 547—548. l., numerus 20): „Contigit autem apud Fanum Jovis (= Fanjaux) celebrem quamdam disputationem institui, ad quam convocati sunt tam fidelium, quam infidelium plurima multitudo. — Cumque multa verborum disceptatione ad alteram partem arbitri venire non possent, tandem incidit eis consilium, ut libellos utrosque flammis injicerent: et si quem illorum non comburi contingeret, ille veram fidem procul dubio contineret. Accensus igitur est ignis magnus, utrumque librum injiciunt: liber haereticorum confestim uritur; alter autem, quem conscripserat vir Dei Dominicus, non solum permansit illaesus, sed et de flammis palam omnibus in longinquum exsiliit: iterum rejectus et tertio, toticusque resiliens monstravit fidei veritatem...” (A legendarészletekben a kiemelések tölünk.)

¹⁵ A tanulmányunk szempontjából fontos XIII. századi Domonkos-legendákat a következők írták: Boldog JORDANUS 1233 előtt, CONSTANTINUS URBEVETANUS vagy MEDICES 1242—1247 között, BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS 1234—1251 között, HUMBERTUS 1254 előtt, THEODORICUS DE APOLDA 1288—1297 között. Szövegük a köv. művekben: *Acta Sanctorum* Augusti, tomus I. QUETIF J.—ECHARD J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti*. I. köt. Párizs, 1719. MAMACHI P.: *Annales Ordinis Praedicatorum*. I. köt. Roma, 1756. Legtöbb legendának, sajnos, nincs modern kritikai szövegkiadása.

¹⁶ Vö. NIEUWBARN M. C.: *Die Verherrlichung des heiligen Dominikus in der Kunst*. München—Gladbach, 1906. KÜNSTLE, Karl: *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg i. Br. 1926. 182—186. l. DOYÉ i. m. I. köt. 276—277. l. DOYÉ szerint DOMONKOS leggyakoribb jelképei a következők: 1. A szent mellett kutya van, amely fáklyát visz a szájában. 2. Földgömb van mellette, melyet a kutya szájában levő fáklya felegyűjt vagy megvilágít. 3. Könyv. 4. Liliom. 5. Veréb. 6. Galamb. 7. Madár. 8. Osillag. Ritkábban előforduló jelképei: 9. Méhek rajzanak az újszülött DOMONKOS szája körül. 10. Lábai előtt egy halott ifjú fekszik, akit feltámaszt. 11. Gyertyát tartó ördög. Az idézett művek inkább Szent DOMONKOS művészi kivitelű képeire, szobraitra és életének ciklikus ábrázolásaira vetik a súlyt.

¹⁷ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla. KÜNSTLE i. m. 184. l. HORVÁTH Sándor: *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Bp. 1916. 271. l. (Alább mindig *Domonkos-émlékkönyv* címmel idézzük e művet.)

¹⁸ Hasonmását lásd NIEUWBARN i. m. 7. tábla.

3. Csillag világtérképpel

A *P* függőleges szárának bal oldalához fölül és alul egy-egy szárával fölfelé álló *holdsarló* van illesztve. A felső fehér, az alsó vörös.²⁶ Mindkettőnek *sugárköre*, szférája is van, melyet félköröcskékből formált csipkés vonal határol.²⁷ A felsőből vörös színű, balra hajló *sugarak* áramlanak egy *tojásdad alakú és kockás vonalazású síkidomra*. Ugyanígy az alsóból is, de ennek sugarai jobbfelé hajolnak, és elkerülik az alsó, keskenyebb kockás síkidomot.²⁸ A két kockás síkidom jobbfelé hajló felső végét elfedik a holdsarlók sugárkörei.

A sugarakat kibocsátó csillag, a különféle vonalazású és alakú síkidomok kedvelt motívumai a középkori díszítőművészetnek. Találkozunk velük az épületek díszítményein, a könyvek és oklevelek iniciáléin stb. Szerepük legtöbbször csak díszítő jellegű.²⁹ A sugarakat kibocsátó csillag és a kockás vonalazású tojásdad síkidom együttes alkalmazás, vagy lángokat lövellő kutyafejjel való kombinálása azonban már *jelképes értelemre ual*. Így pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelén,³⁰ a *B* kezdőbetű bal felső sarkában megtaláljuk a sugarakat kibocsátó csillagot, mellette, föllette és a *B* alsó öblében a két vonalazott tojásdad idomot három változatban is. A *B* bal alsó sarkában kívül stilizált kutyafej látható. A csillag által megvilágított vagy lángoktól körülnyaldosott tojásdad idomok az egész világot jelentik. Természetesen nem a földgömbbel ábrázolt újkori világkép, hanem a középkorban általánosan használt *tojásdad vagy kör alakú világtérkép*, az ún. „*mappa mundi*” *lebegett a rajzoló szeme előtt*. Annak is olyan típusa, amely az északi és a déli féltekét külön-külön, egy-egy tojásdad alakú síkidommal ábrázolja. LAMBERT st. omeri kanonok 1120 körül irt *Liber Floridus* című művének wolfenbütteli és párizsi kézírataiban például ilyen világtérkép található.³¹ Baloldali ovális része az északi féltekét ábrázolja az akkor ismert három világrész, Európa, Ázsia és Afrika sematikus rajzával. A jobboldali ovális rész a déli félteke jelképe. Ez teljesen üres, vagy az a szöveg olvasható rajta, hogy az egyenlítői zóna forrósága miatt ez a földrész teljesen hozzáférhetetlen. Az említett 1249-ből való oklevelén három példányban is szerepel ez a világtérkép-típus, de sematizált formában. Későbbi okleveleken többször találkozunk vele. Még érdekesebb IV. BÉLA 1269. okt. 30-án kelt oklevele.³² Itt a *B* kezdőbetű középből egy szépen kirajzolt kutyafej nyúlik ki jobb felé. Nyitott szájából lángsugarakat lövell a *Bela* szó *e* betűje felé, amely egy *sematizált T-térképet* ábrázol, tehát a földkerekséget jelképezi. A középkor nagyon kedvelte ezeket az alig néhány cm átmérőjű apró világtérképeket, melyek — rendszerint iniciálékon — egy kör belsejében elhelyezett *T* betű segítségével az akkor ismert három világrészt szemléltették. A *T* vízszintes vonala fölött levő körszelet Ázsiát, a függőleges vonalától balra eső Európát, a jobbra eső pedig Afrikát jelképezte.³³ V. ISTVÁN, MÁRIA királyné, KUN ERZSÉBET, IV. LÁSZLÓ, III. ANDRÁS, RÓBERT KÁROLY, egyes káptalanok és főurak oklevelein több mint száz esetben találkozunk eddig a sugarakat szóró csillaggal, a kutyafejjel, a sematizált világtérkép különféle típusaival és azok kombinációjával.

A csillag a szentek jelképei között is gyakran szerepel,³⁴ de *világtérképpel, később pedig földgömbbel kapcsolatosan csak Szent DOMONKOS ikonográfiájában*

²⁶ Lásd I. tábla, 15—24 × 21—26 mm és 17—24 × 56—64 mm. Nagyításban: II. tábla, 2. és 3. kép.

²⁷ I. tábla, 18—24 × 23—32 mm és 17—25 × 56—68 mm.

²⁸ I. tábla, 15—21 × 25—33 mm és 14—20 × 63—69 mm.

²⁹ Vö. pl. LAMPRECHT i. m. 42. táblájával. HAJNAL István: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Bp. 1921. 54. és 56. l. a mienkhez hasonló XIII. század végi francia oklevél-iniciálékat közül öncélú díszekkel.

³⁰ Nagyított hasonmását a VI. tábla 1. képén közöljük.

³¹ Kicsinyített hasonmásait lásd a VIII. tábla 2. és 3. képén MILLER Konrad: *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*. III. Heft: Die kleineren Weltkarten. Stuttgart. 1895. 46. l. és a melléklet IV. táblája nyomán.

³² Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képén. A VII. tábla 2. képén V. ISTVÁN 1272. júl. 13-án kelt oklevele *S* kezdőbetűjének felső öblében csillagot látunk világtérképpel.

³³ Vö. MILLER i. m. III. Heft 116—122. lapjain a *Die T-Karten* című fejezeten.

³⁴ Vö. DOYÉ i. m. I. kft. 93., 277. l., II. kft. 76., 371., 586. l.

fordul elő. Jelentését DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS 1254 előtt írt legendája 4. fejezetében elmondja, hogy DOMONKOS keresztanyja egy csillagot látott a kisdud homlokán, mely fényével az egész földkerekséget megvilágította.³⁵ A többi életrajzíró ugyanezt mondja, kivéve JORDANUST (1233 előtt), aki a gyermek édesanyjának tulajdonítja a látomást, és a csillag helyett holdat említ műve legrégebb, osmai kéziratában.³⁶ E csodás előjel alapján, amely DOMONKOS és rendje hittérítő és hithirdető tevékenységét jövendőli meg, a földkerekséget besugárzó csillag Szent DOMONKOS egyik legismertebb jelképe lett. A mellén, homlokán vagy a feje fölött ragyogó nyolcágú ezüstcsillagot majdnem minden művészi ábrázolásán megtaláljuk.³⁷ A rend címereibe is felvették, sőt a XVII. századtól kezdve a római hagyományú címer alsó részében feltűnik a vörös könyvön ülő kutya is. Szájában égő fáklyát, jobb mellső lábával pedig kék színű földgömböt tart, melyet a középkori T-térképek maradványaként egy T alakú abroncs három részre oszt.³⁸

A fentiek alapján kétségtelen, hogy az *Anonymus-kézirat* és az *ismertett királyi oklevelek jelképei is DOMONKOS csillagára vonatkoznak*. A legenda szerint a szent homlokán ragyogó csillag az egész világot bevilágítja. Az ókortól örökölt tévhit alapján a középkor embere szilárdan meg volt arról győződve, hogy a déli félteke, az „inferior hemisphaerium” szárazföldje a forró égöv (torrida zona) miatt teljesen hozzáférhetetlen. Hogy ezt szemléltethesse, rajzolónk kénytelen megkettőzni a P iniciálén a csillag- és földmotívumot. A kissé jobbra hajló felső kockás idom az északi földgömböt ábrázolja, melyet a fehér fényű csillag sugarai akadály nélkül elérnek. Ez világos célzás a domonkos hittérítők sikereire Európában, Ázsiában és Afrika északi részében a XIII. század folyamán. A valamivel kisebb alsó kockás rajzú idom az akkor még ismeretlen déli félgömböt, az „inferius hemisphaerium”-ot ábrázolja, melyet a fölötte levő vörös fényű csillag sugarai nem érhetnek el, ezért jobb kitérnek. Az a tény, hogy rajzolónk a déli féltekét ugyanúgy zónákra osztja, mint az északit, arra utal, hogy már ismerte a szintén domonkos tudós, ALBERTUS MAGNUS tanításait, aki az arab ALBUMASAR és követői műveire támaszkodva, a párizsi és a kölni egyetemen 1245—1279 között tartott előadásában az egész középkor tudományos közvéleményével szembeszállva nyíltan hirdeti, hogy a föld gömbölyű, és hogy az alsó féltekén is laknak emberek, mert az ugyanolyan zónákra és klímákra oszlik, mint a felső.³⁹ Kár, hogy ez a forradalmian új világlátás a XV. század derekáig nem tudott általános érvényre jutni.⁴⁰

³⁵ „Videbatur siquidem illi matri ejus spirituali puer Dominicus quasi stellam gerens in fronte, quae totam terram suo lumine perlustrabat: quo dabatur intelligi, quod dandus foret quandoque in lucem gentium, illuminare his, qui in tenebris et in umbra mortis sedent...” Vö. *Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 387. 1.

³⁶ „Denique matri suae in visicne monstratus est velut habens lunam in fronte...” Uo. 546. 1., 1. fejezet, 6. rész.

³⁷ Lásd NIEUWBARN i. m. képtábláit, továbbá KÜNSTLE i. m. 186. 1.

³⁸ Vö. HAUPTMANN Félix i. m. A címerek hasonmásait a VII. tábla 3. és 4. képen közöljük.

³⁹ „... Si igitur dietis viris, qui valde probati sunt in philosophia, consentiamus, tunc dicemus inferius hemisphaerium omnino dividi, sicut superius divisum est, et habere regiones inhabitabiles propter frigus, et inhabitabiles propter calorem, et regionem habitabilem distinguere per climata, sicut nostra distincta est.” Vö. ALBERTI Magni *Opera omnia*. Ed. Augustus BORGNET. Lutetiae Parisiorum 1890—99. Idézetünk a IX. kötet 552. lapjáról, a *De natura locorum* című mű I. tractatusának *De natura et dispositione inferioris hemisphaerii* című XII. fejezetéből való.

⁴⁰ Vö. KIMBLE G. H. T.: *Geography in the Middle Ages*. London, 1938. 205—220. 1.

ANONYMUS rajza is arra utal, hogy a déli félteke feltételezett, de az északnál valamivel kisebbnek vélt szárazföldje egyelőre elérhetetlen. A két féltekét rajzolón k pontosan keleteli: a két csillag sugárköre ugyanis elfödi a féltekék felső, tehát legkeletibb csúcsát. A középkori felfogás szerint itt van a földi paradicsom szigete, Ádám és Éva lakóhelye, a négy főfolyó forrása. Halandó ember nem láthatja, mert hatalmas falak vagy magas hegyek övezik, s az ott felkelő nap lángfallal zárja el a kíváncsi tekintetek elől.⁴¹

4. Kutya fáklyával és világtérképpel

Az előbbi jelképpel szorosan összefügg a két világtérkép között, a *P* kezdőbetű függőleges szárának bal oldalából kinyúló *stilizált kutyaszáj*, mely *fáklyát* tart a fogai között.⁴² A keresztény ikonográfiában több esetben szerepel a kutya mint az éberség jelképe, a *fáklya hozzátétele* azonban *Szent DOMONKOS sajátos és talán legismertebb ismertetőjegyévé teszi*.⁴³ Alapja édesanyjának látomása a fiú foganása előtt. Egy kutyát látott a méhében, melynek szájában égő fáklya volt. Megtudta, hogy fia ezzel a fáklyával egykor *az egész világot fel fogja gyújtani*. Az álmot az összes életrajzírók közlik, és különféle magyarázatokat fűznek jelképeihez.⁴⁴ A fáklya az izzó szeretetet jelenti, mellyel az apostoli lelkű férfiú az egész világot meg akarja nyerni Istennek. E hagyomány jelképes magyarázata már *DOMONKOS Fra Constantino d'ORVIETO* által írt augusztus 4-i miséjének (1258) sequentiájában feltűnik. A néplegendában is előfordul, s hamarosan mindenütt elterjed. *DANTE* is megörökítette a *Paradiso XII.* énekében. Mivel a középkor szerette a szójátékokat, azért a *dominicani* (domonkosok) szót összefüggésbe hozták a *Domini canes* (az Úr kutyái) kifejezéssel. Így magyarázta már *Giovanni BALBI*, *DANTE* egyik tanítómestere is.⁴⁵

A szájában fáklyát hordozó és azzal a világot felgyújtó kutya könnyen érthető, ábrázolható és kizárólagos jelképnek bizonyult. Elsősorban természetesen a domonkos művészek karolták fel, de mások is sűrűn használták. Képszerű és vonalas rajzú ábrázolásainak száma igen nagy: már a XIII. század első felében feltűnik, s attól kezdve egyre inkább szaporodik. A XVII. század óta a domonkosrend római hagyományú címerében is központi helyet foglal el. A képszerű ábrázolásokon *Szent DOMONKOS* mellett legtöbbször ott találjuk a szájában égő fáklyát tartó fehér-fekete színű kutyát. Így pl. *Francesco TRAINI* domonkos festő *Szent Domonkos születése* című képén (1345, Pisa) *DOMONKOS* édesanyja a háttérben levő ágyon fekszik. A takaró fölött egy fehér-fekete foltos kutya ül. A szájából függőlegesen fölfelé irányuló fáklya lángja a kazettás mennyezetet nyaldossa.

⁴¹ Így ábrázolja pl. a középkor két leghíresebb „mappa mundi”-ja, a *Hereford-és az Ebstorf-térkép* is. Vö. MILLER i. m. IV. Heft: *Die Herefordkarte*. Stuttgart, 1896. 8. l. és V. Heft: *Die Ebstorfkarte*. Stuttgart, 1896. 7—8. l.

⁴² Lásd I. tábla, 14—24 × 41—50 mm; nagyításban pedig a III. tábla 3. képén.

⁴³ Vö. DOYÉ i. m. I. köt. 129 (Clairvauxi *Szent BERNÁT*: ugató kutya), 276 (*Szent DOMONKOS*: kutya égő fáklyával a szájában, mely a földgömböt megvilágítja), 757 (*Cortona* *Szent MARGIT*: urához ragaszkodó kutya). II. kötet, 254. l. (*Szent RÓKUS*: kutya kenyérral a szájában) stb. A kutya mint kísérő gyakori a pásztorszenteknél. Az ugató kutya sok esetben az ördögöt jelenti.

⁴⁴ *CONSTANTINUS URBEVETANUS* pl. így írja le: „Cujus mater priusquam ipsum conciperet, . . . vidit in somnis se catulum gestantem in utero ardentem faculam bajulantem in ore, qui egressus ex utero totam mundi faciem inflammabat. In quo quid daretur intelligi, nemo qui Praedicatorum in catulo, in ardente vero facula divinum eloquium sacra attestante scriptura designari recordatur, ignorat.” (QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 25. l., 1. pont.)

⁴⁵ Vö. NIEUWBARN i. m. 12. l.

Az előtérben már az újszülött DOMONKOST mosdatja egy asszony.⁴⁶ FRA BENEDETTO híres domonkos miniatúrafestő (1386—1448) a firenzei San Marco Múzeumban őrzött domonkos misekönyvében az augusztus 4-i mise iniciáléját már egész jelképsorozattal vette körül. Az *I* kezdőbetű fölött Szent DOMONKOST látjuk dicsfényben. Baljában nyitott könyve, jobbában *lilium*, feje fölött *csillag*, mellette 4—4 *angyal*, lába mellett jobbról fehér-fekete színű *kutya*, szájában égő *jáklýval*, a kutyától balra és jobbra *rókák*, *gyíkok*, *kígyók*, *sárkányok* és *madárhoz hasonló szörnyállatok* vannak stb. Ez utóbbiak mind a gonosz lelket jelképezik. Az *I* törzse *létrához* hasonlóan van kiképezve. A kép bal szélét stilizált *liliumokból* összeállított oldalléc keretezi.⁴⁷ Nagyon szép a *kölni városi levéltár XIII. század végi MS. theol. 365. jelzésű kódexének N kezdőbetűje* is. Ferde keresztoszárát egy teljesen kirajzolt vadászkutya alkotja. Az *N* két függőleges szára 1—1 fáklyát ábrázol, melyek közül a baloldalt a kutya tartja a szájában.⁴⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár „Codex latinus medii aevi N° 45” jelzésű, Gerhardus de FRACHETO *Vitae fratrum* című művét tartalmazó XIII. század végi domonkos kéziratának 1a levelén a franciás ízlésű szép színes *S* iniciálé két függőleges irányú nyulványa végén 1—1 fekete színű, kockás vonalazású, tojásdad idom látható, melyekre kétoldalt piros sugarak ömlenek. A 28a levelén az *I* kezdőbetű felett hasonló idom van sok lángnyelvvvel. A 70a levelén a szép színes *Q* betűkőn csillagok, sugarak, lángok tömege jelenik meg, és a stilizált kutyaszáj is feltűnik. Petrus LOMBARDUS *Commentarius in secundum librum sententiarum* c. művének a XIV. század elején a sáropataki domonkosok könyvíró műhelyében készült másolatán pedig már csak egy miniatúr kutyafej céloz a másoló domonkos voltára, a kézirat egyetlen dísze, a *Q* iniciálé alsó oldallécszerű meghosszabbításának felfelé kunkorodó tuskés végén.⁴⁹

II. ANDRÁSTÓL RÓBERT KÁROLYIG több mint 140 királyi, királynéi és más *oklevél iniciáléin* talákoztunk eddig a stilizált kutyafej, világtérkép és lángnyelvek különféle változataival és más Domonkos-jelképekkel (*csillag*, *lilium* stb.) való kombinációival. Mivel az eddig gyűjtött és még kiegészíthető anyag *perdöntő fontosságú ANONYMUS személyének meghatározásához*, hiszen a mű előszavában „quondam bone memorie gloriossimi bele regis Hungarie notarius”-nak nevezi magát, azért itt csak néhány érdekesebb példát említünk, a teljes anyag feldolgozását pedig külön tanulmányban tesszük közzé. A *királyi kancellária domonkos notáriusai legtöbb esetben az oklevelek kezdőbetűinek díszítvényei közé rejtett Domonkos-jelképekkel céloznak kiletükre*, míg a többi notáriusnál a rajzok sohasem célzatosak, hanem kizárólag díszítő jellegűek. A Domonkos-jelképek rendszerint stilizált formában jelennek meg. Van azonban néhány erősen hangsúlyozott, tökéletesen kirajzolt példa, amely a többit is megvilágítja. Így pl. IV. BÉLA 1269. október 30-án kelt oklevelén a *B* két öble közti bemélyedésből szépen megrajzolt kutyafej emelkedik ki jobb felé. Látjuk a nyakörvét, a füleit, kitátott szájában az alsó és felső fogakat, a szájból előtörő négyágú lángcsomót, amely a stilizált középkori T-térképet ábrázoló *E* betű felé irányul. A *B* öbleiben 1—1 csillagot látunk sugárkörrrel, külső és belső kerületéből pedig 5 stilizált *lilium* nyúlik ki bal felé.⁵⁰ IV. BÉLA MODL. 676. számú oklevelének (1269. dec. 21.) *B* kezdőbetűjén hasonlóan szép, kirajzolt, lángokat szóró kutyafejjel találkozunk. Egyszerű kutyafej, több sugarat szóró csillag és stilizált kétrészes világtérkép, sok láng van IV. BÉLA 1249. november 28-án kelt oklevelén, melyről a 3. pontban már szóltunk. Sok esetben nincs is kutyaszáj, hanem a király nevének kezdőbetűjét jelentő *B*, *S*, *L*, *A*, *K* betűk közepéből, szájszerűen szétnyíló felső vagy alsó végéből, esetleg több irányból lövell ki a láng vagy lángcsomó, felül és baloldalt mint-

⁴⁶ Uo., 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 1. kép.

⁴⁷ VIII. tábla, 1. kép.

⁴⁸ Vö. LAMPRECHT i. m. 38. tábla, b) ábra.

⁴⁹ A kezdőbetű hasonmását közli BERKOVITS Ilona: *Kolostori kódexfestészetünk a XIV. században*. Magy. Könyvszle. 1943. I. tábla, 1. kép.

⁵⁰ Nagyított hasonmását lásd a VI. tábla 2. képén.

egy keretezve az oklevél sorait. V. ISTVÁN egyik 1270-ből való oklevelének (MODL. 610) *S* iniciáléján viszont 10 apró kirajzolt kutyafejet látunk, de fáklya nélkül.⁵¹ A fáklyás kutyaszájak, a hatalmas lángnyelvek IV. LÁSZLÓ okleveleinek iniciáléin szinte uralkodni látszanak. A rajzolók halmozzák a Domonkos-jelképeket. A MODL. 718. számú oklevél *L* iniciáléján 8—10 stilizált fáklyás kutyaszáját is találunk.⁵² Ehhez hasonló még sok van.

ANONYMUS rajza a fáklyás kutya-motívum legrégebbi ábrázolásai közé tartozik. Erősen stilizált, csak a legszükségesebb vonások vannak meg rajta. A fáklya vége fölfelé, az északi félteke jelképe felé hajlik. Ezzel világosan kifejezésre jut, hogy a domonkosok hithirdetése csak az északi féltekére szorítkozik.

5. Létra

Rajzunk felső holdsarlójának jobb csúcsától egy létra nyúlik lefelé. Öt alsó fokát világosan meg lehet különböztetni, míg a felsők beleolvadnak a hold sugaraiba.⁵³ A környező Domonkos-jelképekkel való szoros kapcsolata miatt itt is mélyebb értelmét kell feltételeznünk. A keresztény szimbolikában a létra a szent vértanúságának vagy az égbe való emelkedésének eszközét jelenti.⁵⁴ A domonkos festők és miniatúrarajzolók is felhasználják. Értelmét Boldog JORDANUS 1233 előtt írt legendájában találjuk meg: DOMONKOS halálának órájában GUALA *brixeni domonkos perjelnek látomása volt*. Megnyílt az ég, és a tündöklő nyíláson át egy aranylétra ereszkedett le a földre. Felső végét az egyik oldalon Jézus Krisztus, a másikon pedig Szűz Mária tartotta. Alsó végére egy széket helyeztek, melyen a perjel egy rendtársa ült. Arcát nem tudta felismerni, mert azt a csuklya — amint a domonkosrendi halottaknál szokás — teljesen eltölte. A létrát Jézus és Mária a halottal együtt felhúzták az égbe, s a tündöklő rés ismét bezárult. GUALA perjel kevéssel utóbb Bolognába utazott. Ott rendtársaitól megtudta, hogy rendjük alapítója éppen azon a napon és abban az órában halt meg, amikor a látomás történt.⁵⁵ JORDANUS GUALA személyes közlése alapján vette fel a látomást az életrajzba. A többi életrajzíró ugyanígy mondja el az esetet, legfeljebb két létrát vagy lépcsőt említ, melyeken zenélő és ujjongó angyalok jártak föl és alá.⁵⁶

A látomás művészi ábrázolásai közül megemlítjük Francesco TRAINI egyik képtábláját (1345 Pisa, Santa Caterina): az égből két létra ereszkedik alá, lent a halott DOMONKOS fekszik, egy trónszéken ismét őt látjuk ülni. A létrák közé tett trónszéket angyalok emelik fel az égbe. A jobboldali ház emeletén az alvó GUALA perjel látszik ágyán fekve.⁵⁷ FRA BENEDETTO ismertetett (3. pont) XV. századi iniciáléján az *I* betű törzse létrának van kiképezve. Alján Szent FERENC és Szent DOMONKOS találkozását, fölötte pedig Szent DOMONKOS megdicsőülését ábrázolta a művész. Gerhardus De FRACHETO művének a 4. pontban említett kéziratában a 18b levél *D* iniciáléja függőlegesen megnyújtott öblében 36 fokos piros színű létrát látunk. Királyi okleveleinken is találkozzunk néha a sugárkörrel körülvelt egyszerű vagy kettős létrával, rendszerint más

⁵¹ Hasonmását lásd a VII. tábla 1. képén.

⁵² Az *L* kezdőbetű hasonmását l. SZABÓ Károly i. m. 125. l.

⁵³ Lásd I. tábla, 23—24 × 25—30 mm. Nagyításban a II. tábla 2. képén látható.

⁵⁴ Vö. DOXYÉ i. m. I. köt. 117., 130., 314., 536., 577. l., II. köt. 114., 262. l.

⁵⁵ JORDANUS: *Vita S. Dominici*, IV. fejezet, 70. sz. Acta Sanctorum Augusti, I. köt. 555. l.

⁵⁶ BARTHOLOMAEUS TRIDENTINUS és THEODORICUS DE APOLDA legendájának idevágó részletei, uo. 561., 602. l.

⁵⁷ Hasonmását l. NIEUWBARN i. m. 7. tábla jobboldali részén a felső sor 2. képén.

Domonkos jelképekkel kapcsolatban (pl. IV. BÉLA 1249. nov. 28-án kelt oklevelének iniciálé-díszei között: VI. tábla, 1. kép). ANONYMUS *P kezdőbetűjének rajzolója* mesteri ügyességgel kapcsolta össze a létrát a csillaggal és az északi földgömböt jelképező sematikus világtérképpel. A *Domonkos halálára és megdicsőülésére való célzás* tehát bizonyosnak mondható.

6. Gyertyát tartó majom

Ha a *P* kezdőbetű félkörű részében levő és tűzből kirepülő könyvet jelképező rajzot 180°-kal elfordítjuk, egy *majomhoz hasonló szárnyállatot* látunk. Bozontos feje, szemöldöke, két fekete szeme, szőrös melle és lópatában végződő két lába jól megfigyelhető. Hosszú és merev karjai végén sajátosan stilizált mancsok vannak, melyek között *égő gyertyát* szorongat. A gyertya kissé keskenyedő felső vége, a csipkés vonallal határolt lángkör közepén *égő gyertyabél* észrevehetően elkülönül.⁵⁸ A lópata az ördögre utal, az *égő gyertya* és az *ördög* együttes alkalmazása pedig a keresztény szimbolika kedvelt motívumára, a *szolgálatra kényszerített ördögre* tereli a figyelmet.⁵⁹ Mivel az eddig meghatározott öt jelkép Szent DOMONKOS életével függ össze, a gyertyát tartó ördögről szintén ezt kell feltételeznünk, hiszen DOYÉ is felsorolja Szent DOMONKOS ritkább ismertetőjegyei között.⁶⁰ Az életrajzírok közül először THEODORICUS DE APOLDA közli a jelkép hátterét alkotó eseményt (1297) műve XIII. fejezetében: DOMONKOS egyszer Rómában, Szent Sixtus templomában szokása szerint éjfélig imádkozott. Majd leült a kolostor hálótermének ajtájába, és egy gyertya fényénél írni kezdett. Ekkor az *ördög majom képében hirtelen megjelent előtte*, fel-alá sétált, és arcát fintorgatva gúnyolni kezdte. DOMONKOS erre kezével intett neki; megparancsolta, hogy álljon mozdulatlanul, és *tartsa előtte az égő gyertyát*. Az ördög engedelmeskedett, de arcát továbbra is fintorgatta. Közben azonban a gyertya a körmére égett, sőt a mutatójja is lángolni kezdett. Azonban *hiába jajgatott*, DOMONKOS parancsára addig kellett tartania a gyertyát, amíg a *mutatóujja tövig le nem égett*. Ekkor DOMONKOS vesszőjével erősen ráütött, és így szólt: „Távozz gonosz!” Az ütés úgy hangzott, mintha egy felfújt száraz tömlőre csapott volna. Az ördög erre felugrott a legközelebbi falra, és eltűnt. A hátrahagyott bűz azonban elárulta, hogy ki rejtőzik a majom képmása alatt.⁶¹

Az eddig megvizsgált kódexekben és oklevél-iniciálékon még nem talákoztam a gyertyás ördög ábrázolásával. Ez azt bizonyítja, hogy ritkább Domonkos-jelképről van szó. Feltűnő, hogy ezt a csodás történetet *először* THEODORICUS *legendája* említi. Ennek az az oka, hogy CAECILIA domonkos nővér *Miracula beati Dominici* című művecskéje, amely az esetet tartalmazza, 1288-ig a bolognai Szent ÁGNES domonkos apácakolostorban lappangott. Theodoricus MUNIO de Zamora általános rendfőnök (1285—1291) parancsára igyekezett minden élőszóbeli és írott hagyományt összegyűjteni Domonkos-életrajza számára. Tartományfőnöke, GERARDUS TEUTO 1288-ban a luca-i egyetemes káptalanon járva, megszerezte számára és élőszóbeli közlésekkel kiegészítette Bolognában, az ottani Szent ÁGNES kolostorban akkor még élő

⁵⁸ Nagyított hasonmását l. a II. tábla 180°-kal elfordított 1. képen.

⁵⁹ Vö. KÜNSTLE Karl: *Ikongraphie der christlichen Kunst*. Freiburg i. Br. 1928. 254—264. l. DOERING O.—HARTIG M.: *Christliche Symbole*. 2. bőv. kiad. Freiburg i. Br. 1940. 99—103. l.

⁶⁰ DOYÉ i. m. I. köt. 277. l.

⁶¹ *Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 588. l., 147. sz.

84 éves CAECILIA nővér művét. CAECILIA ezt mint DOMONKOS római életének szemtanúja 1240 táján mondotta tollba az írástudó ANGELICA nővérnek.⁶² THEODORICUS az új anyagot beolvasztotta legendája végleges fogalmazásába. A korábbi legendákból hiányzó csodás esetek, a kétfejű óriásgyík, az égő gyertyát tartó majom, az égő oltárlámpát felborító veréb stb. mind CAECILIA nővér művéből valók. Csak THEODORICUS 1297-ben elkészült nagy legendája tette őket szélesebb körben ismeretessé. — ANONYMUS rajzolója pontosan ismerte a THEODORICUSnál leírt jelenet minden részletét. A sok szőr az állat testén majomra vall. A patás lábak az ördög jelképei. A fájdalmas arckifejezés is találó. A gyertya lángja már tövig leégette a majom ujját, de a görcsösen befelé görbülő karmok továbbra is tartják a gyertyát. — Rajzolónk csak THEODORICUS legendájából meríthette ezt a motívumot. *Ezért ANONYMUS jelenleg ismert kézírata nem keletkezhetett 1297 előtt.*

7. Kétfejű óriásgyík

Ha a *P* kezdőbetűt 90°-kal balra fordítjuk, közvetlenül a tűzből kirepülő könyv motívuma alatt egy *sárkányhoz hasonló állatot* veszünk észre. Két stilizált feje van: a felső támadó állásban a *P* betű kerek részének aljához tapad, míg a másik a földön nyugszik. Az állat rövid teste és két csapdosó szárnya jól kivehető.⁶³ — A kétfejű óriásgyík vagy sárkány Szent DOMONKOS életének egyik nevezetes eseményét jelképezi, melyet ismét csak THEODORICUS legendájának XIII. fejezetében találunk meg. DOMONKOS egyszer több rendtársával együtt meglátogatta Rómában a nővérek kolostorát, és lelkesen prédikált az ördög cselvetéseiről. Ekkor hirtelen *megjelent előttük a sátán egy félelmetes kétfejű óriásgyík* alakjában, s ide-oda szaladgált a folyó partján, ahol ültek. *Farkát és egyik fejét villámgyorsan fölemelte és leengedte, mintha meg akarná támadni a nővéreket.* DOMONKOS azonnal felismerte, hogy kivel állnak szemben, s Isten iránti buzgalomtól eltelve, félelmet gerjesztő arccal rákiáltott: „Ellenség, ellenség!” Majd a nővérek felé fordulva így szólt: „Ne féljete, nem árthat nektek!” Mivel néhány nővér már el akart menekülni, így szólt a szörnyeteghez: „Megparancsolom neked, ellensége az emberi nemnek, hogy tüstént vedd magad a folyóba!” Erre az mindenki szeme láttára a vízbe merült, s többé nem jött elő.⁶⁴

⁶² Modern kritikai kiadását lásd WALZ Angelo: *Die „Miracula beati Dominici“ der Schwester Caecilia.* Megjelent a *Miscellanea Pio Paschini* c. emlékkönyv I. kötetében, Róma, 1948. 296—326. l. Francia fordításban más domonkos-szövegekkel együtt VICAIRE, M. H.: *Saint Dominique de Caleruega d'après les documents du XIIIe siècle.* Paris, 1955. c. műben. THEODORICUS és GERARDUS provinciális szerepéről a mű napfényre hozásában bőven szól QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 450., 453—454. l.

⁶³ Lásd I. tábla, 28—39 × 36—49 mm. Nagyított hasonmását a III. tábla 2. képen közöljük.

⁶⁴ „Ingressus Vir sanctus cum pluribus Fratribus claustrum Sororum, ibidem predicabat constanter de fallaciis inimici. Et ecce *aspsit sathan in specie lacertae nimis horribilis et deformis, habens duo capita, eratque magna valde.* Discurrens autem iuxta ripam, ubi sedebant, *caudam et unum de capitibus citissime elevabat et deponebat, impetum faciens in Sorores, acsi ipsas aggredi niteretur.* Pater vero sanctus agnoscens, quis esset, accensus contra eum zelo Dei, terribili aspectu agitans caput dixit: *Inimice, inimice!* Et conversus ad Sorores ait: *Nolite timere, quia vobis nocere non potest. Cumque prae nimio terrore jam aliquae surrexissent, ut fugerent, dixit illi: Praecipio tibi, humani generis inimice, ut statim te projicias in hanc aquam. Et mox, cunctis videntibus, immersit se aquae, et nusquam apparuit.*” (*Acta Sanctorum* Augusti, I. köt. 588. l. 145. pont.)

ANONYMUS *jelképes rajza* megfelel a fenti leírásnak. Az óriásgyík egyik stilizált feje a *P* betű kerek részében levő *D* betűt, DOMONKOS és rendje jelképét támadja, míg a másik stilizált fej a földön pihen. Az állat farkának gyors mozgását a két lebegő szárnyhoz hasonló végtag szemlélteti. — Ezt a motívumot a domonkos miniatúrafestők is felhasználták. A *kölni városi levéltár MS. theol.* 245. *jelzésű kéziratában* (XIII. század 2. fele) az egyik hatalmas *P* kezdőbetű függőleges szárán szépen megrajzolt kétszárnyú sárkány tekergőzik, míg a feje a *P* félkörű részét támadja, annak aljához tapad.⁶⁵ FRA BENEDETTO már említett iniciáléján is megtaláljuk a kétfejű óriásgyíkot az *I* betű fölött. Támadni igyekszik a megdicsőült szentet, de egyik feje sem éri el annak lábait.

8. Macskához hasonló szörnyeteg

A *P* kezdőbetű félkörű részének aljától jobbra, a szöveg 4. sorát kezdő „uenerabili” szó mellett egy *hatalmas macskához hasonló szörnyállatot* találunk. Feltűnő, hogy *háttal ül* felénk, és fölfelé kunkorodó farka a végén vastagodik. Erős teste, vastag és szőrös nyaka oroszlánt sejtet. A tőlünk elfordult stilizált fejből kinyúló görbe vonal az állat nyelvét jelenti. — Az oroszlán a keresztény ikonográfiában igen gyakran az *ördögöt* jelenti, aki „mint ordító oroszlán körüljár, keresvén, akit elnyeljen” (Pét. I, 5, 8). A hátát felénk fordító ülő oroszlán rejtett értelmét azonban ismét DOMONKOS életrajzaiban találjuk meg. HUMBERTUS legendája 44. fejezetében elmondja, hogy amikor DOMONKOS *1207 elején* Toulouse környékén térítgette az albi eretnekeket, egyszer *Fanjauxban is prédikált*. A beszéd után szokása szerint még egy ideig imádkozott a templomban. Ekkor kilenc fanjaux-i nemes asszony járult eléje, mondván: „Isten szolgája, segíts rajtunk! Ha igaz az, amit ma prédikáltál, akkor elménket már régóta a tévedés szelleme homályosítja el. Ugyanis mindmáig hittünk azoknak, akiket ti eretnekeknek mondotok, mi pedig jó embereknek nevezünk. Most azonban kétségek közt vergődünk. Isten szolgája, segíts nekünk! Kérd a te Uradat, Istenedet, hogy hitét nyilvánítsa ki előttünk, melyben élünk, halnunk és üdvözlünk kell.” Ekkor Isten embere egy ideig magában imádkozott, majd így szólt: „Legyetek állhatatosak, és várakozatok rendületlenül! Bizom az én Uramban, Istenemben, aki nem akarja az emberek vesztét, hogy megmutatja nektek, milyen úrnak szolgáltatok eddig.” Ekkor hirtelen egy *utálatos macska* tűnt fel az asszonyok között. *Hatalmas kutya*hoz hasonlított, *szemei nagyok és lángolók voltak. Hosszú, széles és véres nyelve egészen a köldökéig ért. Rövid farkát fölfelé tartotta, s hátsó felének utálatosságát mutatva, elviselhetetlen büzt árasztott maga körül.* Jó óráig ide-oda járkált az asszonyok között, majd fölugrott a harang kötelére, fölmászott és eltűnt, hátrahagyva ottléte utálatos nyomait. A szörnyű látvány és DOMONKOS intelmeinek hatása alatt az asszonyok megtértek, sőt néhányan beléptek a prouille-i domonkos apácák közé.⁶⁷

⁶⁵ Hasonmását közli LAMPRECHT i. m. 37. tábla.

⁶⁶ I. tábla, 42—48 × 37—45 mm. Nagyított hasonmását l. a III. tábla 4. képén.

⁶⁷ *Acta sanctorum* Augusti, I. köt. 401—402. l. 228—229. pont. Ezt az esetet DOMONKOS szenttéavatási pörének toulouse-i irataiban, *Berengaria nővér vallomásában* (1233 vége és 1234 eleje között), továbbá *Theodoricus legendájának* XIII. fejezetében is megtaláljuk (uo., I. köt. 647. l., 11. pont és 571—572. l. 43—45. pont).

A fenti leírás pontosan megfelel ANONYMUS rajzának, mely a macskánál erősebb testű, hatalmas kutyához hasonló szörnyeteget ábrázol. Felénk fordított hátulja, fölfelé kunkorodó s a végén bjtos farka, erős nyaka és nyelve híven tükrözi a legendaszöveg mondanivalóját. A domonkos miniatúra-rajzolók szívesen alkalmazták ezt a motívumot is alkotásaikon. FRA BENEDETTO említett iniciáléján és más domonkos műalkotásokon többször előfordul az ördögöt jelentő, háttal ülő oroszlánféle szörnyeteg. IV. BÉLA a MODL. 412., 456. és 535. sz. oklevelén a *B* kezdőbetű felső és alsó öblében, a *B* alsó meghosszabbításán is előfordul a háttal ülő macskához vagy oroszlánhoz hasonló stilizált figura.

9. *V* és *P* betű, könyv és bot

ANONYMUS iniciáléjának legszembevetőbb eleme a hatalmas zöld *P* betű és meghosszabbítása, a szintén zöld színű *bunkós végű bot*.⁶⁸ A *P* félkörű öblében az I. pontban tárgyalt tűzből kirepülő *könyv* felénk néző élei egy *nagy V* betűt mutatnak. Bár külön-külön mindegyiknek van jelképes értelme, együtt is jelentenek valamit. Kulcsát ismét Szent DOMONKOS legendáiban találjuk meg. A négy motívum ugyanis csak ott szerepel együttesen. A minket érdeklő eseményt CONSTANTINUS URBEVETANUS Domonkos-életrajza tartalmazza a legrészletesebben. Midőn egyszer DOMONKOS a római Szent Péter bazilikában rendjéért imádkozott, PÉTER és PÁL apostolok látomásban megjelentek előtte. PÉTER botot, PÁL pedig *könyvet* adott át neki e szavakkal: „Menj, prédikáld, mert Isten erre a szolgálatra választott ki!” Egy másik látomásában ugyanakkor *rendtársait látta, amint az egész világon szétszóródva kettesével járnak, és hirdetik Isten igéjét*. Toulouse-ba visszatérve összehívta a Szent Romanus templom mellett akkor már működő kolostora tagjait, s közölte velük, hogy *szét fogja őket szórni a különböző országokba*. Ezt azért teszi, mert tudja, hogy *az elvetett magvak termést hoznak, a fölhalmozott magvak pedig megrothadnak*.⁶⁹ Ettől az időtől kezdve DOMONKOS állandóan *könyvet* (Szent PÁL leveleit és Szent MÁTÉ evangéliumát) és *vándorbotot* hordott magával. Az említett látomás — az életrajz írója szerint — valószínűleg 1216. december 22. és 1217. március 26. között történt.⁷⁰ JORDANUS kivételével minden XIII. századi Domonkos-életrajz közli.

ANONYMUS rajzán a kettős látomás minden lényeges elemét megtaláljuk. A *könyv* és a *bot*, a „Vade, praedica!” felszólítás *V* és *P* kezdőbetűi élesen kiemelkednek a többi jelképes rajz körül. A rendtársak szétszórását és az

⁶⁸ I. tábla, 16—46 × 14—68 mm és 26—27 × 68—113 mm.

⁶⁹ „Cum igitur vir Dei Dominicus esset Romae, et in basilica sancti Petri in conspectu Dei orationem suam pro conservatione et dilatatione Ordinis, quem per ipsum dextera ejus propagabat, effunderet, facta manu Domini super eum, gloriosos principes Petrum et Paulum ad se subito visione quadam imaginaria venientes aspexit, quorum primus, Petrus videlicet, baculum Paulus vero librum sibi videbatur tradere, addebantque dicentes: Vade, praedica, quoniam a Deo ad hoc ministerium es electus. Moxque in momento temporis videbatur ei, quod filios suos per totum mundum dispersos aspiceret, incedentes binos et binos, et verbum Dei populis praedicantes. Quapropter Tolosam rediens, ubi jam Fratres in ecclesia sancti Romani. . . claustrum construxerant et manebant, convocatis omnibus dixit, hoc suum esse propositum, ut Fratres omnes, licet paucos, per diversas mundi dispergeret regiones, sciens quia semina dispersa fructificant, congesta putrescunt.” Acta sanctorum Augusti, I. köt. 453. l., 488. pont.

⁷⁰ Vö. QUETIF—ECHARD i. m. I. köt. 29. l., N jegyz.

igehirdetést jelképező *magvakat* is ott látjuk, de ezekről alább bővebben fogunk szólni. — Az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet kedvelt témája a domonkos művészeknek. Már 1286 körül megörökítették Szent DOMONKOS bolognai síremlékének egyik domborművén, megtaláljuk F. TRAINI egyik pisai képtábláján (1345), ORCAGNA oltárképén (Firenze, Santa Maria Novella, 1350 körül), FRA ANGELICO oltárképének predelláján (Cortona, San Domenico templom, 1450 körül)⁷¹ stb.

10. Magvak, pogányfejek, szerzetesfejek, csillagok

A *P* kezdőbetű felső és alsó végéből sajátos díszítmények nyúlnak ki, melyek fej- és oldalléchez hasonlóan keretezik az írott szöveget. Első pillantásra a könyvek és oklevelek iniciáléin található növénydíszeknek gondolhatnánk őket. Figyelmesebben vizsgálva rájövünk, hogy *nem a szokásos erezett csúcsos levelekről, növényi indákról és virágokról van itt szó*. Rajzolónk a királyi kancelláriában hosszú gyakorlattal szerzett tudását felhasználva, néhány mesteri vonással *jelképpé formálta* ezeket az egyébként szokványos és rendkívül gyakori díszítményeket. De lássuk őket sorjában:

I. *Magvak*. Rajzunk egész területén elszórva *kilenc* hosszabb-rövidebb *stilizált növényt* látunk. Háromnak a végén még ott van a *termés*, melyet három egymást érintő köröcske jelképez. A többiről már lehullott és szétszóródott. 19 ilyen hármas csoportot számolhatunk meg a *P* díszítményeinek területén.⁷²

II. ANDRÁSTól kezdve gyakran találunk királyi okleveleink iniciálé-díszei között három- vagy négylevelű lóheréhez hasonló díszítő elemeket.⁷³ ANONYMUS rajzán az a feltűnő, hogy a szabályos köröcskékből álló díszek mindig hármásával válnak le a növény végéről, és apró halmocskákat alkotnak. Tehát nem virágokról vagy levelekről, hanem *magvakról* van szó, melyek olyan aprók, hogy még három együtt sem foglal el egy mm²-nél nagyobb helyet. Az apró kerek magvak a mezei mustárra vagy vadrepcére utalnak.⁷⁴

III. *Pogányfejek*. A magvakhoz hasonlóan szétszórva *hét erősen stilizált és torzított emberfejet* is láthatunk oldalnézetben ábrázolva a *P* díszítményei között.⁷⁵ Hosszú üstökük, durva arcuk *török fajtájú népekre* céloz. A körülöttük látható növények és magvak arra utalnak, hogy itt is jelképekről van szó, nem pedig az oklevél-iniciálék díszei között sűrűn előforduló csipkés szélű, kacsaringós végű, árnyalt levéldíszekről.

III. *Szerzetesfejek*. A *P* meghosszabbításának végén, a díszek között három stilizált levél *csuklyával fedett emberfejhez hasonlít*. A kerek magvacskák halmazai ezek mellett is megtalálhatók.⁷⁶

Sok összehasonlítás után arra kell következtetnünk, hogy *az elszórt magvak, a stilizált pogány- és szerzetesfejek a 9. pontban tárgyalt „Vade, praedica!”-motívum kiegészítő részei*. A torz pogányfejek üstöke vezet nyomra.

⁷¹ Hasonmásaitak lásd NIEUWBARN i. m. 3. tábla és 7. tábla, baloldali rész, felső sor, 2. kép. KÜNSTLE: *Ikonographie der Heiligen*, 184. l. *Domonkos- emlékkönyv*. 40. l.

⁷² I. tábla, 38—52 × 8—14 mm. A többit lásd *uo. passim*.

⁷³ Vö. pl. II. ANDRÁS 1233. okt. 1-én kelt MODL. 99 838. sz. oklevelét (BATTHYÁNY-STRATTMANN-család levéltára, Körmend).

⁷⁴ Vö. JÁVORKA Sándor és CSAPODY Vera: *A magyar flóra képekben*. Bp. 1934. 190. l., 1466. sz. alatt a *mezei mustár* (*Sinapis arvensis*) apró kerek magvaival.

⁷⁵ Nagyított hasonmásukat l. a IV. tábla 1—7. képen.

⁷⁶ Nagyított hasonmásukat l. az V. tábla 1—3. képen.

A török-tatár népek harcosai ősi hagyomány szerint simára beretválták a fejüket, csak a tetején hagytak meg valamit üstöknek, melyet néha kontyba fontak össze.⁷⁷ Rajzolóknak ilyen népre gondolt, amikor e fejeket kiformálta. A köztük levő magvak és csuklyás fejek valamilyen hittérítési mozzanatot akarnak kifejezni. A pogányfejek hetes száma 7 törzset, tehát egész népet jelent. E nép körében szerzetesek szórják el a hit magvait. Mivel az eddig tárgyalt jelképes rajzok mind Szent DOMONKOS életével voltak kapcsolatban, valószínű, hogy a fenti hittérítési-motívum is onnan való. Szent DOMONKOS életében, terveiben nagy szerepet játszik a kun nép megtérítése. Mestere, DIEGO osmai püspök ösztönözte erre. DIEGO korai halála, DOMONKOST pedig rendjének szervezése gátolta meg abban, hogy a kunok közé menjen hittérítőnek. Rendtársai előtt azonban gyakran kifejezte szándékát.⁷⁸ Mivel maga nem mehetett, az 1221-i általános káptalanon megbízta a bolognai rendház perjelét, MAGYARORSZÁGI PÁLT és négy társát a magyar rendtartomány és a kun térítés megszervezésével. Az első magyar domonkos-nemzedék eredményei a boszniai és a kun misszió, Magna Hungaria felkutatása, a belső magyar lelképásztorkodás terén eléggé ismeretesek.⁷⁹ A rendkívüli erőfeszítéseket igénylő nagy vállalkozások és a tatárjárás azonban megritkították soraikat. Rajzunk csuklyás fejei az 5. pontban tárgyalt létra-motívum elfödött arcú szerzetesére emlékeztetnek. A pogány- és szerzetesfejek között látható, mezei mustárhoz és magvaihoz hasonló díszítmények a domonkos testvérek missziós tevékenységének jelképei.

IV. Csillagok. A világtérképes holdsarlók vagy csillagok (3. pont) mellett a kezdőbetűnkön még hétszer előforduló sugárkörös csillagmotívum is e testvérekre vonatkozik, kiknek munkáját a már megdicsőült és napként fénylő Szent DOMONKOS érdemei és csodái támogatják.⁸⁰

Elemzéseink eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az ANONYMUS-másolat *P iniciáléjának jelképei mind Szent DOMONKOS életére, csodáira és rendjére vonatkoznak*. Alábbi összeállításunk jól szemlélteti ezt:

⁷⁷ Erről a nogaj-tatároknál még e század elején is élő szokásról lásd BUSCHAN, Georg: *Die Völker Europas*. Berlin, é. n. 846—847. l.: „Das Haar wird, nachdem der Kopf gewaschen ist, mit dem gewöhnlichen Messer (bişag) ... bis auf einen kleinen, manchmal geflochtenen Schopf (aidar) abgeschoren; bei alten Männern fehlt er...”

⁷⁸ Vö. CONSTANTINUS URBEVETANUS: *Legenda S. Dominici*, 9. pont (QUETIF — ECHARD i. m. 26. l.). DOMONKOS bizalmasa—PAULUS VENETUS így nyilatkozik e szándékáról: „... multum desiderabat salutem animarum, tam fidelium quam infidelium, et saepe dixit: *Postquam ordinaverimus et instruxerimus Ordinem nostrum, ibimus ad Cumanos, et praedicabimus eis fidem Christi, et acquiremus eos Domino.*” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 643. l., 56. pont.) THEODORICUS DE APOLDA pedig ezt írja legendájában: „... maxime Cumanorum desiderabat salutem, quos etiam personaliter adire decreverat, ut eis verbum fidei nuntiaret...” (Uo. 596. l., 198. pont.)

⁷⁹ Lásd ezekről részletesen PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz*. Zürich, 1913. — H. ALTANER: *Die Domonikanermission des XIII. Jahrhunderts*. Breslau, 1924; a *Domonkos-émlékkönyv* megfelelő fejezeteit és dokumentációs anyagát.

⁸⁰ A három legnagyobb, sugarakat szóró, magvakkal és növényi indákkal körülvett csillagot lásd I. tábla 27—30 × 50—55, 27—32 × 68—82 és 18—24 × 90—104 mm. A többit lásd uo. passim. — *Theodoricus legendájában* a XXIV. fejezet vonatkozó része így szól: „Dum... fratres tamquam stellae radiantes... luce suae praedicationis et exemplo datae conversationis, peregrinam adhuc in hujus mundi tenebris perillustrarent ecclesiam, gloriosus ille (*Dominicus*) jam fulgens in regno claritatis aeternae, ut sol radios caritatis igneos exsufflans... beneficiorum fulgores spargebat, et miraculorum fulgura coruscantia indesinenter per virtutem emittens, admirationem et amorem cordibus infudit fidelium et stuporem.” (*Acta sanctorum Augusti*, I. köt. 609. l., 279. sz.)

I. Születésének előjelei

Pogányok megtérítése: *Világtérképet besugárzó csillag* (3. pont).

Világtérképet felgyújtó fáklós kutya (4. pont).

E két jelkép a szent minden XIII. századi legendájában szerepel. Művészi ábrázolásaik, változataik száma igen nagy. Királyi okleveleinkben már 1230-tól kezdve feltűnnek. Formájuk rendszerint erősen stilizált. A kutya helyett gyakran csak a száját vagy az iniciálé belsejét, öbleit, szájszerűen nyitott végeit látjuk, melyekből hatalmas lángnyelv tör elő.

II. Működése

Fanjaux-ban és Montreálban istenítélet igazolja tanításának hitelességét: *Tűzből kirepülő könyv* (1. pont). Minden legendájában szerepel. Ikonográfiájában elmaradhatatlan jelkép a könyv.

Fanjaux-ban ördögi jelenés bizonyítja az albiak tanításának helytelenségét: *Macskához hasonló szörnyeteg* (8. pont). Csak a toulousei aktákban (1233—34 fordulóján), HUMBERTUSNÁL (1254 előtt) és THEODORICUSNÁL (1288—98 között) fordul elő.

Szolgálatra kényszeríti a gúnyolódó ördögöt: *Gyertyát tartó majom* (6. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

Elűzi a nővéreket támadó ördögöt: *Kétfejű óriásgyík* (7. pont). Ritka motívum. Először THEODORICUS említi.

PÉTER és PÁL apostol látomásban közli vele jövődi hivatását: *V és P betű, könyv és bot* (9. pont). Ez az ún. „*Vade, praedica!*”-jelenet. A ciklikus ábrázolásokon gyakori.

Látja, amint rendtársai kettesével hirdetik az igét: *Szétszórt magvak, pogányfejek szerzetesfejek és csillagok* (10. pont). Gyakori motívum.

III. Halála és csodajelek

Halála előtt vallomást tesz szüzessége megőrzéséről: *Liliom* (2. pont). Egyik leggyakoribb Domonkos-jelkép. Könyvek, oklevelek iniciáléin gyakran szerepel.

Lelkét Jézus és Mária fölviszik a mennybe: *Létra* (5. pont). Többször előfordul a képes és vonalas rajzú ábrázolásokon.

Égi pártfogásával segíti igehirdető rendtársait: *Sugárkörös csillagok a pogányfejek körül* (10. pont). Rendszerint a magvak szétszórásával együtt szerepel. Némely oklevelünk rajzolója szinte halmozza a csillagokat más jelképekkel együtt.

Jelképeink tehát *összefüggő életrajzi sorozatot* alkotnak, s rokonok a Domonkos-képciklusokkal. A XIII. századi könyv- és oklevél-iniciálékon legfeljebb 3—4 jelképet találunk. A 8—10 képből álló sorozatok mind későbbiek.⁸¹ Mivel a gyertyát tartó majom és a kétfejű óriásgyík története THEODORICUS DE APOLDA legendájában fordul elő először, azért az *Anonymus-másolat keletkezését is 1297 utánra kell tennünk*. Az 1a levélen levő szöveget JAKUBOVICH palimpszeszt-felvételei szerint⁸² azért törölte a másoló, mert néhány szót meg akart változtatni a szerző címében, és a mű élére az eredetileg tervezettnél jóval nagyobb és díszesebb P iniciálét kívánt helyezni. A középkor közösségi szellemét, az iniciálé és a szöveg szoros kapcsolatait ismerve, bizonyosra vehetjük, hogy a másoló akár önszántából, akár mások utasítására, a kézirat domonkos voltát akarta ezzel hangsúlyozni.

A XIII. század utolsó negyedében készült Anonymus-másolat iniciáléjának illusztráció-szimbolikai vizsgálatából adódott eddigi eredményeink a következők:

⁸¹ Lásd NIEUWBARN i. m. 3. és 5—7. tábláját és a kísérő tanulmány 14—18. lapját.

⁸² Vö. JAKUBOVICH: *P. mester* i. m. 181—182. l.

1. *P. mester Gestájának díszes iniciáléját domonkos illuminátor készítette a XIII—XIV. század fordulóján, valószínűleg egyik hazai domonkos kolostorban.* A 10 Domonkos-jelképből álló ciklus arra utal, hogy kitűnően ismerte rendalapítója életének legapróbb eseményeit is. Mestere volt a jelképes ábrázolásnak. Hosszú gyakorlatot tételez fel az egyes vonalas rajzú jelképek kiformálása a könyv- és oklevél-iniciálék hagyományos díszítményeiből, azok logikus és mégis tetszetős elhelyezése egy függőleges tengely körül. Rajzai feltűnő hasonlóságot mutatnak IV. BÉLA király egyes okleveleinek iniciálé-díszjeivel.⁸³

2. A 10 Domonkos-jelkép és a „P. dictus magister” alázatossági formula azt sejteti, hogy *a Gesta szerzője a másolónak vagy megbízójának tudomása szerint domonkos magiszter vagy a rendhez közelálló, érdemeivel és tudományával kimagasló férfi volt.* Idegen vagy jelentéktelen szerző művét nem ékesítették volna fel a Szent DOMONKOS életét, rendje missziós törekvéseit oly erősen hangsúlyozó 10 jelképből álló ciklussal.

GÉZA KARSAI: THE SYMBOLS IN THE INITIAL P IN THE GESTA HUNGARORUM BY ANONYMUS

This study endeavours to approach, from a new angle, the manuscript marked „Codex latinus medii aevi 403” in the stock of the National Széchényi Library, Budapest; this is the *Gesta Hungarorum* written by ANONYMUS, an unknown author, so named by literature. It is a known fact that ever since its first edition in 1746, this manuscript has been made the subject of many scientific controversies.

A detailed analysis of the ornaments of the initial P at the beginning of the text shows that these are, in point of fact, symbols — all connected with the life of St. DOMINIC, the founder of the Dominican Order. When viewed in the light of St. DOMINIC's life history, these symbols have the following meaning.

I. *St. Dominic's Birth*

Star irradiating the map of the world: Allusion to the vision of Dominic's godmother regarding his future vocation. Enlargement: Table II, pictures 2 and 3. Corresponding part of the legend: Notes 35 and 36. The designer draws a double symbol because in the sense of the cosmic concept of the Middle Ages, a star illumines only the northern and not the southern hemisphere. Canon LAMBERT's world maps: see Table VIII, pictures 2 and 3. This symbol is often seen on the charters of King BÉLA IV., and his successors. (Table VI, pictures 1 and 2.)

Head of torch-carrying dog setting fire to the map of the world: Allusion to the vision of DOMINIC's mother regarding DOMINIC's future activity as a preacher. Enlargement: Table III, picture 3. Corresponding part of the legend: Note 44. Many variants of this symbol are often seen in the coat-of-arms of the Dominicans (Table VII, pictures 3 and 4) and in the initials of our codices and royal charters, together with the star, the book and the lily (cf. Table VI, picture 2).

⁸³ Erre már BERKOVITS Ilona is rámutatott (vö. a 8. jegyzetet). Az általam gyűjtött és még kiadatlan iniciálé-anyagból IV. BÉLA következő okleveleinek iniciálé-díszítményei mutatnak legtöbb rokonságot ANONYMUS P kezdőbetűjével: 1244. febr. 10. (MODL. 99 842), 1245. ápr. 20. (MODL. 283), 1248. (MODL. 99 845), 1249. nov. 28. (Esztergomi kápt. magánlev. L. 29. 1. 1), 1255. febr. vagy márc. (MODL. 412), 1258. júl. 17. (MODL. 462), 1269. okt. 30. (Pannonhalmi rendi levéltár N° 290), 1269. dec. 21. (MODL. 676) stb. Részletes feldolgozásuk során az egyes típusok elkülönítésére is sor kerül.

II. St. Dominic's Activity

A book flying out from the fire: Hint to the ordeal by fire at Fanjaux or Montreal. ST. DOMINIC's book escapes the fire three times without any injury to it, while that of the Albigensian heretics is consumed by the flames. Enlargement: Table II, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 14.

Monster having the shape of a sitting cat from the rear side: The apparition of Satan at Fanjaux proves the truth of ST. DOMINIC's doctrines. Enlargement: Table III, picture 4. Corresponding part of the legend: Note 67. A rare symbol.

Monkey holding a candle: Dominic forces Satan, who is mocking him, to serve him. Enlargement: Table II, picture 1, turned at an angle of 180°. This symbol occurs for the first time in the legend of Theodoricus de Apolda (1297): see Note 61. A rare symbol.

Giant lizard or dragon with two heads: ST. DOMINIC drives away the monster attacking his nuns. Enlargement: Table III, picture 2. This symbol appears for the first time in the THEODORICUS legend (1297). Corresponding part of the legend: Note 64. It occurs chiefly on cyclical illustrations.

Letters: V and P, book and staff: Allusion to ST. DOMINIC's vision, the so-called „Vade, praedica!” scene, when Dominic is given a staff by the Apostle PETER and a book by PAUL. Facsimile: Table I. Corresponding part of the legend: Note 69. Often seen on cycles relating to St. Dominic.

Scattered seeds, pagan heads with forelocks, heads of monks in hoods, stars: DOMINIC sends out his fellow members to preach God's word everywhere, especially among the Cumanians, whom DOMINIC himself would have liked to have visited. Enlargement: Tables IV and V. Corresponding parts of the legend: Notes 69, 78 and 80. A frequent symbol.

III. St. Dominic's Death

Lily: ST. DOMINIC confesses before his death that he had preserved his chastity throughout a lifetime. Enlargement: Table III, picture 1. Corresponding part of the legend: Note 24. A very frequent symbol.

Ladder: In the hour of ST. DOMINIC's death, Prior GUALA of Bressanone (Brixen) has a vision of a golden ladder being lowered from the sky: allusion to DOMINIC's death and transfiguration. Enlargement: Table II, picture 2. Corresponding part of the legend: Note 55. This symbol appears frequently on pictures and initials (Table VIII, picture 1).

Stars among the heads of pagans: By his heavenly patronage ST. DOMINIC helps his brethren, who — shining like the stars — are spreading God's word among the infidels. Facsimile: Table I, passim. Corresponding part of the legend: Note 80. A frequent symbol.

The rubricator, who is probably identical with the copyist, scratched out the text on leaf 1a, repeating it on leaf 1b, but here he began the text with a much larger and far more ornamented initial. It is beyond doubt that with this big initial, decorated with 10 symbols all connected with the life of St. DOMINIC, he wished to emphasize the Dominican character of the manuscript. The cycle of symbols interwoven with the initial P suggests that the author, denominating himself „P. dictus magister” at the beginning of the text, to the knowledge of the rubricator or the person who employed him, must also have been a Dominican. To use the title of „magister” in the 13th century as a „formula humilitatis” was only permissible if it really represented a rank. However, it had this meaning only in the Dominican Order, where the most eminent scholars of theology were honoured with the title „magister in Sacra Theologia”. Since the symbols 6 and 7 first appear in the legend of THEODORICUS de Apolda (1297), the copy must stem from a time around the turn of the 13th and 14th century. Most probably the copy was made in a Dominican Monastery in Hungary. The designer of the initial P was a very fine artist, and one well acquainted with the life of St. DOMINIC. His symbols bear a striking likeness to the initials in some charters of King BÉLA IV.

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110
 10
 20
 30
 40
 50
 60
 70
 80
 90
 100
 110
 120
 130
 140
 150
 160
 170
 180

Patet magister inquit plog in gesta
 ac quondam bone memorie gloriosi
 hungarie notarius. H. suo dilecto
 venerabili. et arte liberalis scientie
 et sue petitionis affectum. Dū cum
 simul essem in inhistoria riana qm ego ē
 copiosus ex libris daretis frigi ceteros q
 gistris meis audieram. in unū uolumen
 pari uoluntate legerem. petisti a me ut
 unam bellag grecorū scripseram. ita et ge
 hungarie et nobilitū suoz qualiter septā
 que herumoger uocant de terra scythica
 qualis sit tū scythica. et qualiter sit gene
 aut quare uocat alii pūi dux hungarie A
 roy originem dixerunt. uel qd regna et r
 tūm. aut quare pūe de tū scythica egres
 ingenaz hungarū et in sua lingua ppa mag
 berem. pūisti enī me facturum. s; alius ne
 e peris et mee pūissionis iā pene etiā ob
 tua dilectio debitum reddere monuisset. ex
 lectionis quāuis multis et diuersis huiū lā
 dit sim negotiis. facere tam agyllus sum
 luti. et scdm traditiones diuersoz hystori
 ne grē tūte auxilio optimū estimans ut
 ultimam generationē obliuioni tradat. Op
 uere et simpliciter ē scriberem. qd legentes p
 quorū res geste essent. Et si cum nobilitū
 pūordia sue generationis. et fortia queq; fac
 ditul rusticorū uel a garrulo cantu ioculatoz
 do audiret. ualde in dicitur et satis indecen

II. TÁBLA

1.

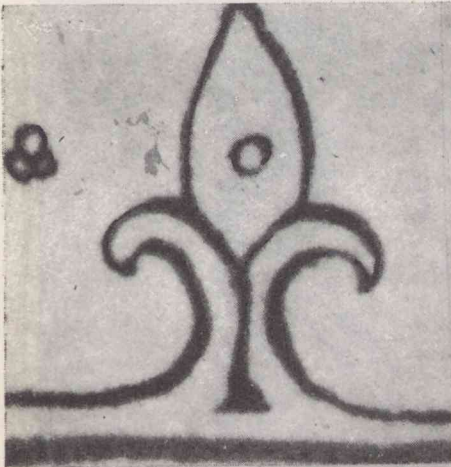

2.

3.

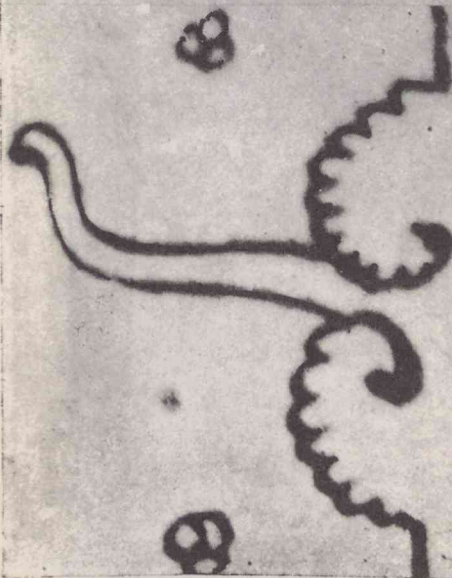
1. kép. Tűzből kirepülő könyv. Alatta elégett könyv. Megfordítva : gyertyát tartó majom
 2. kép. Csillag sugarakkal, létrával és az északi földgömb stilizált rajzával
 3. kép. Csillag sugarakkal és a déli földgömb stilizált rajzával

1.

2.

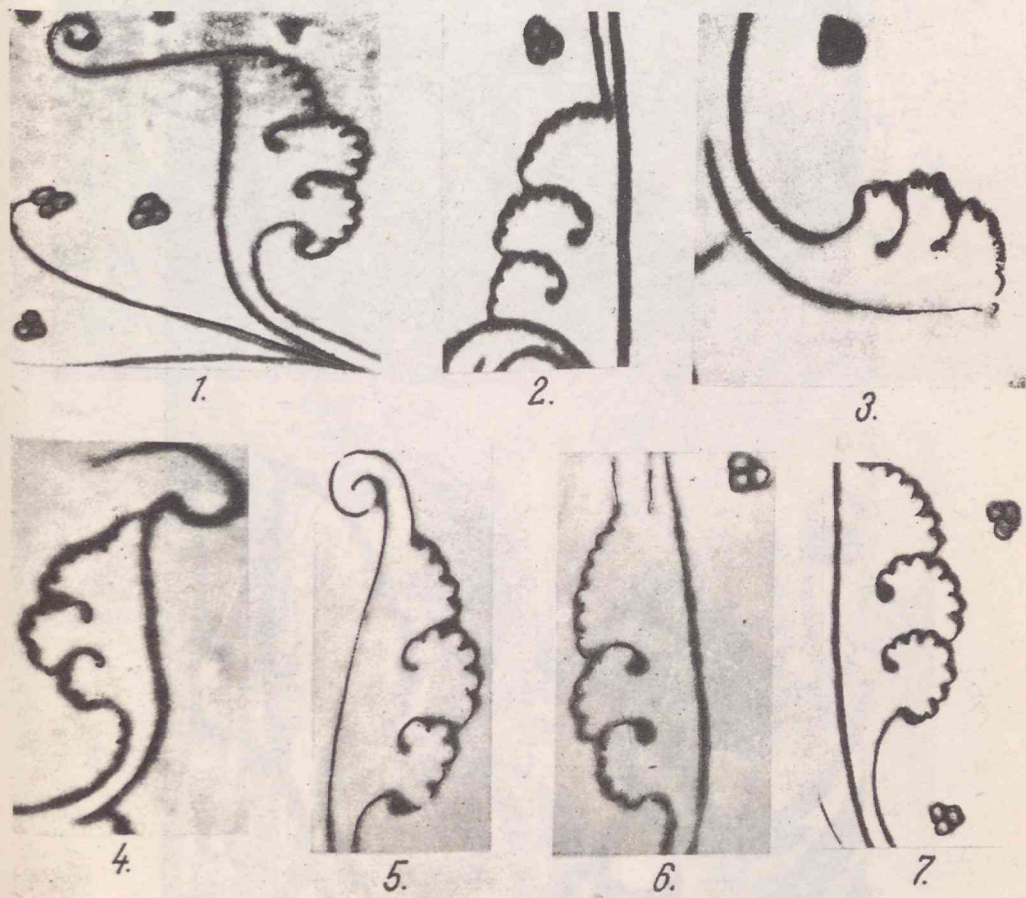
3.

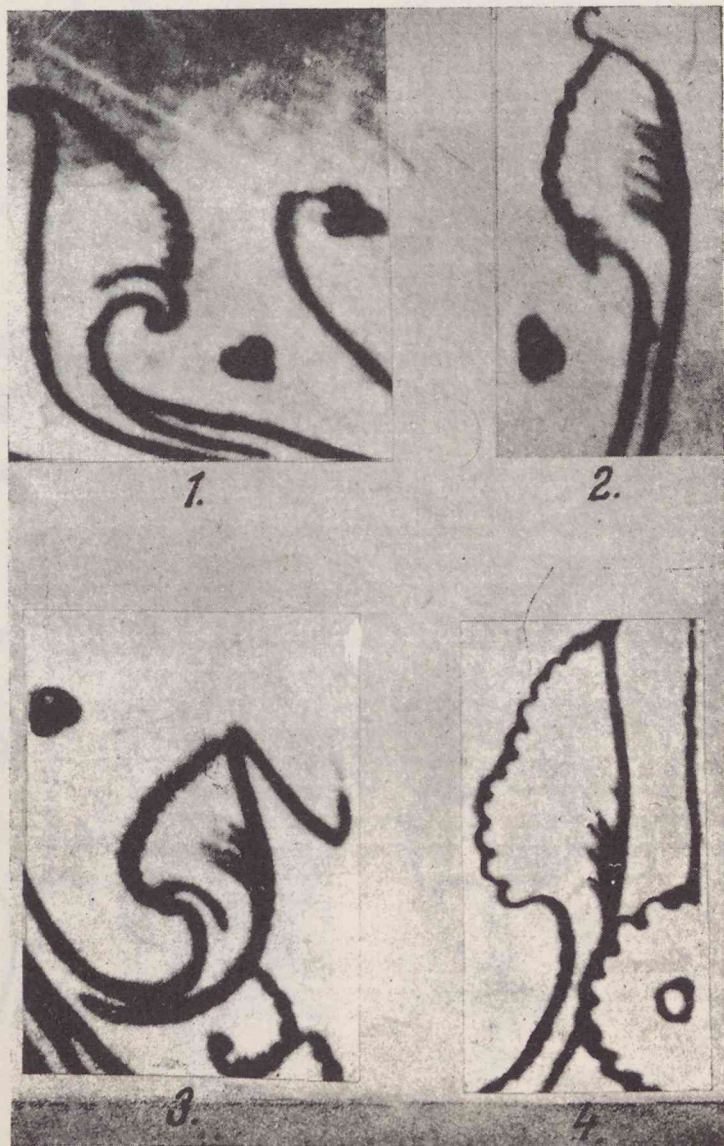
4.

1. kép. Liliom
 2. kép. Kétféjű óriásgyík
 3. kép. Fáklyás kutyaszáj, fent és lent magvak halmazai
 4. kép. Háttal ülő macskához hasonló szörnyeteg

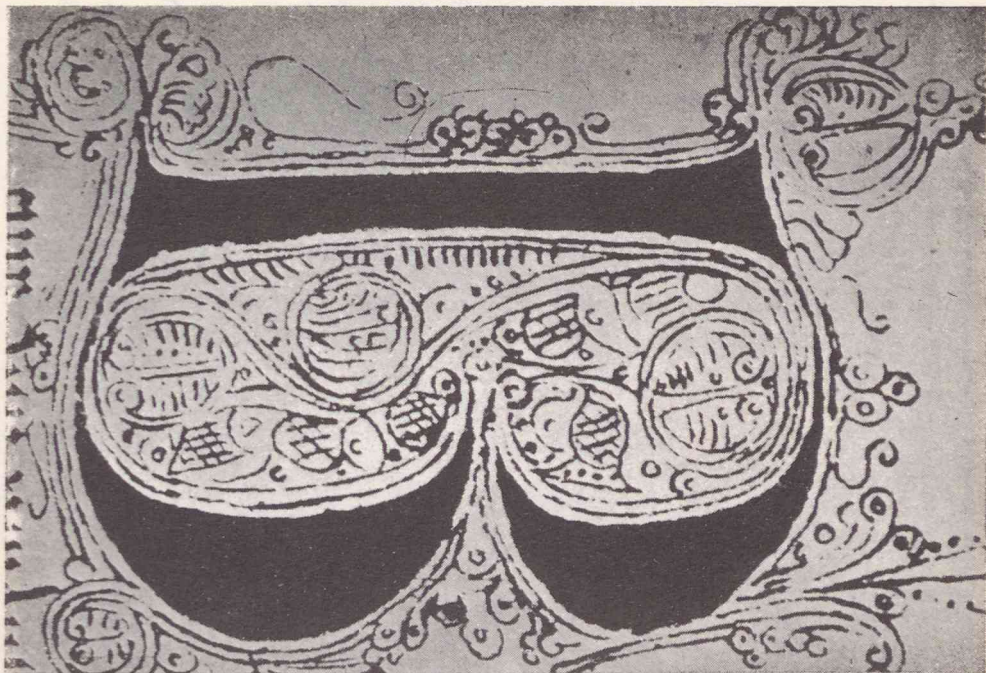
IV. TÁBLA

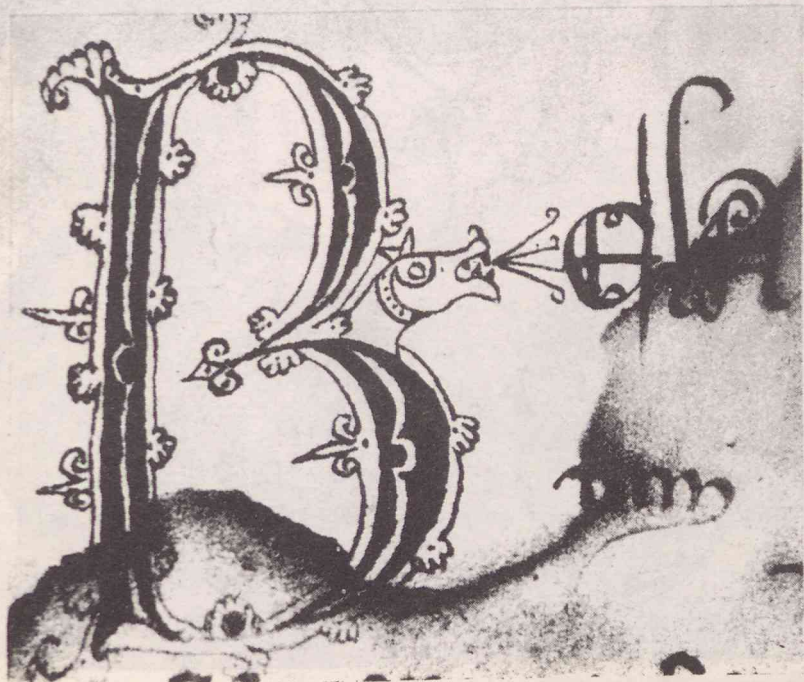
1—7. kép. Stilizált pogányfejek üstökkel. Körülöttük mustárnövények magvakkal

1—3. kép. Stilizált szerzetesfejek lehúzott esuklyával. Mustárnövény és magvak
 4. kép. Stilizált levéldísz. — Csillag sugárkörrel

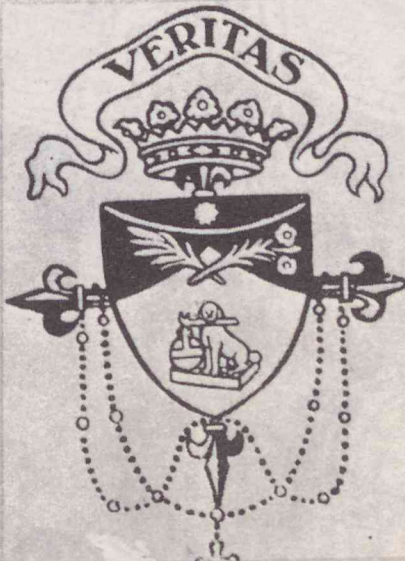
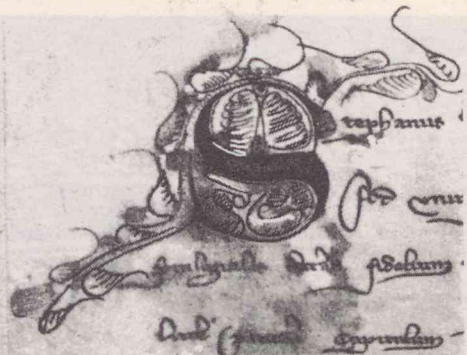

1.

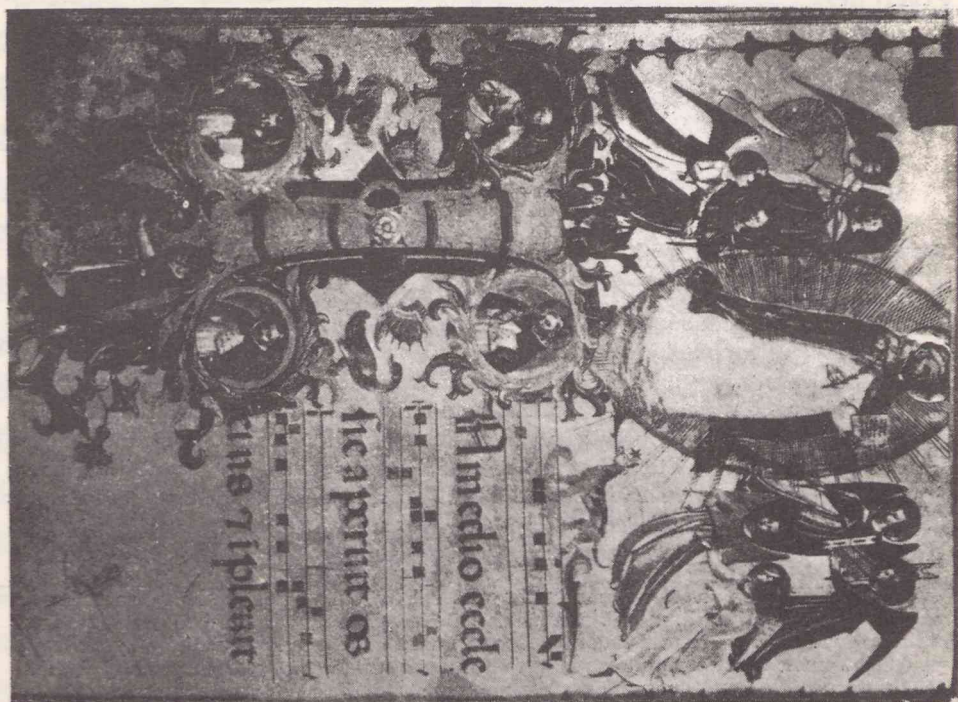
2.

1. kép. IV. Béla 1249. nov. 28-i oklevelének iniáciáléja : lángokkal körülvelt vagy esillaggal megvilágított világtérképek, kutyafej lángokkal, létra
2. kép. IV. Béla oklevelének (1269. okt. 30.) iniáciáléja lángokat lövellő kutyaival, 5 stilizált liliommal és számos esillaggal

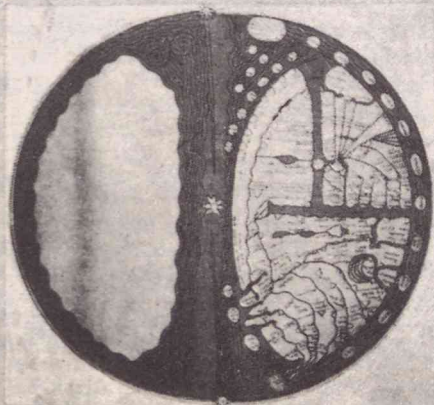

4.

1. kép. V. István oklevele (1270) 10 kutyafejjel, liliummal stb.
 2. kép. V. István oklevele (1272. júl. 13.) stilizált világtérképpel és csillaggal
 3—4. kép. A domonkos-címer mai változatai

1.

2

3

1. kép. Fra Benedetto iniciáléja (Firenze, San Marco Múzeum, XV. század első fele)
2—3. kép. Lambert st. omeri kanonok világtérképei (Liber Floridus, 1120 körül)

Az Anonymus-kódex első levele

KARSAI GÉZA

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1968/1. SZÁMÁBÓL

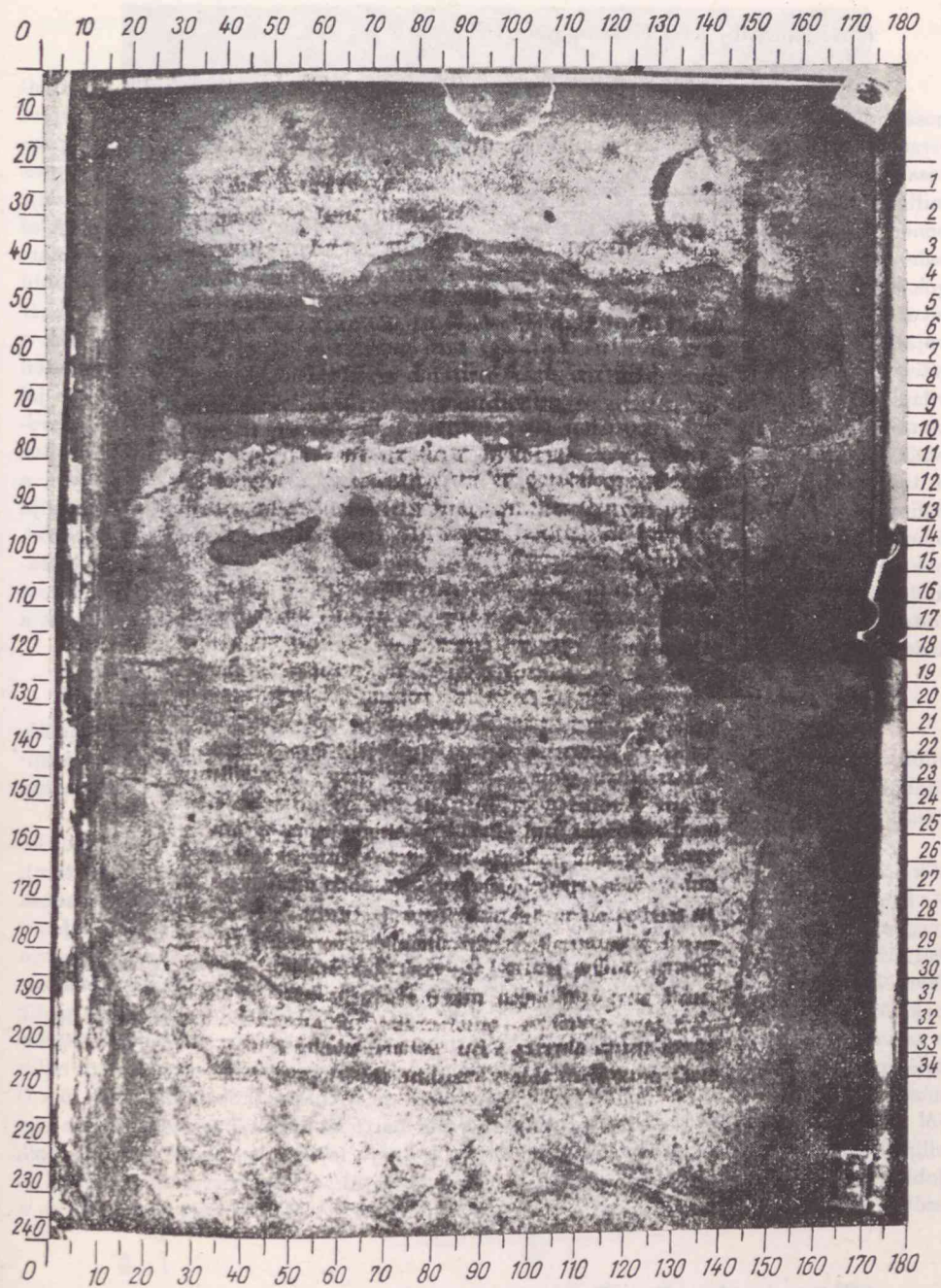
Az Anonymus-kódex első levele. (Kutatási beszámoló.) A szinte kizárólag *belső* érvekre alapozott 220 éves ANONYMUS-kutatás eredménytelensége már az 1950-es évek elején magából az eredeti kéziratból merített *külső* érvek keresésére ösztönzött. A kódex 16. levelének P-iniciáléját elemezve sikerült bebizonyítanom, hogy díszítései domonkos jelképeket tartalmaznak. *A kézirat tehát domonkos kolostorban készült, és talán P. mester, a Gesta szerzője is domonkos volt.*¹ További érveket keresve a kézirat razúrái között, finomszemcsés Agfa Dokumentfilmre lefényképeztettem a kódex minden levelét (1a–24b). A nagyítások nemcsak az 1a levél kivakart szövegét hozták napvilágra, hanem az is kiderült belőlük, hogy *a ma ismert Gesta-szöveg alatt (1a, 1–24a,5), sőt azon túl, egészen a 24b levél aljáig, egy nagyobb és díszesebb gót betűkkel írt réteg nyomai láthatók, tehát palimpszeszt-kódexszel (codex rescriptus) van dolgunk.* A vízszintes mellett egy függőleges vonalazás is előtűnt. Mindegyiken *apró gyöngybetűs írás, a margókon pedig képek és glosszák* maradványai sejthetők. Mivel a fényképezés JAKUBOVICH Emil sikertelen próbálkozása² óta igen sokat fejlődött, kérésre J. HAJDU Helga 1960 áprilisában KASZALA Lászlóval *palimpszeszt-felvételt* készíttetett a teljesen kivakart 1a levélről az Országos Levéltár filmesztályában. Az elsőrangú negatív mindent rögzített, amit e levélre valaha írtak és rajzoltak. A róla készült különböző méretű és kontraszthatású *nagyításokat átvilágító szekrényke opálüvegére téve* a csak fehér vajatban jelentkező betű- és rajzmaradványokat is át lehetett rajzolni. A beuroni *Vetus Latina Institut* vezetőitől és VARGA László³ pécsi egyetemi docenstól kapott irodalmi utalások és technikai tanácsok segítségével nehéz és aprólékos munkával *sikerült számos új adatot kielemezni a nagyításokból.* Ebből itt csak a legfontosabb, többszörösen ellenőrzött részeket teszem közzé.

¹ KARSAI Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. A P-iniciálé jelképei.* Magy. Könyvszle. 1960. 166. l.

² JAKUBOVICH 1923 nyarán *palimpszeszt-felvételt* készíttetett az akkor még Bécsben őrzött kódex teljesen kivakart 1a leveléről Rafael KÖGEL német bencésszel. Mivel nem sikerült megtalálni az előtűnt szövegtükör élén a szerző nevét, JAKUBOVICH itthon senkinek sem mutatta meg a fényképet, és tanulmányaiiban sem tette közzé. Csak annyit mond, hogy a rajta látszó 34 sor írás teljesen azonos az 1b levél 1. sorának *dictus* szavától a 30. sor *satis* szaváig a Gesta előszavának ismert szövegével. Az iniciálé szerinte nem volt kirajzolva. A hanyag másoló kevés helyet hagyott neki. Kifelejtette a mű címét, és sok más hibát is ejtett. Ezért *kivakarta* az egész oldalt, és a következőn újakezdte a Gesta másolását. L. *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 27–32. l. P. mester. Klebelsberg-émlékkönyv. Bp. 1925. 181–82. l. *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Értes. 1926. 145–46. l.

³ L. VARGA László: *Kézírásvizsgálat.* Kandidátusi értekezés. Bp. 1958. Az eltüntetett írások előhozásának minden bevált módszerét ismerteti azok legújabb irodalmával együtt.

I. TÁBLA

Az Anonymus-kódex kivakart Ia levelének palimpszeszt-fényképe (0,5 × 1)

I. Az Ia(recto) levél kivakart rétegei

KASZALA felvételének hasonmása az I. táblán (0.5 × 1) most először kerül a nyilvánosság elé. Az egymást fedő és keresztező vonalak közti eligazodás megkönnyítése végett sorszámozást és milliméterskálát mellékelek a hasonmáshoz. A tárgyalt részleteket pontosan megjelölöm: első helyen adom a függőleges, második helyen pedig a vízszintes milliméterskála kezdő és befejező adatait, de nem a fenti képtábla (156 × 113 mm), hanem az eredeti levél (237 × 168 mm) méretei szerint. A 184 × 112 mm-es nagyságú felső szövegréteget már első pillantásra fel lehet ismerni. Több helyen jól látszik a sorok és a margók vonalazása is. A sorok száma 34, átlagos hossza 111 mm. Az írás típusa azonos a többi levél betűivel. Az alsó szövegréteg nagyobb és cifrább gót betűinek maradványait fehér vájatban több helyen jól lehet látni a sorközökben és a felső réteg betűi között. Ezt a réteget a XIII. század 2. felében a domonkos könyvceenzúra⁴ utasításai szerint, minden világi díszétől (képek, bohókás figurák) megfosztva a ma ismert Gesta-szöveg jól olvasható egyszerűbb gót betűivel írták át, és sokban módosították. Az említett apróbetűs gyöngyírással, a gót kurzívákkal (notula) és a képek fekete nyomaival az Ia levélen is találkozunk. A levél felső harmadában az 1625 körül ráragasztott, de 1960-ban, a palimpszeszt-felvétel előtt a 3b papír előzéklevelelre áthelyezett cimvignetta és ragasztója fekete foltjait látjuk. A jobb szélén az Ib levél színes P-iniciáléja és díszítései tükröződnek. A bal margó szélén egyik régi könyvkötés maradványaként zavarólag hat egy szakadozott fehér papírcsik. A könyvszű által okozott károkra 20 kisebb-nagyobb, fekete foltnak látszó lyuk figyelmeztet. — A leírás további részleteit mellőzve figyelmünket a kulcshelyekre kell összpontosítanunk.

Iniciálé

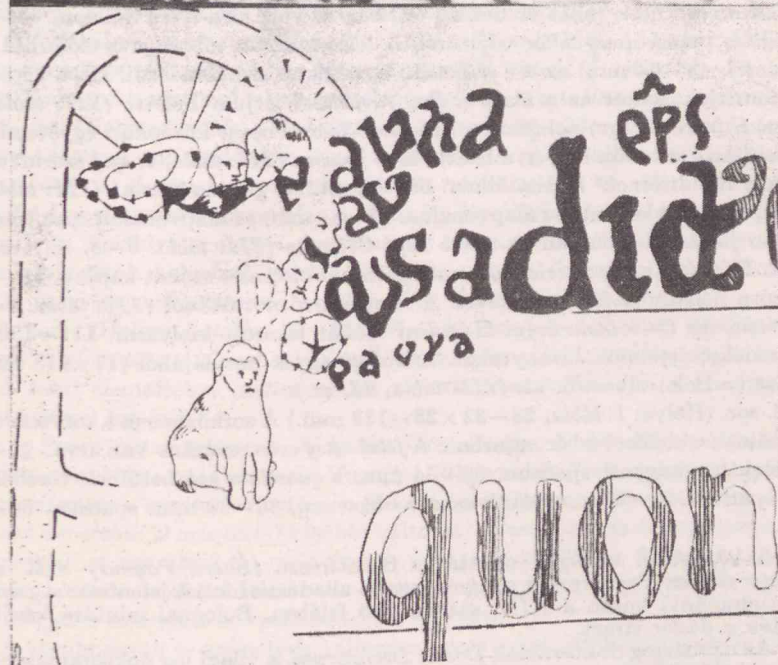
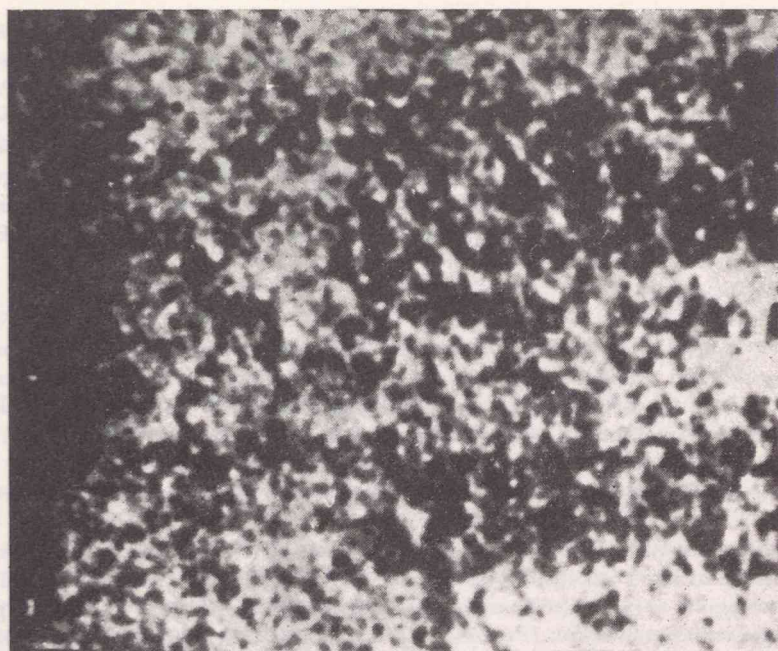
A bal oldali margóvonalak mentén, a levél felső szélétől kb. a 3. sor vonaláig több rajzkísérletet látunk, melyekhez írás csatlakozik. A szövegíró a Gesta 1. sorát különböző megoldású P-iniciáléval és más-más betűtípussal többször újramezdte, aztán megint kivakarta. Kísérletei közül kettőt említünk.

I. A felső szövegréteg iniciáléja. A szöveg két első sora 8–8 mm-rel beljebb kezdődik. Az így keletkezett térség az iniciálé ívének volt szánva (I. tábla, 17–30 × 28–36 mm). Az ívből csak töredékek, a beléje rajzolt figurákból viszont tekintélyes részletek maradtak meg a törlés után. Látunk pl. egy ülő kutyát (26–30 × 31–33 mm), melynek fejéhez bal oldalt fölfelé irányuló fáklya, jobb oldalt pedig keretbe foglalt csillag tapad. A kutya feje fölött p betű fehér vájatban, ehhez az av, a sorvonalon pedig a sa szótagok csatlakoznak. Az egész együtt a Pavsá személynevet adja. Első fele az iniciáléba, a második pedig a szöveg élére került. A monogramos névrajzítás⁵ most leírt fajtájával az Ia levélen többször találkozunk. Így mindjárt az 1. sor felett 2 mm-rel apró gyöngybetűs sor élén egy balra néző kutyafejet látunk a P ívének szánt térségben. A II. táblán közölt nagyítás (6 × 1) jól mutatja, hogy a kutya szájából fáklya nyúlik bal felé, melynek nyílalakú vége egy elliptikus idomot (= stilizált világtérkép) érint. A kutya fejéhez bal oldalt egy férfiarccal, jobb oldalt pedig egy kis p betű tapad. A p-t az av betűk, a felső sorvonalon pedig a sa szótag követik. Összesítve megint a Pavsá nevet kapjuk.⁶ A fáklyás kutya, a csillag és a

⁴ WALZ, Angelus: *Vom Buchwesen im Predigerorden bis zum Jahre 1280: Aus der Geisteswelt des Mittelalters*. Münster i. W. 1935, 111–27. 1.

⁵ L. erről GARDTHAUSEN, Viktor: *Das alte Monogramm*, Leipzig 1924. LÖFFLER, Karl: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig 1929. 131–159. 1.

⁶ XIII. századi okleveleinkben legtöbbször POUŠA, ritkábban PAUSA formában szerepel. A XIV. századtól egyre gyakoribb a Póša írásmód. Ma mint családnév ismeretes.

II. TÁBLA

Az Ia levél felső szövegrétegének iniciáléja a *P* ívében levő domonkos jelképekkel és a PAVSA név első szótagjával (6×1)

mai földgömb öse, a középkori ovális *világtérkép* Sz. DOMONKOS és rendje legismertebb jelképei. A kutyafej melletti *férfiarccal* együtt (II. tábla) a középkor kedvelt *Domini canis* — *dominicanus* szójátékra céloznak, és azt fejezik ki, hogy a *Gesta Pósa* nevű szerzője domonkos volt.

2. Az alsó szövegréteg iniciáléja. Az I. tábla 20—35×15—30 mm-es térségében egy nagyobb, több részre osztott ívű *P*-iniciálé nyomait sejtjük. Egyik részlegéből szerzőnk *püspöki jelvényekkel díszített mellképét* sikerült átrajzolnom. Ezt a képet, amely arra utal, hogy Pósa *püspök* volt, az iniciálé és a bal képszegély problémáinak megoldása után szándékozom közzétenni.

A j á n l á s

Az *Ib* levél 1—5. sorában olvashatónál *teljesebb régebbi szövegét* a felső margón és a szövegtükrőben talált *glosszák* segítségével sikerült jórészt helyreállítani. Az új adatokat a *III. táblán* sorszámozással ellátva átrajzolásban is közlöm. Csak a leginkább szembeötlőket rajzoltam át a felső margón többször ismétlődő glosszák közül. Az átvilágításnál jól látható, de a hasonmáson elhalványodó *fehér vájatokat vonalaik megkettőzésével jelzem*, mert a klisírozásnál sok elvész vagy egymásba olvad e finom vonalak közül.

1. sor. (Helye: I. tábla, 22—25×28—139 mm.) 28—36 mm: a *P* ívének hagyott spatium a domonkos jelképekkel és a szerzőnév 1. szótagjával (*Pav-*). 36—39 mm: a név 2. szótagja (-*sa*). A felső margón többször megismételt 1. sor élén is így próbálták elhelyezni a szerző nevét (pl. *III. tábla. 1. sz.*). 39—44 mm: *dictus*, az *ausa* betűkből átjavítva. A szerző neve tehát eredetileg teljesen ki volt írva a sorvonalon. 44—48 mm.: *epc* rövidítés (-episcopus) fehér vájatban. A felső margón többször is előfordul (pl. *III. tábla, 2. sz.*). 49—64 mm: az *a i er* betűk, a *magister* szó töredékei. Ha a képet 90°-kal jobbra fordítjuk, akkor az *a* alatt a *Pag* rövidítést látjuk. Felette (*III. tábla, 3. sz.*) az *M* (gr) *S* (acre) *P* (ge) poligram a *Magister Sacre Pagine* középkori egyetemi fokozat⁷ rövidítése. Az *i er* betűk helyén a felette levő glossza (*III. tábla, 4. sz.*) szerint a *Doc* (tr) *Decret* (or) rövidítésnek⁸ kellett állnia. 65—70 mm: a glossza szerint (*III. tábla, 5. sz.*) *ac qd* (=quondam) lehetett az alapvonalon. 17—84 mm: az alapvonalon csak töredékesen, de feljebb jól átmásolhatóan az *apcrs aepi Colocens* (*III. tábla. 6—8. sz.*) rövidítések láthatók. Feloldva az *apocrisarius*⁹ *archiepiscopi Colocensis* szót kapjuk. 85—110 mm: erős razúra néhány betű töredékével. A felette levő notulákból (*III. tábla, 9—12. sz.*) az *apocrisarius Colocensis arepi Hugulini* szót sikerült kiolvasni. 111—139: számos betű töredéke; értelmük bizonytalan. A margó egyik notulájából (17×118 mm) a *Ble* rövidítést (=Bele) olvastuk ki. (*III. tábla, 13. sz.*)

2. sor. (Helye: I. tábla, 28—32×28—139 mm.) A sorközben és a sorvonalon az *alsó réteg* betűinek töredékei fehér vájatban. A *felső réteg* erős razúrára van írva. 28—36 mm: a *P* ívének meghagyott spatium. 36—54 mm: a *quondam* szó betűinek töredékei. 54—56 mm: spatium. 57—65 mm: jól olvasható a *bone* szó. 66—68 mm: spatium. 68—86 mm:

⁷ A középkori teológiai oktatás a Szentírásra (*Sacra Pagina*) volt alapozva. A *Magister Sacrae Paginae* cím a legmagasabb akadémiai fokot jelentette a párizsi egyetem hittudományi karán a XIII. század első felében. Bolognai mintára később ott is bevezették a *doctor* címet.

⁸ Az egyházjog doktorainak *Doctor Decretorum*, a világi jog doktorainak pedig *Doctor Legum* volt a neve a középkorban.

⁹ L. erről az *Apocrisiaire* címszót: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. I. k. Párizs 1907. 2537—55. h. Nálunk 1260-tól néha a király magántitkárárt (*notarius secretarius* v. *notarius specialis*), a királyi pecsétgyűrű kezelőjét nevezik *apocrisarius*nak az oklevelek. Teljhatalmú megbízottat is jelent. Vö. HAJNAL István: IV. Béla kancelláriájáról. Turul 1914. 6. és 37. l. SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930, 87—88. l.

erős razúrára írva a *memorie* szó egyes betűi, részben fehér vajatban. 87–139 mm: nagy razúra számos betű és rézsútos glossza fehér vájataival. Az egész sor későbbi betoldás.

3. sor. (Helye: I. tábla, 35–38×28–139 mm.) 29–51 mm: *gloriosissimi* szó, második fele elmosódott. 52–54 mm: spatium. 55–64 mm: a *Bele* név, erős razúrára írva. 65–66 mm: spatium. 67–75 mm: a *regis* szó jól olvashatóan. 76–78 mm: spatium. 79–90 mm: *Hgre* rövidítés (Hungarie), végéből glossza nyúlik jobbra lefelé. 91–92 mm: spatium. 93–101 mm: a *secrtrs* rövidítés, későbbi betoldás (III. tábla, 14. sz.). 101–118 mm: a *notar* rövidítés fehér vajatban. Végéhez az alulról felfelé jövő *secrt* glossza csatlakozik (III. tábla, 21 sz.). 119–140 mm: *H* monogram, jobb szárában a *gr* ligatúra, mellette a *no* szótag, ehhez az *arepo Spalatno* rövidítések csatlakoznak (III. tábla, 15–17. sz.). Összeolvasva az erős razúrára írt *Hugrino archiepiscopo Spalatino* kifejezést kapjuk.

4. sor (Helye: I. tábla, 41–44×28–139 mm.) 29–53 mm: *dilecto Rogerio*, a *dilectissimo* szóból később átjavítva. A nagy *R* fölé utóbb az *arepo* rövidítést írták kurzívával (III. tábla, 18. sz.). 52–55 mm: később betoldott *R* monogram 1 mm-rel a sorvonal fölött; belsejébe a *G*, *R* és *I* betűk vannak elrejtve, mellette egy kis *o* (III. tábla, 19. sz.). Együtt: ROGERIO. Az eredeti címzett HUGRINUS nevét tehát kivakarták a 3. sor végén, a 4. sorba pedig kétszer is betoldták ROGERIUS, a későbbi címzett nevét. 56–67 mm: kurzívával utóbb betoldott *arepo spatlatno* rövidítések a kivakart *amico* szó helyén (III. tábla, 20. sz.). 67–69 mm: spatium. 70–80 mm: *uiro*, razúrára írva. 81–82 mm: spatium. 83–104 mm: a *uenerabili* szó egyes betűinek nyomai razúrára írva. A szó végét egy rézsútos glossza keresztezi. 105–117 mm: a már említett jobbra felfelé haladó *secrtrs* rövidítés (III. tábla, 21. sz.). 110–137 mm: *Hugrino arepo spatlatno* szavak az alsó réteg fehér gyöngybetűi fölé írva (III. tábla, 22–24. sz.). 128–138 mm: 2 mm-rel a sorvonal felett az utóbb betoldott *et arte litte-* szók nyomai sejthetők.

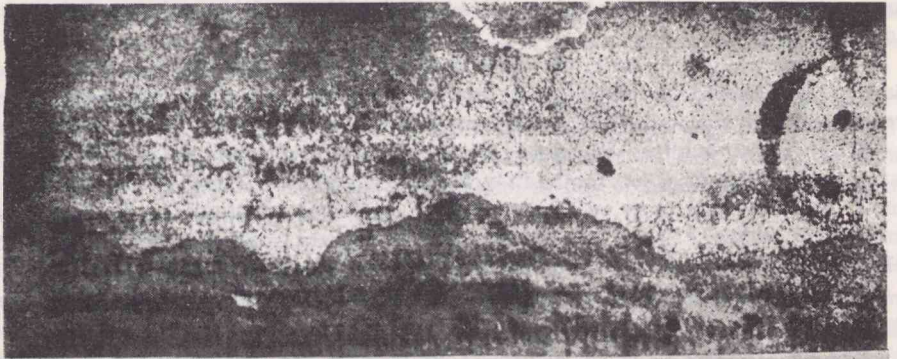
5. sor. (Helye: I. tábla, 45–49×28–139 mm.) 29–36 mm: a 4. sor utolsó szavához (*litte-*) tartozó *-ralis* szótagok. 37–52 mm: a *scientie* szó egyes betűi sejthetők. 53–58 mm: a föléje írt glossza szerint *inbuto* lehetett razúrára írva. 59–82 mm: rézsútosan betoldott *doc decr et*, utána a sorvonalon a *leg Se Pe Mgo* rövidítések (III. tábla, 25–28. sz.) razúrára írva. Feloldva a *doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro* középkori egyetemi fokozatok halmazát kapjuk. 83–101 mm: a *salu* (tem) szó, razúrára írva. 102–135 mm: (et sue) *petitionis*, az alsó réteg betűnyomaival keveredve.

6. sor. (Helye: I. tábla, 50–53×28–139 mm.) 30–48 mm: átvilágításnál homályosan az *effectum* szó olvasható. Ezzel végződik az ajánlás szövege az 1a levélen.

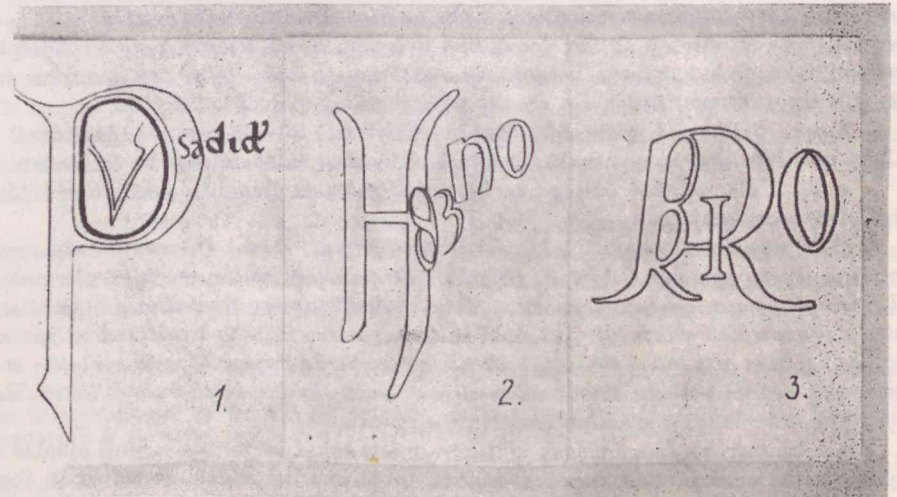
A fenti elemzéseket összegezve és a rövidítéseket feloldva a következő bővebb ajánlási szöveget kapjuk:

(1) *Pavsá dictus episcopus, Magister Sacre Pagine, Doctor Decretorum ac quondam apocrisiarius archiepiscopi Colocensis Hugulini*, (2) *quondam bone memorie* (3) *gloriosissimi Bele regis Hungarie secretarius notarius, Hugrino archiepiscopo Spalatino*, (4) *dilectissimo amico uiro uenerabili et arte litte-* [későbbi változat: *dilecto Rogerio archiepiscopo Spalatino uiro uenerabili et arte litte-*] (5) *ralis scientie inbuto Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis* [későbbi betoldásokkal: *ralis scientie inbuto doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis*] (6) *effectum*.

A körülmények és személyek változása miatt sokat javítottak a fenti ajánlás szövegén. Az utólagos javításokhoz kapcsolódó problémákkal a kiértékelés során foglalkozunk.

¹sa ²ep^s ³de ⁴do ⁵ap^o ⁶ap^o ⁷ap^o ⁸ap^o ⁹ap^o ¹⁰ap^o ¹¹ap^o ¹²ap^o ¹³ap^o
 quon m bone memorie
 gloriofissima bele regis h¹⁴g¹⁵arie ¹⁶notari¹⁷ H¹⁸ino ¹⁹are ²⁰po ²¹sa ²²ia ²³no
 dilect²⁴o ²⁵RO ²⁶gnio ²⁷de ²⁸le ²⁹g³⁰ ³¹u³²ro ³³venerabili ³⁴h³⁵ ³⁶v³⁷g³⁸ ³⁹apo ⁴⁰er⁴¹ ⁴²tel⁴³ ⁴⁴ite
 stablissent⁴⁵ ⁴⁶ubu ⁴⁷to ⁴⁸de ⁴⁹le ⁵⁰g⁵¹ ⁵²u⁵³ro ⁵⁴salutem ⁵⁵et ⁵⁶sy⁵⁷ ⁵⁸pe⁵⁹ ⁶⁰petico ⁶¹ms
 effectum

III. TÁBLA

esta régebbi ajánlásának helyreállítási kísérlete az 1a levél 1–6. sorában (1 × 1)

II. Az 1b (verso) levél iniciáléja

A szerző nevének 1. szótagját — mint fentebb láttuk — a szövegíró a *P*-iniciálé ívében, a másodikat pedig a szöveg élén helyezte el. Kérdés, alkalmazta-e ezt a módszert az 1b levélen is. Akár az eredeti kéziratban, akár a sok helyen közzétett színes hasonmáson vizsgáljuk az 1b levelet, azonnal feltűnik az *élenkzöld színű nagy P betű*. Tovább kutatva egy *vörös színű nagy O betűt* találunk a *P ívében*, ennek belsejét pedig egy *kettős élvonalú nagy V* tölti ki. Alsó csúcsa fölött, a két szár között 2 mm magas stilizált gót *s* betűt találunk. Felette 3 mm-rel egy kissé balra hajló *a* betű volt. A könyvszű ugyan kirágtá a pergament ezen a helyen, de az *a* körvonalai felismerhetők. A betűket összeolvasva az 1a levélről már ismert POVSA nevet kapjuk. A beavatottak tehát az egymásba helyezett betűkből kezdettől fogva kiolvashatták, hogy a *Gesta szerzőjét Pósnak hívták*. Az iniciálé jelképes díszei azt is elárulták, hogy a *domonkosrend tagja volt*. A finomszemcsés felvételtől készült nagyítások szerint a *rajzoló előzőleg más névrejtési módszerekkel is kísérletezett*. Így pl. a POVSA név második szótagját kiírta a szöveg elejére, majd visszavonta a *P* ívének kettős vonalába, közvetlenül a szövegkezdő *dict^{us}* elé (IV. tábla, 1. sz.). Alatta a rangot jelölő *eps* rövidítés nyomai látszanak az ív belsejében. Amikor felsőbb parancsra az egész *P*-monogramot zöld színnel kellett átfesteni, akkor a *P* ívébe és szárába írt — most nem tárgyalt — többi betűvel együtt a *-sa* szótag is eltűnt, de nyomai a nagyításokon jól láthatók. Hogy a rajzoló névrejtési módszerét mindenki által ellenőrizhetővé tegyem, a *tárgyalt monogramokat megfelelő nagyításban külön is ábrajoltam*. Az 1a levél felső rétegének iniciáléját a PAVSA névvel és a domonkos jelképekkel a II. táblán, az 1b levél *P* iniciáléját, az 1a levél *H* és *R* monogramját pedig a beléjük rajzolt betűkkel együtt a IV. tábla 1–3. sz. képén mutatom be az olvasóknak.

III. Az eredmények értékelése

1. SZERZŐ. Az 1a és 1b levélen többször előkerült PAUSA vagy POUSA név, a püspöki cím és a domonkos jelképek összes Árpád-kori püspökeink közül csak PÓSA boszniai püspökre, az egykori domonkos magiszterre illenek. Neve romanizált formában IX. GERGELY 1238. ápr. 26-i oklevelében tűnik föl először. A pápa itt megbizsa THEODORICUS domonkóst, a kúnok első püspökét, hogy PONSA nevű erényes, egyházi és világi dolgokban egyaránt kiváló rendtársát nevezze ki és szentelje fel boszniai püspökké. 1238. dec. 23-án — buzgóságát látva — 3 évre a pápai legátusi jogkörrel is felruhazza egyházmegyéjében. Utoljára V. ISTVÁN 1270. szept. 8-i oklevelében szerepel POUSA boszniai püspök neve az országnagyok között. A király 1272 márc. 21-i oklevele ugyanis már az utódját, ROLANDUST említi.¹⁰ Valószínű, hogy PÓSA e két dátum között öregsége miatt lemondott püspökségéről, és visszavonult rendje egyik kolostorába. Magával vitt Gestáját a szigorú rendi cenzúra utasításai szerint át kellett dolgozni. Csak így érthető, hogy az iniciálén a püspök helyett kizárólag a szerzetes szerepel, a képek eltűntek, a sok címet csupán a színtelen *magister* és *notarius* képviseli, a címzett neve megváltozott, és az 1270. május közepén elhunyt BÉLA király neve elé a *bone memorie* szókat kellett betoldani. Az átdolgozással kapcsolatos egyéb problémák tárgyalását itt mellőznünk kell.

Pósa püspök kiválóságát az ajánlásban említett *címek* is elárulják. A *facultas*

¹⁰ IX. GERGELY pápa okleveleit 1. FEJÉR IV. 1. 124–126. és THEINER I, 162. és 169. 1., Nr. 289, 306. PÓSA püspökről 1. HODINKA Antal: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*. Bp. 1898. 86. 1. PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz* . . . Zürich 1913, 70–74. és 171–77. 1. V. ISTVÁN okleveleit 1. WENZEL VIII. 277. és FEJÉR V. 1. 216. 1.

artiumot Párizsban végezte el, mert csak ott hallgathatta több mesternél is DARES PÆRYGIUS és más szerzők nyomán a trójai háború történetét. Ott szerezte meg az egyetem hittudományi karán a *Magister Sacrae Paginae* címet, Bolognában pedig a *Doctor Decretorum* fokozatot. Az *apocrisiarius* cím arra utal, hogy először idősebb CSÁK UGRIN kalocsai érseknek,¹¹ majd bizonyára az utódainak is teljhatalmú megbízottja volt Bosznia és a Száva menti területek világi ügyeiben. A *notarius secretarius* cím (I. a 9. jegyzetben) szerint nem egyszerű kancelláriai alkalmazott, hanem IV. BÉLA bizalmas embere volt egy időben. — Ami a származását illeti, a *Gesta* tartalmából merített súlyos belső érvek szerint valószínűleg azonos a BÓR—KALÁN *nembeli NÁNA fia I. PÓSA-val*, aki az 1222-es aranybulla pár hónapos kormányában országbíró volt, de utána nyoma vész. Talán pártfogója, idősebb CSÁK UGRIN érsek, a hazafias reformpárt vezére küldte ki Párizsba a tehetséges fiatal férfit, hogy megvédje ellenségeitől. Éppen úgy, mint az ellenpárt is külföldre küldte utazni és tanulni 1213-ban, GERTRÚD királyné meggyilkolása után annak öccsét, BERTHOLD kalocsai érseket. PÓSA volt országbíró később belépett a domonkos rendbe. Ebben az időben számos példát találunk arra, hogy előkelő hazai és külföldi családok tagjai fiatalon vagy kész emberként domonkosok lettek. BÉLA ifjabb király legodaadóbb hívének, II. BUZÁD bánnak a belépése 1233-ban igen nevezetes eset volt. — Az országbíró, a püspök és a gesztairó PÓSA azonosságát bizonyító belső érvek közül most csak néhányat említhetek. A BÓR—KALÁN nemzetség őst, ÖNDOT, szerzőnk a hét honfoglaló vezér közé sorozza. Fiától, ETÉTől származik szerinte CALAN és COLSOY nemzetsége. Az utóbbiak nevében az országbíró két apai nagybátyjára ismerünk. A honfoglalás két legfontosabb eseménye, az *alpári ütközet* és a *szeri országgyűlés*, a nemzetség ősi Csongrád megyei birtokain történik. A *Gesta hét kún vezére* nem KONSZTANTINOSZ kabarjairól, hanem KÖTÖNY kúnjairól árulkodik, kiknek befogadásánál bizonyára THEODORICUS kún püspök munkatársa, az új boszniai térítő püspök PÓSA is jelen volt 1239-ben. Az országbíró és a boszniai püspök azonosítását I. PÓSA fia II. NÁNA 1266. május 5-i végrendelete is valószínűsíti, melyben IV. BÉLA engedélyével összes birtokait a szigeti apácákra hagyja. Átadásukat a nemzetség más ágai megakadályozták.¹²

2. CÍMZETT. A kódex *Ia* levelének 3. és 4. sorába kétszer is betoldott *Hugrino archiepiscopo Spalatino* szavak tanúsága szerint PÓSA püspök ifjabb CSÁK UGRIN *spalatói érseknek* (1245—48) ajánlotta művét. Erről tudjuk, hogy apai nagybátyja, id. CSÁK UGRIN kalocsai érsek költségén közel 12 évig tanult a párizsi egyetem hittudományi karán, és ott sok értékes könyvet, jelentős tudást szerzett.¹³ Az *Ia* levél 5. sorába betoldott három akadémiai fokozat közül tehát a *Sacre Paginae Magistro* cím biztosan megillette. Ha a mű címzettje Párizsban tanult, akkor régi iskolatársa, PÓSA püspök is csak ott szerezhetette meg az *Ia* levél 1. sorában olvasható *Magister Sacrae Paginae* fokozatot. Előtte mindketten elvégezték a *facultas artiumot*. Ez alól a domonkosrend tagjai fel vol-

¹¹ A latin források HUGULINUS v. HUGOLINUS néven emlegetik. II. ANDRÁS király kancellárja (1217—19 és 1230—35), kalocsai érsek (1219—41), az aranybulla-mozgalom egyik legfőbb irányítója, kiváló diplomata, műpártoló és hadvezér. II. ANDRÁS 1224-ben neki és a kalocsai érsekségnek adta pápai jóváhagyással Boszniát és a Száva menti területeket. Nagyságát ROGERIUS méltatja legszebben a *Carmen miserabile* 30. fejeletében. Vö. SZENTPÉTERY: *SRH.* II. k. Bp. 1938, 572. l.

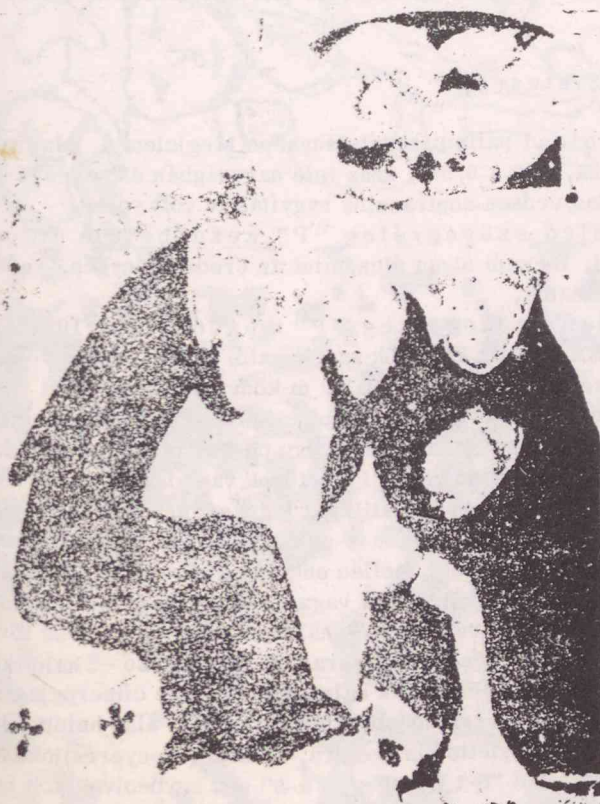
¹² NÁNA fia I. PÓSÁról vö. KARÁCSONYI J.: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa.* Bp. 1899, 20—23. l. II. BUZÁDRól l. *ua.*: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* II. k. Bp. 1901, 122—24. l. A BÓR—KALÁN nemzetségről l. *ua.*: *A pusztaszeri monostor kegyurai.* Bp. 1897. A nemzetiségi birtokok átadásának megakadályozását l. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. k. Bp. 1963, 882—907. l.

¹³ Vö. THOMAS *Spalatensis archidiaconus*: *Historia Salonitanorum*, 45. f.: GOMBOS: *Catalogus fontium* III. k. Bp. 1938, 2248—50. l. ROGERIUST l. *uo.* 2250—2254. l.

tak mentve. Pósa tehát még nem volt domonkos, amikor önálló fogalmazásban megírta *Trója-történetét*, és azt UGRINnal együtt nagy gyönyörűséggel olvassatta. Még Párizsban ígérte meg barátjának, hogy „*Magyarország királyainak és nemesinek származását is*” meg fogja írni. Ígéretét azonban csak jóval később, püspök korában váltotta be, amikor UGRIN már spalatói érsek (1245—48) volt. A *Gesta* előszavának lelkendező és hálálkodó befejezése (*Felix igitur Hungaria. . .*) csak teljes műhöz illik. Ezért feltűnő, hogy a *Gesta* ma ismert szövege a 24a levél 5. sorával megszakad, bár a hártya vonalazása folytatódik. Hiányzik a mű kerekded befejezése, nincsen „*Explicit*”. Az alsó szövegréteg viszont, melynek nyomaival a *kó lex* végéig, a 24b levél aljáig találkozunk a finomszemcsés felvételekről készült nagyításokon, bizonyára be volt fejezve. Erről és az átdolgozással kapcsolatos összes kérdésekről csak akkor tudunk meg bizonyosat, ha a kódex összes leveleiről palimpszeszt-fényképeket sikerül majd készíttetni.

Az 1a levél 4. sorába betoldott *Rogerio archiepiscopo Spalatino* kifejezés, továbbá ugyanott az *R* monogramba rejtett ROGERIUS név arra utal, hogy Pósa UGRIN korai halála (1248. nov. 27.) után az utódjának ROGERIUSnak (1249—66) is felajánlotta a *Gestát*, vagy legalább ez volt a szándéka. Annyi bizonyos, hogy a mű megírását Pósa nem neki, hanem UGRINnak ígérte meg párizsi diákoskodásuk alatt (kb. 1225—1238 között). Az is tény, hogy a *Gesta* tartalma és ROGERIUS *Carmen miserabile* c. emlékirata (1243 körül), továbbá a mongol hódításról írt egyéb beszámolók között számos tárgyi egyezés mutatható ki. Erre vonatkozó kutatásaim eredményeiről más helyen szárdékozom beszámolni.

Héder-nembeli Pál mester és magyar rendtársai búcsúja Szent Domonkostól Bolognában. (XIV. századi miniatura.)

A "GESTA" ELSŐ "ÜRES" OLDALÁNAK REJTETT ADATAI. (Karsai Géza dr. információi alapján.)

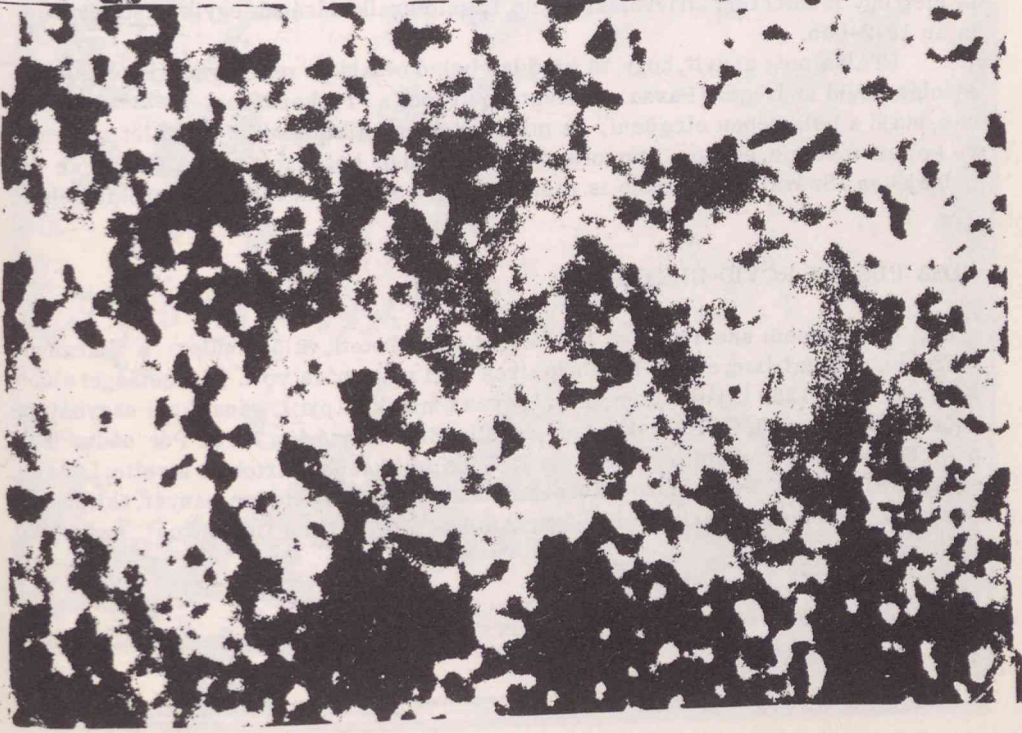
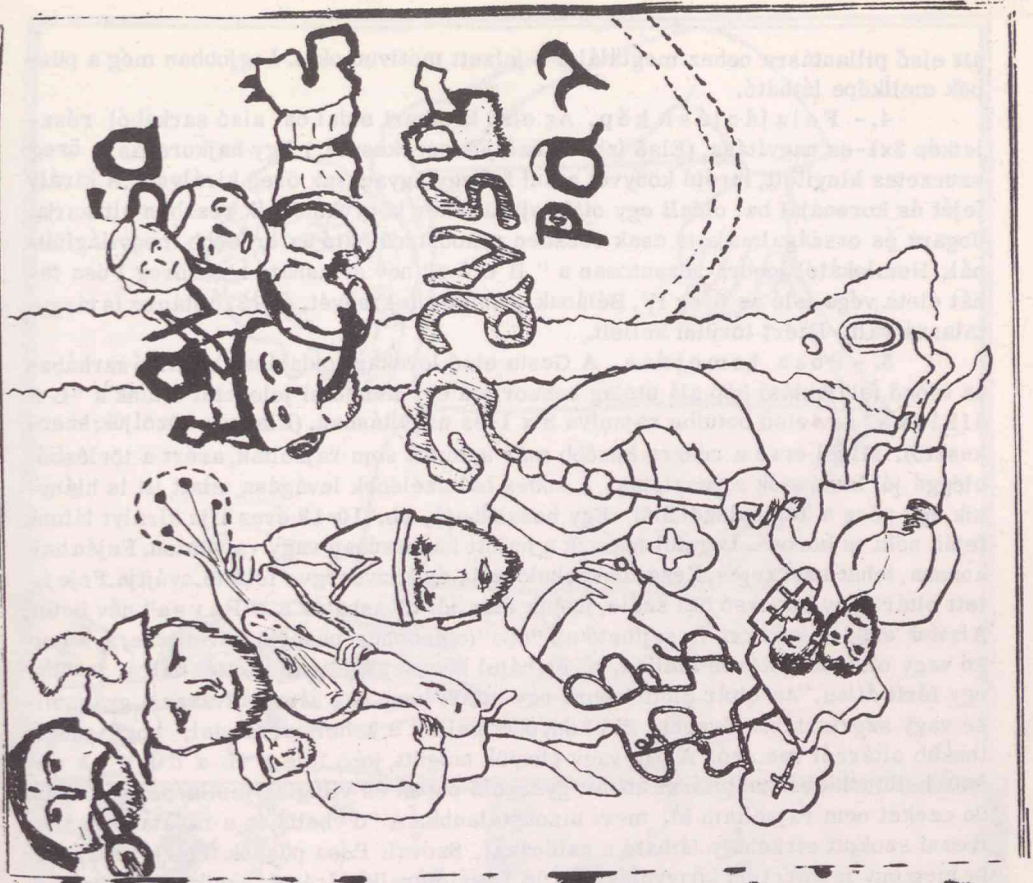
Az Anonymus-Gesta kéziratának első pergamen levele 168 mm x 237 mm széles, illetve magas. Az első oldal, szembenfekvő részén szabadszemmel is látható, hogy valamikor írás és képek voltak rajta, de kivakarták. Az u. n. palimpszeszt felvétel 10x15 cm. Agfa-Autolith orthochromatikus síkfilmre, kvarclámpával, ultraviola szűrővel kb. 10 perces megvilágítási idővel magáról az eredetiről készítette 1960 Kaszala László, a Magyar Országos Levéltár filmlaboratóriumának vezetője két példányban. A két negatívot jelenleg az Országos Levéltár Film-tára őrzi "10x15-ös síkfilmek, 4. szám" alatt. Összes nagyításaim diapozitívjaim és dupnegatívjaim ezekről az eredeti példányokról készültek. A kézirat minden oldaláról akartam ultraviola, illetve infravörös felvételt készíttetni már 1960 -ban, de nem sikerült, "mivel az ilyen felvételek ártanak az amugy is megviselt eredeti kéziratnak." A kérdés megoldásához azonban az első oldalról készített felvétel is elegendőnek bizonyult.

A felvételek részletezése:

1. - A teljes első oldal palimpszeszt-fényképe. Megjelent a Magyar Könyvszemle 1968. 43. l. Sajnos, csak a 0,5x1, azaz fele nagyságban és kevéssé élesen közölték, pedig hajszaléles, erősen kontrasztos nagyítás ív volt róla.

2. - A kivakart felső szövegréteg "P" kezdőbetűje 6x1-es nagyításban. Közölve uo. 45. l. Ez sem olyan éles, mint az eredeti fénykép, de a lényeges motívumok azért jól láthatók.

3. - A kivakart alsó szövegréteg "P" kezdőbetűje: 10x1-es nagyításban. (Jelen számunkban elsőnek közöljük; szerkesztő.) Mivel többszörösen fedik egymást a korábban és későbbben rajzolt vonalak (a könyvdíszítő ugyanis sokat javított a rajzon!), azért célszerű erős villanylámpa fölött vizsgálni és azonosítani az egyes motívumokat. A felnagyított részleten egy püspök mellképét látjuk. Bal kezében pásztorbotot tart. Ennek felső vége "P" betűnek van kiképezve. Ezt követik az "a v s a" betűk. Az utolsó betű egy stilizált kutyaszáj, melyből egy nyílszerű fáklya nyúlik ki. Ez az együttes a "P a u s a" nevet adja. A püspök jobb keze a mellén nyugszik. Fején püspöksüveg, mellén enkolpion kereszttel. Feje körül különböző hangszerekkel (síp; fuvola; kolduslant vagy nyenyere vagy tekerő; koboz;) ellátott mokány jokulátor (énekes-regős) fejek halmaza sejthető az erős törlésben. A püspök képe alatt, biztosan későbbi hozzárajzolásnak látszó - halottak fekszenek. A fejük elég jól kivehető. A felső alak balra néz; mellette címerpajzs a kettőskereszttel, felette a Béla név összefonódott betűit látjuk. Az alsó halott feje jobbra, lefelé néz, teste elmosódik. Felette kissé balra, az álló (nyenyérés) jokulátor lábától a két halott fejevéig a "S t e p h a n u s" név egybeolvasztott betűit sejthetjük az indák szövevényében. A püspöktől jobbra a felső törölt réteg "P" kezdőbetűjének rajzkisérletei: a tonzúrák (szerzetesi kerek hajkorona!) szerzetes feje a "P a v s a" névvel, kirajzolt kutyanyakkal. A többszörös rétegtől fedés mi-

att első pillantásra nehéz megtalálni a jelzett motívumokat. Legjobban még a püspök mellképe látható.

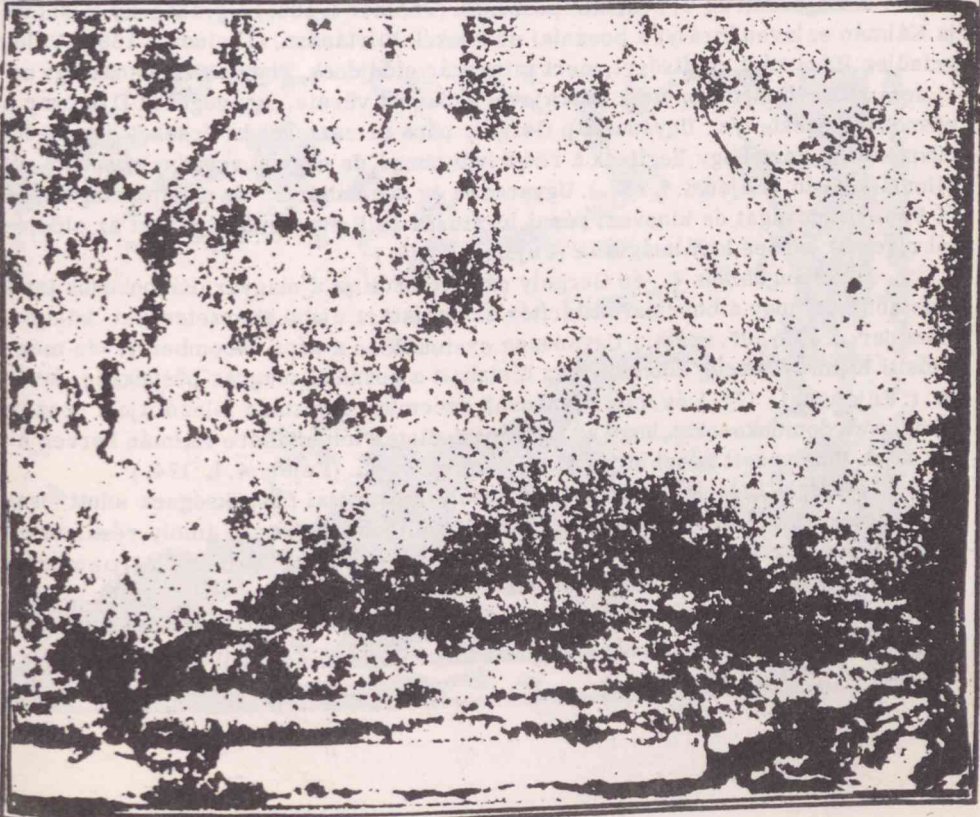
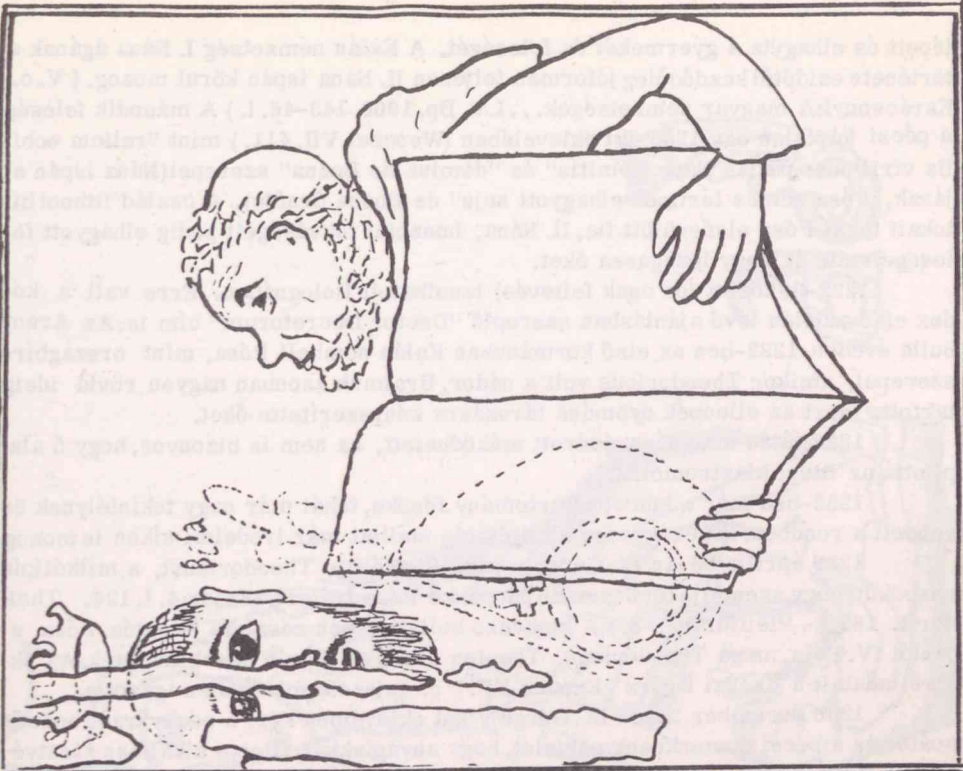
4. - Felajánlási kép. Az első kivakart oldal bal alsó sarkából részletkép 3x1-es nagyítása. (Első ízben közöljük: szerkesztő.) Egy hajkoronás öreg szerzetes kinyitott, ívrétű könyvet ajánl fel egy ugyancsak öreg királynak. A király fejét és koronáját bal oldalt egy otffelejtett fehér könyvkötőcsík részben eltakarja. Jogara és országalmája is csak részben rekonstruálható az erősebb megvilágításnál. Homlokától jobbra rézsutosan a "B e l a" név olvasható. Az öreg Pósa tehát élete vége felé az öreg IV. Bélának ajánlotta fel művét, de 1270 után ez is tárgytalanná vált. Ezért törülni kellett.

5. - Pósa temetése. A Gesta első levakart oldalának balalsó sarkában az előző felajánlási kép alá utólag beszorítva egy temetési jelenetet látunk a "L a d i z l a v s" név első betüibe rajzolva 8 x 1-es nagyításban. (Elsőnek közöljük: szerkesztő). Mivel erre a részre később már semmit sem rajzoltak, azért a törlésből eléggé jól kivehetők a részletek. A kódex bal szélének levágása miatt itt is hiányzik egy rész a kép balszéléből. Egy hosszúhajú, kb. 10-12 éves ifju királyt látunk fején neki is korona. Legalul fekszik a halott koporsóban vagy ravatalon. Fején hajkorona, tehát szerzetes. Kezét összekulcsolja és könyörögve felfelé nyújtja. Feje felett oltár vagy koporsó bal széle, jobbik élén jól olvashatók a "P a v s a" név betüi. Alattuk erősen vakarva is sejthető az "eps" (episcopus-püspök) rövidítése. A koporsó vagy oltár a háttérbe mélyül, végén hátul kereszt áll. Mellette balra, mintha egy férfi állna. Az oltár előtt jobbra egy kitért kezű pap áll és olvassa a gyászmise vagy szertartás szövegét. Bal könyöke mellett a kehely arra utal, hogy mégis inkább oltárról van szó. A pap vagy püspök mögött, jobb fele a "L a d i z l a v s" szó betüinek hosszabbításai között gyászoló papok és világiak mellképei sejthetők de ezeket nem rajzoltam ki, mert bizonytalanok. A "d" betüben a ravatalokra helyezni szokott sirkehely látható a paténával. Szóval: Pósa püspök temetését rajzolta meg egy ismeretlen könyvdíszítő Kún László uralkodásának egyik első évében, talán 1272-ben.

Talán még annyit, hogy az első lap belső oldalán a másoló megkísérelte az ajánlás rövid szövegét (Pavsa eps Hugrino arepo) a "P" kezdőbetü ívében, szárában, majd a belsejében elrejteni, de mikor utóbb a hatalmas "P" iniciálét zöld színre kellett festenie, egyben eltüntette a hajszálvékony hosszabított betüket is az iv belsejében. Szóval még később is ragaszkodott a szerző nevének megörökítéséhez.

PÓSA PÜSPÖK RÖVID ÉLETRAJZA.

Becslésem szerint Pósa 1190 körül születhetett, valószínűleg a Baranyamegyei Csele faluban, ahol a Kaláknok híres régi udvarháza volt. Nemzetséget előbb Kalán, majd 1250 táján Boor, Bor néven említik. Apja I. Nána, Apai nagybátyja I. Kalán, Colsoy és I. Gyurkó. Kétszer nősült. Első felesége a híres Pót nádor leánya, Erzsébet volt. Ettől született fia II. Nána, aki később birtokait átvette; Luca és egy második leány. Pót Erzsébet korai halála után elvette II. Héder leányát, akitől második fia Valter (Kuarterius) született. Amikor 1225 táján a Domonkos szerzetbe

lépett és elhagyta 4 gyermekét és feleségét. A Kalán nemzetség I. Nána ágának a története ezidőtől kezdődőleg jóformán teljesen II. Nána ispán körül mozog. (V. o.: Karácsonyi: A magyar nemzetségek. . . I. k. Bp. 1900, 143-46. l.) A második feleség a pécsi káptalan egy 1255-iki oklevelében (Wenczel VII. 411.) mint "relicta nobilis viri Pouse, patris Nane Comitis" és "domina de Bozna" szerepel (Nána ispán apjának, Pósa nemes férfinék elhagyott neje" és Bozna úrnője). A család itthoni birtokait tehát Pósa elsőszülött fia, II. Nána, boszniai fekvőségeit pedig elhagyott felesége vette át, hogy igazgassa őket.

1222-30 között (ez csak feltevés) tanulhatott Bolognában. Erre vall a kódex első oldalán lévő ajánlásban szereplő "Doctor Decretorum" cím is. Az Arany bulla évében, 1222-ben az első kormányban Kalán nembeli Pósa, mint országbíró szerepel, amikor Theodoricus volt a nádor. Uralmuk azonban nagyon rövid ideig tartott, mert az ellenzék nyomása távozásra kényszerítette őket.

1228 táján már Jászvásárott működhetett, ha nem is bizonyos, hogy ő alapította az itteni klostrot.

1232-ben már a kún rendtartomány főnöke, tehát már nagy tekintélynek örvendett a rendben. Tevékenysége a hittérítés mellett már irodalmi síkon is mozog.

1238 április 26-án IX. Gergely pápa felszólítja Theodoricust, a milkói kún püspököt, hogy szentelje fel boszniai püspökké Pósa frátert. (Fejér: 4. l. 124. Theiner I. 162. - Pfeiffer 171-3.) A kinevező bulla minden részlete jelentős. Pósa ajánló IV. Béla, maga Theodoricus, Theuton János és Ugrin érsek lehettek. Az oklevél adatait a Kassai Kódex "Exodus FF." c. fejezete mindenben igazolja.

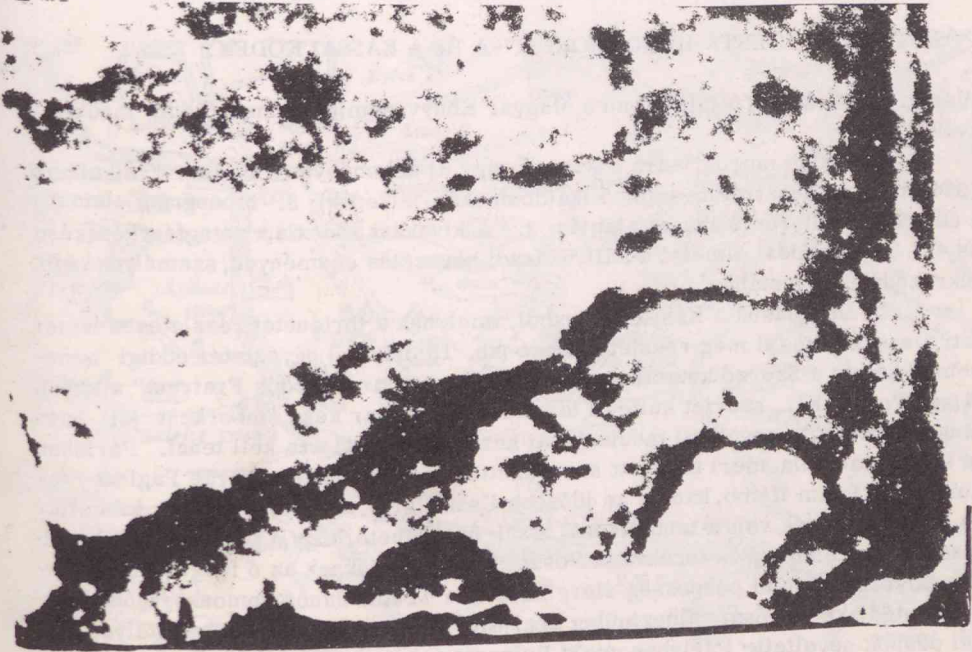
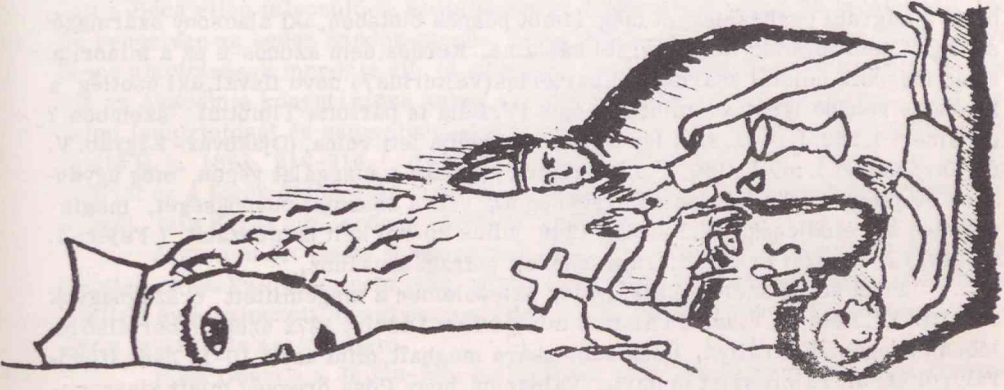
1238 december 22-én IX. Gergely két oklevélben kéri a pécsváradi bencés apátot és a pécsi domonkosok perjelét, hogy anyagiakkal, illetve alkalmas testvérekkel támogassák az új boszniai püspököt. (Theiner I. 168.) Ugyanezen napon felszólítja Kálmán szlapon királyt a boszniai eretnekek kiirtására. (Theiner I. 168.) Valószínűleg Pósa kért segítséget, mert mint már elődjének, Theuton Jánosnak, úgy neki sem sikerült Brdo-ban (ma Szarajevó) gyökeret vernie. Így végül is Djakovár a püspökség székhelye. Ugyanezen napon Gergely pápa az esztergomi érseket és segédpüspökeit is kéri, hogy segítsék a rendkívül buzgó, de nagyon szegény püspököt új állomáshelyén. (Fejér 4. l. 130.) Ugyanezen év december 23-án a Pápa megdicséri Pósa buzgóságát és kinevezi pápai legátussá és 3 évre megadja neki az elődjétől elvezett összes kiváltságokat. (Fejér; 4. l. 126.)

1239 augusztus 7. -én Gergely pápa felszólítja a magyar domonkosok tartományfőnökét, hogy a boszniai hittérítés szolgálatára újabb szerzeteseket küldjön. (Theiner: I. 170, 307. szám.) Ugyanezen esztendőben a pápa december 7. -én megerősíti Kálmán herceg adományozta birtokait a boszniai magyar püspökség javárára. (Fejér; 4. l. 177.) és még ugyancsak december folyamán felszólítja a boszniai magyar domonkosokat, hogy az egyházi épületek létesítésére Kálmán herceg által náluk lehelyezett pénzt adják át az új püspöknek. (Fejér: 4. l. 174.)

IV. Béla 1244 július 20-án megerősíti a boszniai püspökségnek adott összes birtokokat. (Theiner I. 296. l. 319. sz.) Igen fontos oklevél, amely részletesen leírja, pontos határjárással a birtokokat. A Valkó-megyei "Dyacu" (Djakovár) a központja és a püspökség székhelye már 1244-ben!

Béla király a kalocsai érsek és Pósa püspök közös erővel arra törekszik, hogy a boszniai püspökség a raguzai érsek joghatósága alól kivéssék és a

BR

kalocsai érsek alá rendeltessék a pápával. A pápa vizsgálatot rendelt el és végül is teljesítette a kérést. (Fejér; 7. 5. 268 és Theiner: I. 201.; 372.; 202.; 373. stb. szám) A raguzai érsek azonban ebbe nem akart belenyugodni, mert tartott a magyar politikai nagyhatalom déliirányú terjeszkedésétől.

1252 május 8-án a trebinjei püspök megküldi Pósnak a pápa bulláját, melyben őt összes irataival együtt Lyonba rendeli a zsinatra, hogy a raguzai érsek panaszára kivizsgálják a boszniai és más volt raguzai suffraganeus püspökök jogait és egyházmegyéjük helyzetét. (Smičiklas: Cod. Dipl. IV. 494.) Mivel Pósa nem tartózkodott épp akkor székhelyén, Petrus Pausa diakovári káplán vette át az idézést többedmagával.

IV. Orbán pápa 1264-ben, január 23-án Gualterius minorita szerzetesre bízta a zágrábi egyházmegyét még Timót püspök életében, aki alacsony származása miatt nem fogadott be a zágrábi káptalan. Kérdés: nem azonos-e ez a minorita Pósa második nejétől származó Kuarterius (Valterius?) nevével, aki esetleg a ferences rendbe lépett és mint főrangút IV. Béla is pártolta Timóttal szemben? (Theiner: I. 262. l., 481. sz.) Így apja szomszédja lett volna. (Djakovár- Zágráb. V. ö.: Karácsonyi i. m. I. 140. l. és családja.) A pápa a vizsgálat végén, még ugyanazon év július 19-én a kalocsai érsekség alá veti a boszniai püspökséget, megismételve így elődjének, IV. Incének 1246 július 20-ról kelt határozatát. (Fejér: 4. 3. 217.) A raguzai érsek ui. ragaszkodott sufraganeusához.

Pósa sokat szerepel királyaink okleveleiben a megemléltett országnagyok sorában: IV. Béla és V. István alatt. S miután Kún Lászlót 1272 szeptember első felében koronázták királlyá, Pósa nemsokára meghalt, mint azt a 10-12 éves ifjúkirályról közölt rajzrészlet mutatja. Valószínű, hogy Pósa öregség miatt visszavonult. Temetését szerzetes rendtársa és utódja Róland végezhette.

PÓSA PÜSPÖK "GESTA HUNGARORUM"-A ÉS A KASSAI KÓDEX.

(Vázlat a Szerző 1970 júliusában a Magyar Könyvszemlének megküldött tanulmányából.)

A kérdés megoldására a szerző négy új tudományos módszert alkalmaz 1954 óta: 1. -Illusztráció-szimbólika (domonkos-jelképek); 2. - Monogram elemzés a Gestában előforduló adatok alapján; 3. - A kivakart kódexlap rétegfényképezése és 4. - Tükröződési elmélet a XIII. századi nevezetes események, személyek stb. tükröződése a Gestában.

Új adatolások a Kassai kódexből, amelynek a történetét részletesen ismereti a szerző, majd még részletesebben (kb. 15 oldalon) egyeztetés eddigi ismereteinkkel és a Szerző kutatásainak eredményeivel az "Exodus Fratrum" alapján. Mivel Pósa a KK. szerint kulföldi tanulmányairól mar kezű emberként jött haza Magyarországra, egyetemi tanulmányai kezdetét 1210 tájára kell tenni. Párisban is kellett tanulnia, mert csak ott szerezhette meg a Magister Sacrae Paginae fokozatot. Itt nem ifjabb, hanem az idősebb Csák Ugrin, a későbbi királyi kancellár és kalocsai érsek volt a tanuló társa. Csak így érthető, hogy a főrendű és vele teljesen rokonlelkületű és törekvésű Pósa kívánta püspöknek az ő főegyházmegyéjéhez tartozó boszniai püspökség élére 1238-ban Teuton János domonkosrendi szerzetes utódjaként. Pósa valószínűleg apai nagybátyja, a gazdag és tekintélyes pécsi püspök neveltette Párisban, majd Bolognában. Hazatértekor az Aranybulla első kormányában országbíró szerepet tölt be, tehát az Ugrin-féle reformpárt tag-

Honti János. (Budapest. Minerva 21.1.)

Az írásbeliség és a szóhagyomány ellentéte túlságosan megszokott már számunkra ahhoz, hogy helyesen értékelni tudjuk nem csak a szembenállásukat, hanem a vonatkozásait is. Mert igaz az, hogy ahol együtt jelennek meg, ott két ellentétes principium hordozói, ott funkciójuk merőben ellentétes¹. Mégis: elzárt rekeszekbe csak a rendszerező szemlélet préselheti bele ezt a két szembenálló kultúra-elvet, és csak addig, amíg szerepük különbözőségét kell kitapintania. Úgy, ahogy egymás mellett, és nem csak egymás mellett, hanem egymásba illeszkedve, egymáson keresztül hatva élnek egy többretegű, többarcú kultúra mégis csak egyetlen szervezetében — úgy az ellentétük is összetartozássá válik. Különösen világos azonban az egymásraultaltságuk a történelem olyan pillanataiban, amikor az írásbeliség alakulóban van, amikor alakot kezd öltetni, amikor éppen kiválik egy addig csak szóbeli alkatú kultúrából. Mert az írásbeliség mindig a szóbeliségből nő ki. Onnan nőtt ki természetesen az idők kezdetén, amikor először keletkezett írás és írásos kultúra, de onnan nőtt ki később is mindig, ha már idegen írásos kultúra termékenyítő vagy bábáskodó hatása hozott létre egy-egy területen új írásos kultúrát. Amikor a középkor folyamán Európa népeinek írásbelisége létrejött, az alkotó mintakép, természetesen, a már rég meglévő és mindig eleven latin írásbeliség volt — de a háttér, a termőtalaj, az írásba foglalandó tények és valóságok már léteztek, már addig is élték szóbeli életüket. És a kialakulás² lassú. Hirtelen, robbanásszerű keletkezésnél még elképzelhető lenne, hogy az újonnan keletkezett rendszer első megnyilvánulása a szigorú szembehelyezkedés azzal, amiből kirobbant. De itt lassú fejlődésről van szó, és ennek a lassú fejlődésnek a kezdeti fokán csodálatos lenne, ha az első mozzanat, amivel az alakuló írásbeliség életjelt ad,

¹ V. ö. A néphagyományok megmentéséről, Debreceni Szemle 8, 1934, 219 kk.

² V. ö. Hajnal István, írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés, Károlyi Árpád-émlékkönyv, Budapest 1933, 183 kk.

a rideg szembenállás lenne azzal, amiből kinő, aminek a szerepét csak lassan-lassan veszi át: a szóbeliséggel.

Az írásbeliség és szóbeliség megfontolás nélkül való szembeállításával lehet csak magyarázni azt a megszokott felfogást, amely első litterátorunk, Anonymus szavait úgy értelmezi, hogy számára a szóhagyomány lenézett, alacsonyrendű jelenség, azt a megszokott felfogást, amely ezekből a szavakból tudósi gögőt vél kiolvasni.³ Jogos-e ez a megszokott felfogás? Azok az észrevételek, amelyeket az írásbeliség és a szóbeliség viszonyáról az imént tettünk, felbátorítanak arra, hogy felvessük ezt a kérdést és újra megkérdezzük a legilletékesebbet: P. mestert és művét, hogyan értelmezte helyzetét a szóbeli hagyománnyal szemben. Szóaltassuk meg mindenekelőtt művének azokat a helyeit, ahol említést tesz a szóhagyományról.

A prológosban olvassuk azt a sokat idézett mondatot, amely talán egymaga felelős azért a hagyományos felfogásért, amelynek mi most a revízióját vetettük fel. „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna.“⁴

³ Példának idézhetjük erre a hagyományos Anonymus-képre két legújabb megfogalmazását: „...a szeretett hagyományt, mint képzett tudósnak, meg is kellett vetnie. Le is nézi a parasztok csalfa meséit, s a hegedősök csacska énekeit...“ írja Ferdinandy Mihály. (Mi magyarok, Budapest 1941, 14.). Győry János pedig a következő módon utal Fest Sándor alább idézendő párhuzam-megállapítására: „P. mester írói felfogását illetően Fest Sándor rámutatott, hogy a hazug mesék megvetésében mily feltűnően egyezik a Gesta Hungarorum szövege az angol William of Malmesbury *Gesta Regum Anglorum*-ával“ (P. mester franciaországi olvasmányai, Magyarságtudomány [új folyam] 1, 1942, 8.). Csak nagynéha bukkan fel az irodalomban ezzel ellentétes felfogás. „A szerző beszél ugyan arról, hogy könyvével a magyar nemzet multjához nem méltó parasztnemeseket, jokulator dalokat akarja fölöslegessé tenni...“ (Sebestyén Gyula, Ki volt Anonymus? Budapest 1898, II. 11.) Vagy: „...a hegedősök csacska énekeit is felhasználva megírja saját nemzete Gestáját...“ (Szilágyi Loránd, Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71, 1937, 188.)

⁴ *Et si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu*

Erdély megszállásának történetében, a 25. fejezetben áll a következő megemlékezés. „Ugyanis Tétény a maga emberiségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy regöseink mondják: Maguknak ők mind helyet szereztek és még hozzá jó nevet is nyertek.“⁵

A 42. fejezetben a honfoglalók horvátországi kalandozásairól van szó. „Háborúikat és egyéb hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly kapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.“⁶

Ez a pár mondat az, amelyben P. mester a hagyományról nyilatkozik. Vajjon egészen egyértelműen a hagyomány megvetése szól-e belőlük? Igaz, hogy a ‚hamis‘ meg a ‚csacsogó‘ — *falsus* és *garrulus* — jelzők mintha valami gőgös félrehúzódat jelentenének. De nem mond-e ellent a monda-

ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset. — A szöveget a Magyar Tudományos Akadémia hasonmás kiadásában (Budapest 1892) és a *Scriptores Rerum Hungaricarum*-ban (Ed. Emericus Szentpétery, I. Budapest 1937, 14 kk.) közreadott Jakubovich-Paisféle kiadásban használtam. Segítségemre volt Juhász László kiadása is (*Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*, Budapest 1932.) Az idézett fordítások Pais Dezső Magyar Anonymusából (A Napkelet Könyvtára 14, Budapest 1926.) valók.

⁵ ... *nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: Omnes loca sibi aquirebant et nomen bonum accipiebant.*

⁶ *Quorum etiam bella et fortia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt. Sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim et portam auream Constantinopolis Botondium cum dolabro suo incidisse. Sed ego, quia in nullo codice hystoriographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui.*

tok tartalma annak a hangulatnak, amit a jelzők talán ébreszthetnek?

Az egyik ilyen ellentmondó elemről egyszer már ejtettem szót.⁷ A prológusbeli híres mondat ‚mintegy álomban‘ — *quasi somnians* — kitételére mutattam rá és megkockáztattam azt a feltevést, hogy P. mester nem elveti a szóhagyományt, hanem helyet mutat neki, elismeri érvényességét, csak hogy más síkon, más létezési körben, mint a scriptura érvényessége. A gondolatot azonban nem követtem tovább az Anonymus-kritika irányában és nem volt tudomásom arról sem, amire az én dolgozatom megjelenésével egy időben hívta fel a figyelmet egy Anonymus-tanulmány:⁸ hogy az ‚álmódzó‘ kifejezésnek külföldi párhuzama és így kétségtől kivil kultúrtörténeti háttere van.

Erről a döntő jelentőségű kifejezésről és párhuzamairól még lesz mit mondanunk. Egyenlőre csak azt lássuk, ami az idézett mondatokban föltűnő. Föltűnő van a második mondatban is. Tuhutum cselekedeteinek elbeszéléséhez egy ioculator-énekből való idézet van fűzve. De nyilvánvalóan nem olyan énekből való idézet, amely Tuhutumról magáról szólt, hiszen az idézett énekbéli mondat többszáma azt mutatja, hogy több hősről szól az ének, nem pedig egyetlen főemberről, akinek egymagában való szereplését P. mester külön hangsúlyozza (*per se . . .*). Ez azt jelenti, hogy P. mesternek nem csak egyes hősről, hanem saját stílusának egyes fordulatairól is ioculator-ének juthat eszébe, és ha eszébe jutott, följegyezni sem resteli. Tamaszul hozza az éneket nem csak eseményhez, hanem stílusbeli fordulathoz is. Ez már nem jelent megvetést és gőgös elfordulást.

És még kevésbé jelent megvetést és gőgös elfordulást a harmadik idézet kezdete. Furcsa ellentmondásban a megvető jelzőkkel itt egyenes, erősködő hivatkozást találunk a ioculator-énekekre és a fabulákra. Félreértés nem lehetséges. Ha a mondatnak csak az első fele volna meg, akkor még lehetne gúnyosnak értelmezni: „ha nekem nem hisztek, a tudós írónak, ám higgyetek a hazug fecsegőknek.“ De nem

⁷ Magyar epikus hagyomány, Magyarisztantudomány 1, 1935, 126 k.

⁸ Fest Sándor, Anonymus angol forrásai, EPhK 59, 1935, 163.

így van, hiszen kifejezetten megmondja: „higyjetek a ioculatoroknak és a fabuláknak, mert azok nem engedik a nagy tetteket feledésbe menni.“ Nem lehet másként értelmezni ezt a mondatot, mint úgy, hogy P. mester a szóhagyományt erős hitelűnek állítja, és ha kell, kész rá hivatkozni és hitelét erősítgetni. Tény, hogy a *garrulus* és *falsus* jelzők ennek ellentmondanak. Ellentmondanak annyira, hogy választanunk kell, mit higyjünk el az írónak, a jelzőjét-e vagy az állítását. Hagyjuk a választást egyelőre eldöntetlenül és nézzük az idézetünk folytatását.

„Azonban némelyek azt mondják“ — *sed quidam dicunt* — hogy Botond beverte a konstantinápolyi kaput, de én ezt nem találtam írásban, „hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam“ — *nisi... audiui* — és ezért nem írom le. Ez azt jelentené, hogy a ‚némelyek mondják‘ és a ‚fabulában hallottam‘ ugyanannak a fogalomnak két egyenrangú kifejezése. El szabad-e ezt gondolkodás nélkül fogadnunk? Úgy érzem, hogy nem. Az előző mondat a ioculatorok és fabulák hitelességéről szól, ezt a mondatot pedig a *sed* ellentétes kötőszó vezeti be, annak jeléül, hogy a *quidam dicunt* nem párhuzama a fabulának, hanem ellentéte. A másik két helyen, ahol P. mester a parasztok hamis fabuláit említette, valóban nem a kósza szóbeszéddel hozta párhuzamba, hanem a ioculator-énekekkel, amelyek ugyan ‚csacsogóak‘, de nem érvénytelenek az ő számára. Hiszen már egy kifejezésből adódó reminiscencia is elég neki ahhoz, hogy — alkalmasint szószerinti fordításban⁹ — közöljön egy ének-töredéket, másszor meg kereken kijelenti, hogy hitelük van és a maga szavainak igazságát támogatja velük.

A 12—13. századi ioculatorok nem csak hogy az ellenőrizhetetlen szóbeszéd hordozóival állnak ellentétben ilyen módon, hanem egykorú ismertetőik szerint ellentétben állnak még a mulattató rend más, alacsonyabb képviselőivel is. Giraut de Bornelh, a 12. század neves trubadurja nem resteli a ioculatorokat a saját művészetéhez közelállónak nevezni, amikor korának eldurvulását: a durva szórakoztató-művé-

⁹ V. ö. Kardos Tibor. Középkori kultúra, középkori költészet. A Magyar Történelmi Társulat könyvei 7, Budapest 1941, 31 k.

szet népszerűsödését siratja. „Hová tűntek a ioculatorok, akik oly nagy becsületben voltak? ... Én magam is, akinek az a kiváltságom, hogy megénekeljek minden derék embert. annyira megrökönyödtem, hogy nem tudom, mit tegyek, mert a nemes szórakozás helyett az udvaroknál fecsegést hallok, úgy hogy rövidesen annyira fogják ott kedvelni az otromba trufákat, mint hajdan a jó énekeket a fennkölt dolgokról, az időkről és az évekről.“¹⁰ Thomas de Cabham angol egyházi író pedig így beszél: „Vannak olyanok, akiket ioculatoroknak neveznek, akik a fejedelmek tetteit és a szentek életét éneklik és az emberek gyönyörűségére szolgálnak betegségükben és bajaikban és nem művelnek számtalan ocsmányságot, mint a táncosok és táncosnők és mások... A harmadik a histriok neme... és ezek kárhoztatandók, mint a többiek, akik erkölcstelenségre indítják az embereket...“¹¹ Majd más helyen: „És még vannak más histriok... akik az udvarokat járják és fecsegnek.“¹²

A ioculatorokat megbecsüli a világ és megbecsülte P. mester; a velük egyszerre említett paraszti fabulákat nem lehet egynek venni a puszta szóbeszéddel, azzal, amit a fabula említése után ellentétet jelentő bevezetéssel kapcsol a gondolatmenetébe. Feloldásra váró ellentmondás ez, és feloldásra vár a másik ellentmondás is: az, hogy a gesta-író, aki az egyik

¹⁰ *On son gandit joglar Que vitz gen acolhitz? ... Qu'eu eis que solh sonar Totz pros, om eissernitz, Estauc tan esbaitz Que no 'm sai conselhar; Qu'en loc de sollassar Auch er'en cortz los critz C'aitan leu s'er grazitz De l'aucha de Bretmar Lo comtes entre lor com us bos chans Dels rics afars e dels tems e dels ans.* — Sämtliche Lieder des Trobadors Giraut de Bornelh, herausg. von Adolf Kolsen, I. Halle a. S. 1910, Nr. 65 (412 kk. l.), 41—42, 51—60 sorok.

¹¹ *Sunt autem, qui dicuntur ioculatores, qui cantant gesta principum et vitas sanctorum et faciunt solatia hominibus in aegritudinibus suis vel in angustiis suis, et non faciunt innumeras turpitudines, sicut faciunt saltatores et saltatrices et alii... Et tertium genus histrionum... et tales damnabiles sunt sicut alii, qui movent homines ad lasciviam...* — Thomas de Cabham, Summa can. poenitential., egy párisi kéziratból idézi Georg Grupp, Kulturgeschichte des Mittelalters III. Paderborn 1912³, 477 l., 4. jegyz.

¹² *Sunt etiam alii histriones... qui circumeunt curias magnas et loquuntur...* — Grupp. i. m. 480 l., 9. jegyz.

mondatban még a fabula hitelével erősítette magát (bár nem hagyta el a *falsus* jelzőt), mért tagadja meg a fabulát a következő mondatban, mondván, hogy amit csak ott hallott, azt nem írja le?

A megoldás csak az lehet, hogy a fabulát nem tagadja meg, hogy meg kell találnunk az értelmezésnek azt az útját, amely megmutatja, hogy az ellentmondások csak látszólagosak. Maga a *fabula* szó adja meg ennek nyitját, magának a szónak a jelentése. Kétségtelen, hogy valami olyat jelent, amit elbeszélnek. Ami ennek a *fabula* szóval jelölt elbeszélésnek a tartalmát illeti, az lehet 'mesebeszéd', lehet hazugság, lehet az igazság ellentéte. De mindjárt más lesz a kép, ha nem a tartalmát, hanem a formáját nézzük a *fabula* szóval jelölt elbeszélésnek. Azt látjuk, hogy nem lehet minden nem-igaz beszédet fabulának nevezni. Hanem csak azt, ami — tekintet nélkül arra, hogy igaz-e vagy nem igaz — megformázott elbeszélés, valamilyen irodalmi jelenség. Du Cange középkori-latin szótára a *fabula* szót így értelmezi: '*historia, narratio*' és jellemző a mellé idézett egyik példamondat (Fortunatus Presbyter Vita S. Medardijából): *haec Fabula, non fabula, sed res veraciter gesta*. Ha a forma szempontjából nézzük a szó jelentését, elenyészik a tartalmának igaz vagy nem igaz volta és a hangsúly arra a tényre esik, hogy a *fabula* megformázott elbeszélést jelent. Nem is jelenthet mást. Ha ugyanarról szól, amiről a ioculator-ének, akkor hősmonda, ami pedig nem szóbeszéd, ami forma nélkül elképzelhetetlen.¹³ Sőt nagyon meglehet az is, hogy a ioculator-ének és a fabula ellentéte nem is a vers és a próza ellentéte, mint ahogy elég természetes módon Kardos Tibor is gondolja.¹⁴ Maga a fabula is lehetett verses, a különbsége a ioculator-énekekkel szemben pedig az, hogy nem az énekes rend tulajdona volt, hanem a közösség maga tudta és énekelte. Ahhoz azonban nem tudunk elegendő középkori költészetünkről

¹³ L. id. dolgozatomat: Magyar epikus hagyomány, passim. V. ö. Kardos Tibor, i. m. 50: „A prózai monda, a parasztlakosok hamis meséi, ahogy Anonymus nevezi, éppen annyira költői alkotások, mint a 'jokulátorok császárszó éneke'.”

¹⁴ I. h.

és életformáiról, hogy ehhez a felvetődő gondolathoz ragaszkodhassunk is. De mindenképpen áll, hogy a fabula Anonymusnál is megfelelő párja a ioculator-éneknek, illik rá az „álmodozó” jelző is — de nem csak hogy nem szinonimája, hanem éppen ellentéte a pusztá szóbeszédnek, annak, amit a *quidam dicunt* fejez ki.

És mint ilyent, megilleti a *falsus* jelző, anélkül, hogy ez az értelmének és értékének tagadását jelentené. Ugyanabba a körbe tartozik ez a jelző is, mint a *quasi sompniando* kifejezés: megszabja a helyét, az életkörét, azt, hogy az igazsággal való kapcsolata nem közvetlen, hanem az álmok világán keresztül létesült: mítikus szférában, mondhatnók, ha ókorról volna szó, vagy a költészet területén, ha újkorról beszélünk. Középkorról beszélünk és ezért fogadjuk el a terminust, amit a középkori író alkotott, fogadjuk el az ének és a fabula álomszerű érvényességét és láthatjuk, hogy ebben az álomszerű érvényességben a *falsus* jelző nem megbecstelenítő.

Természetes, hogy azért mégsem térhetünk észrevétel nélkül napirendre a fölött a tény fölött, hogy nem csak az álmodozás képét felidéző mondatban szerepel a *falsus* jelző, hanem szerepel a többi helyeken is, ahol a fabuláról csak szó van. Ez jelenthetné a jelző nyomatékoságát és ezzel együtt az írónak azt az igényét, hogy szószerint vegyék, hogy valóban hazugnak, hamisnak akarta bélyegezni a fabulát. De jelenthet mást is. „Jegyzőnk meglehetősen szószegény író... frázisait unos-untalan ismétli, mi stilusát modorossá, de fogalmazását könnyen felismerhetővé teszi” — írja Jakubovich Emil.¹⁵ A prológusban még helyénvaló a jelző — és a gesta-író, aki ezt a jól összehangzó, alliteráló szólamot egyszer megtalálta, nem tud megválni tőle, akkor is használja, amikor már zavaró is lehet a hatása. Írói egyéniségének hasonló vonása ez, mint az, amikor egyetlen szólambeli hasonlóság arra indítja, hogy egyik hősének tetteihez más hősekről szóló ének hasonló kifejezését idézze. Vagy az, amikor an *in fide esset vanus et noluit esse christianus* verses mondatot kétszer használja fel, először Gyuláról (27. fej.), aztán

¹⁵ P. mester, Klebelsberg-émlékkönyv, Budapest 1925, 202 l., 2. jegyz.

Thonuzobáról (57. fej.) szólva. Ha figyelembe vesszük ezt és a másik különben is letagadhatatlan tényt, hogy a 42. fejezetből idézett mondatunkban, a jelző és az állítás ellentétében, az állítás a nagyobb súlyú, megejthetjük választásunkat és úgy dönthetünk, hogy el kell fogadnunk azt amit P. mester mond: hogy ő hitelességet tulajdonít az éneknek és fabulának — annak ellenére, hogy a megtalált formula és a jólhangzó betűrím odavonszolta a nem odavágó *falsus* jelzőt.

Az, hogy a *parasztok* — *rusticorum* — fabuláiról van szó, szintén nem jelent megvetést és lekicsinylést. A *rusticus* szó Anonymusnál nem jelöl lenézett és megvetett osztályt. Jól látszik ez Árpád lakomájának leírásában (46. fej.): „Ott lakomáztak mindennap nagy vígan Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt. Az ételt-italt a vezéreknak meg a nemeseknek arany, a közrendűeknek meg a parasztnak ezüst edényben hordták fel... Árpád a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott.”¹⁶ Az a *rusticus*, aki a fejedelemmel *collateraliter* lakomázik és tőle birtokot kap, ha paraszt is és nem csak egyszerűen írástudatlan világi, amit a szó szintén jelenthet¹⁷, a középkor parasztjának nem a Tiborc-típusa. A fabula csak azért, mert a *rusticus*-é, még nem elvetendő badarság.¹⁸

¹⁶ ... *et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio Attilae regis collateraliter sedendo et omnes simphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se. Ferula, pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis... Et hospitibus secum commorantibus dux Arpad terras et possessiones magnas dabat...*

¹⁷ Horváth János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest 1951. 288.

¹⁸ Mátyás Flórián, úgylátszik az egyetlen az Anonymus-irodalomban, akinek szemet szűrt a jelző és az állítás ellentmondása, másképp döntött: kiadásában (M. Florianus. *Historiae Hungaricae fontes domesticici* II. Lipsiae 1885, 55) az *et falsis fabulis rusticorum* szót a hitelességet állító mondatból egyszerűen törli. Ha hiszünk az előttünk lévő középkori szövegnek, nem helyeselhetjük ezt az erőszakos megoldást.

Ha igaz, hogy Anonymus mint hitelesre hivatkozik a fabulára és hogy a *fabula* nem lehet egyértelmű azzal, amit *quidam dicunt*, a szóban lévő idézet második fele érthetlenné válik. Annyira érthetlenné, hogy a szövegben kelletne hogy megrendüljön a bizalmunk. És mégis a szöveg az, amely megadja a feleletet. Igaz, hogy nem a kiadott szövegek, hanem a kézirat maga.¹⁹ A kézirat egyetlen vonáskája, vagy inkább egyetlen vonáskának az elmaradása. ... *nisi ex falsis fabulis rusticorum audioi* ... — olvassuk valamennyi²⁰ kiadásban. A kézirat azonban nem biztos hogy ezt mondja. A *nisi* szó a kéziratban, az idézett mondaton kívül, hétszer fordul elő,²¹ mindannyiszor rövidítve. A rövidítés egy n, fölébe írt apró i-vel. Ez a kis i három vonásból áll: egy függőleges vonás a betű törzse, fent egy kis vonáska nyúlik belőle balra, lent egy másik vonáska pedig jobbra. A kérdéses mondatban azonban csonka ez az apró i-betű: a felső, balra irányuló vonáska hiányzik róla. Maga a betű törzse sem egyenes, hanem, c-hez hasonlóan, balra kissé öblösödik. Az Anonymus-kódex írásmódja szerint az i a c-től különben is csak egy vonáskában különbözik: a felső vonáska az i-n balfelé halad, a c-n jobbfelé; a c törzse lehet öblösödő, de nem mindig az, lehet egyenes is. Egy függőleges (és még hozzá öblösödő) törzsből és alul egy jobbfelé irányuló vonáskából álló betű, felső végéből kiágazó vonáska nélkül, épp úgy lehet hanyagul írt c is, mint hanyagul írt i. Mármost az n és a fölébe írt kis c maga is értelemmel bíró rövidítés: az olvasása *nec*. A *nec* szó a kéziratban huszonhatszor fordul elő,²² ebből csak négy esetben van kiírva (a négy eset közül egyben a mondat elején áll, pirossal díszített iniciálissal), egy ötödik esetben is kiírta a másoló, de mert az utolsó betűn szétfolyt a tinta, az n fölé utólag odaírt egy c-t is; a többi esetben az említett rövidítést használja. Az eddig i-nek olvasott betűt, mondtuk, ugyanolyan joggal olvashatjuk c-nek is, és így az eddig *nisi*-nek olvasott szót, ha az értelem

¹⁹ Széchényi-Könyvtár, Cod. lat. medii aevi 405.

²⁰ Mint Juhász id. kiadásának kritikai apparátusából (44 l.) kitűnik.

²¹ Juhász id. kiadásának *index verborum*-a szerint.

²² L. Juhász *index verborum*-át.

feljogosít rá — és még inkább, ha az értelem megkívánja — *nec*-nek is olvashatjuk. Kísérjük meg az emendációt. *Sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim et portam auream Constantinopolis Botondium cum dolabro suo incidisse. Sed ego, quia in nullo codice hystoriographorum inveni, nec ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui.*

Némelyek mondják, hogy Botond ezt meg ezt cselekedte. De én sem írásban, sem fabulában nem leltem, azért nem írom le a könyvembe. Látjuk: az ellentmondások megszűntek. Az író nem tagadja azt, amit az előző mondatban állított, és nem használ egyértelműként két olyan fogalmat, amelyet egyébként ellentétesnek kellene hogy érezzen. Ellenkezőleg: folytatja a gondolatot, amelyet az imént felvetett, a *fabula* hitelességéről nyilatkozik most is. És megállapítja a *fabula* fogalmának másik határát. Egyik oldalról a fabulát a történetírástól határolta el a prológusban (a *quasi sompnando* megfogalmazással), itt pedig (már a *sed* bevezető szóval is!) elhatárolja a puszta szóbeszédtől (*quidam dicunt...*). Amit csak „mondanak”, az más, mint a *fabula*, az semmi hitelt nem érdemel, még a históriáétól különböző, álomszerű szférában sem.

Így alakul át Anonymus képe a gőgös tudóséból a bölcs litterátorévá. Olyan emberévé, aki író, aki mint író ismeri az írás értékét, jelentőségét és felelősségét, de becsülése nem pusztán az írásé, hanem az irodalomé, azt megbecsüli mindenütt, ahol mint forma és mint mű lép fel, megbecsüli a *cantust* és a *fabulát*, mert hiába nem írásosak, mégis művek — csak azt veti el, aminek formája nincs, amin nem látszik az alkotó szellem nyoma, amit *quidam dicunt*. Elismeri az írástalan formákat, de ismeri a helyüket is, mint író tudja, hogy bármennyire érvényesek mint forma és mint mű, nem úgy, nem azon a síkon, nem abban a szférában érvényesek, mint az írás; hogy bármennyire érvényesek a multtal és a mult emlékeivel szemben (*... oblivioni non tradunt*), nem állnak meg a scripturával szemben, ezzel szembe állítva a álom és hamisság a nevük.

Anonymus írói és tudósi öntudatosságának képét így kell

korrigálni: a magyar mult fenntartását írásra akarja bízni, nem azért, mert eddig nem volt, ami a magyar multat fenntartsa, hanem mert nem volt, ami őszerinte ezentúl is méltóan fenntartsa; nem azért, mert a hagyomány nem volt hiteles, hanem azért, mert úgy hiteles a hagyomány, hogy az új követelményeknek már nem felel meg; nem elsőnek akarta P. mester megalkotni a magyar multról szóló tudósítást, hanem fel akarta emelni a régi állapotából, onnan, ahol — az írásbeliség új szemszögéből — álmódzó, hamis és csacska, fel a historiográfia magasabb síkjára. És ugyanakkor megszabni a határt a költőileg megformált hagyomány és a pusztá szóbeszéd közt: az elsőnek elfogadása és a másodiknak megvetése szintén élesebb irodalmi tudatot, új igényt jelöl. Két emberöltővel korábban a cseh történetíró, Cosmas,²³ „a prágai egyháznak csak név szerint dékánja“,²⁴ „alig méltó a dékán névre“²⁵ még nem állt az irodalmi tudatnak azon a magaslatán, amelyről az élőszó különböző formái között különbséget lehet tenni. Ő még az öregek mesés elbeszélésére (*senum fabulosa relatio*)²⁶ hivatkozik mint forrásra. Anonymus prológusának sokat idézett mondata így két oldalról is másnak mutatkozik, mint aminek a hagyományos megítélés látta: nem elvető kritika szól belőle, nem a tudós-gőg megnyilvánulása, hanem több annál: célkitűzés.

Kiemelkedés a szóbeliségből az írásbeliség új fokába: P. mester ennek érezte művét és ennek kell hogy elfogadjuk mi is. Ehhez a kiemelkedéshez nem szükséges az, hogy elszakadjanak a régi állapothoz fűző gyökérszálak, és P. mester épp úgy nem akarta és nem akarhatta elszakítani ezeket a gyökérszálakat, épp úgy nem akarta és nem akarhatta megtagadni a szóhagyományt, amelyből az új síkra emelte fel a történelmet, mint ahogy nem akarták korának más történet-

²³ Cosmae Chronica Boemorum, ed R. Koepke, Mon. Germ. Hist. SS. IX, 1 kk. A Cosmasra való figyelmeztetést Waldapfel Imréack köszönöm.

²⁴ *Cosmas Pragensis ecclesiae solo nomine decanus*. Lib. I. prol.

²⁵ *Cosmas haud dignus dici decanus*. Lib. II. prol.

²⁶ ... *per pauca que didici senum fabulosa relatione, non humanae laudis ambitione, set ne omnino tradantur relata oblivioni, pro posse et nosse pando omnium bonorum dilectioni*. Lib. I. prol.

írói sem. Mert épp úgy, ahogy nem elszigetelt jelenség az írás lassú térfoglalása Magyarországon, nem elszigetelt jelenség P. mester munkájának hangja és szelleme, ugyanúgy nem elszigetelt jelenség a történelemnek a hagyománnyal szemben való állásfoglalása sem, amely a művéből kiolvasható. Nem csak Magyarországon, hanem Európa két más szélő sarkán is lefolyt a 12. században ugyanez a történelmi folyamat: másutt is ráeszméltek arra, hogy ami eddig szóhagyomány volt, amit eddig szóhagyomány éltetett, a nemzeti multat, a szóhagyományból kiindulva, de a szóhagyományt nem megtagadva, írásbelivé, történetírássá kell cmelni.

PÓSA PÜSPÖK ÉS "GESTÁ"-JA A DOMONKOS RENDTÖRTÉNET SZEMSZÖGÉ - BŐL NÉZVE.

Fehér Mátyás J.

A Bor Kalán nemzetség, amelyhez Pósa tartozott erős kapcsolatokat tartott a dömések rendjével. Családjából már korábban is, de főképp az ő életében többen szerepelnek. Hittérítői tevékenységének is vannak előzményei a rangos és mélyen vallásos nemzetség tagjai részéről. A korabeli reformeszmék alapvető tételeit a Hédervári-nemhez tartozó Magyarországi Pál mestertől, a domonkosok rendtartományának megalapítójától, a korábbi bolognai egyetemitanártól már régebben magáévá tette. Rövid politikai szereplésének legfőbb részese, a későbbi Milko városka első püspöke, Vitich fia Teodor, aki szintén a Domonkos rendhez tartozott és az Aranybulla kihirdetésekor Magyarország nádora volt,¹ barátja, rendtársa igen nagy hatással volt egész életére. Gestájában erősen érződnek a domonkosrendi hatások nemcsak a reánk maradt egyetlen példány írástörténeti jellegzetességek alapján - amelyeket Karsai Géza teljes egészében feltárt, - hanem belső szövegének sok adata alapján, de főként kitűnik a szándék, hogy munkáját a Nyulak szigeti kolostorban részben szerzetesi életre, részben nevelésre összegyűlt főnemesi leányok "recreatiójának", könnyed asztaliolvasmánynak szánta.

Ezekkel a szempontokkal Anonymus-kutatóink eddig nem foglalkoztak pedig a Gesta irodalmi formája teljesen elüt a középkori királyi udvarok króniká-sainak annyira gyakori "királykrónikák" műfajától és ha már irodalomtörténeti oldalról elemezzük, inkább "irány-történetiregény"-nek mondhatnók.

Eddig felsorolt tételeinket a magyar és általános Domonkos- rendtörténet adataival igyekszünk szilárdan alátámasztani, figyelembevéve az Anonymus kutatás eredményeit. Pósa személyes kapcsolatai a szerzetesekkel és munkájának a Gestának a Nyulak-szigeti kolostorra vonatkozó nevelő szándékai a maguk egymásutánjában tökéletes képet nyújtanak a szerző személyére vonatkozólag.

* * *

Pósa boszniai szereplését mindjárt a domonkosok rendjének megalapítása után megelőzte egy ugyancsak a Bor Kalán nemzetségből származó Pósa fia János szerzetes, aki az ottani bogumilok elleni szellemi hadjárat áldozata lett. Magyar forrásként egyedül a Kassai Kódex adata emlékszik meg róla, a következőkben: "Adrián testvér huszonhat társával együtt Bosznia tartományában. . a vértanuk pálmáját megszerezték. . . Pósa fia Jánost az eretnekek megfogták és egy oszlophoz láncsal odakötözvén végül is tüzzel megégették. . ." ² Bár a jelzett magyar forráson kívül más adatolásunk az eseményről nincs, a XIV. századi Taegius-féle vértanú-lajstrom, amely a domonkosok jelesebb tagjainak életéről szól, ³ megemlíti a vértanú nevét "Magyarországi János" néven, leírva halála módját. Ugyancsak megemlékezik erről a boszniai misszionáriusról Berthier is, ⁴ felsorolva a bogumilek által, legyilkolt szerzetesek neveit.

Pósa rokonságából származott Besztur fia Sirák fráter domonkos is, a-

ki a bécsi Otto fráter kísérője volt kaukázusi útján. A Besturok és Nának között közeli rokonság állott fenn⁵ és a családtörténet feladata lenne felderíteni, hogy a Nána fia Pósa és Bestur fia Sirák közt fennálló vérségi kapcsolat fokát megállapítsa és feltárja. Mindenestre a középkor vallási életében kétségtelenül nagy családi büszkeség és áhitatos hagyomány élhetett az egész Pósa családban a hitéért vértanúságot szenvedett János fráter emléke nyomán, mint ahogy nemzeti önérzetüket is növelhette a Kaukázusban veszett közeli rokon szereplése. Ez a két személy és a körük font nimbusz ad magyarázatot Pósa későbbi elhatározásának, hogy abba a szerzetbe lépjen, amelynek János és Sirák olyan jeles tagjai voltak.

Pósa családjából a két említett szerzetesen kívül a Nyulak-szigeti Boldogasszony kolostorban két Pósa leányról vannak adataink, akik közül az egyik a Szent Margit kanonizációs tanúságtételnél is szerepelt 1276-ban,⁶ Pósa első házasságából, mint már Karsai Géza tanulmányából láttuk Nána nevű fián kívül még két leánya is született, akik közül csak Lucának a nevét ismerjük. Minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük, hogy ez a névtelen leány a szigeti klastrom lakójával azonos. De a szétágazó Pósa-rokonság nagy szerepe IV. Béla leánya, Margit környezetében egész sor adatból is nyilvánvaló, mint ezt már "Marcellus, a hún-krónika szerzője" c. tanulmányomban hosszasan kifejtettem.⁷ Nem zavarja gondolatme netünket, ha itt előlegezve megemlítjük a kolostorban élő Pósa leány és asszony rokonság mellett a nagyszámú kún királyi és főnemesi leányokat is - itt élt többek között a származására annyira büszke Erzsébet is, V. István leánya, nagyúrnéje, Szent Margit mellett több kún leánnyal.⁸

Pósa már püspök volt, mikor első házasságából származó fia II. Nána is a domonkos rendbe lépett - talán a pécsi kolostor tagjaként - míg felesége a szigeti apácák közösségébe költözött.⁹ Elhatározásuk oka a gyermektelen házasság volt. Rokonságának több tagja állandó kapcsolatban állt a renddel még későbbi időkben is, mint Morian Pósa, 1290-ben.¹⁰

Az eddig elmondottak adnak komoly és vitán felüli alapot ama állításunknak, hogy Pósa Gestája a szigeti kolostor közösségének könnyed stílusban írt "irányregény" szándékával készült. Ez ad magyarázatot a kún származású leányréteg kedvét kereső sok-sok adatnak, amelyekben a Gesta szerzője a magyarság zömétől lenézett "ázsiai rokon" népnek dicséretét zengi.¹¹ Erre elég csak az "igen se rény vitéz"-ről, Tursolról írt dicséretet olvasni a Gesta 14. fejezetében, amelyet a következőben azzal told meg, hogy "családfája benne megszakadt".¹² Ezt a részletet Marczali is külön kiemeli, mint IV. Béla korára vonatkozó támpontot, de amelyet Sebestyén a következő szavakkal igyekszik megcáfolni: "...tanácsos lett volna-e a tudós királyi jegyzőnek IV. László valamelyik szilaj kúnjáról azt tanítani, hogy honfoglaláskori őse - magtalan volt?".¹³ Erre az ellenvetésre és a "szilaj" népipszichológiára ad magyarázatot a szerzetbelépő rangos magyarok egész sora, de még inkább, az adat, amelyet maga Sebestyén is megemlít és ez az új birtokadományozás Turzol vitéz részéről a szigeti apácák javára az eddigi Newen és Tavaruk nevű pestmegyei ingatlanállomány mellett. A "magvaszakadás" Turzol kún főnemes részéről annyit jelentett, hogy fia nem lévén, leánya - minden jel arra mutat - a szigeti klastromba költözött Kún Erzsébet környezetébe és apja a birtokait mint annyi más főnemes, a Boldogasszony klastromnak hagyományozta.¹⁴ Ugyanez

a lélektani oka "egy Sepel nevezetű igen értelmes kún ember" dicséretének is, aki a Csepel-sziget névadója, miután itt, mint a király főlovászmestere az udvar méneseire vigyázott. Csepel szigetének jó része szintén a Nyulak-szigeti apáca kolostor birtoka volt,¹⁵ amelyek közül többnek az eredete kún adományozókra sejtet.

A kúnok jelentőségét hangsúlyozó szándék már bizonyára akkor is megvolt Pósaiban, amikor Jászvásárott, az ottani első kún domonkosrendi kolostor megépítéséhez kezdett és a legrangosabb kún családokkal kapcsolatban állva sikeres térítői tevékenységet folytatott hajdani nádorával, most pedig rendtársával és egyben a kúnok első püspökével Teodorikkal. A kún misszió sikere bizonyára orosz-lánrészben annak is köszönhető, hogy e "szilaj" nép önértetének hizelgő magyar rokonságot, sőt nemzeti történelmünkben való szerepét némileg túlozva emlegették előttük. Különösen V. Istvánnak Kún Erzsébettel kötött házassága óta volt ennek bizonyára nem kis jelentősége.¹⁶

Azt az elgondolásunkat, hogy Pósa a rokonságához tartozó asszonynepet, akik a klastromban éltek Gestájával könnyed olvasmányhoz óhajtották volt juttatni, megerősíti a Margit-legendában oly sokszor szereplő részlet az országorsán aggódó és siránkozó királyleány részéről, ami azt mutatja, hogy a világtól elzárt apácaközösség egyáltalán nem zárkózott el a magyar nemzeti sorskérdések szemlélete elől. Már csak azért is nehéz ezt elképzelni, mert a szigeti kolostorban a királyi család és a magyarság rangosabb családjai sűrűn megfordultak leányaik látogatására és még később mikor Fermói Fülöp a pápai legátus maga is a szigeten épült és az esztergomi érsek birtokát képező kastélyban lakva szinte az egész ország belpolitikáját innét irányították.

***

Pósa, mint tudjuk az Aranybulla kihirdetésekor Magyarország egyik legmagasabb tisztségét, az országbírói hivatalt töltötte be. A II. András korát annyira jellemző visszaélések, gazdasági megtorpanások, általános népi elégedetlenség, az egyházi élet visszasságai ellen küzdő reform mozgalom előharcosai közé tartozott. Ennek a mozgalomnak ma már egyes részleteit ismerjük és szellemi vezérek közé kell számítanunk a Héder-nemből származó Magyar Pál mestert is, aki a bolognai egyetemen szinte lázításnak tekinthető "corollarium"-okkal szórakoztatta magyar hallgatóit. Ehelyütt nem szándékunk a részletek összességével foglalkozni, csak azokat emeljük ki, amelyeknek a hatása a Gestában egyenesen kimutatható.

Az Anonymus-szövegkutatóknak mindig nagy fejtörést okozott a "kún" név használata és azon folyt és folyik a vita, hogy a "kumán" név mikor is jött divatba a magyar írásbeliség melyik évében.¹⁷ Középkori filologusainkat a "cuni" és a "cumani" népnevek előfordulási dátumai szerint ítélték ennek vagy annak a királyi jegyzőnek a Gesta szerzőségét. De méginkább megzavarta őket a "kúnok tar" fejről szóló adat, amelyet a "nyers tők"-höz hasonlított Anonymus 9. fejezete. A vita ebben az esetben "ellentmondást" keresett a szókép használata és a kúnok nevének változatai között es Sebestyén azzal igyekezett a problémát megoldani a tar fejre vonatkozólag, hogy szerinte "a kumánok tar fejről szóló mondást a kúnok

történetében világos betoldás!"¹⁸

A vitatott "cucurbita" tar-tökfej kifejezést Magyar Pál Mester a Kassai Kódex "Monita Magistri Pauli"-ban nagyon sűrűn használja és pedig a bogumilekkel, - vagy ahogy ő inkább használja :a lombardusokkal¹⁹-foglalkozva. E kifejezése alatt azokat a kúnokat kell értenünk, akik a Balkánról északra szivárgó bogumil eretnokség egy változatát alkották. Magam, mikor a Kassai Kódex "cucurbita" kifejezését először leírtam, paleografiai elírásnak véltem és minden előfordulását önmagamnak megkérdőjeleztem. Csak mikor a vatikáni könyvtárban őrizett 14 oldalnyi "Notabilia" kánonjogi töredéket vizsgáltam, tünt fel, hogy a jelzett "cucurbita" szó nem elírásból származik, hanem Magyar Pál mester sajátos és sűrűn használt kifejezése. Egyetlen mondatát idézve: "... item nota contra.... qui amittunt uxorem ideo quod aliquis dicit eam cucurbitam" - "megjegyzendő azok ellen, akik elbocsátják maguktól feleségeiket, mert valaki kopaszfejűnek mondta őket." Ugyancsak sűrűn előfordul a jeles magyar középkori egyházjogász egy másik nagyon elterjedt kézikönyvében is a "Summa de penitentia"-ában, különösen a XIII. századi másolatokban. Ezt a kis munkáját Pál mester 'ad utilitatem fratrum' a testvérek használatára írta, ami azt jelentette, hogy a Mandonet szerint még ma több mint 50 példányban megmaradt írásai nagy elterjedtségnek örvendtek. Pósnak bizonyára volt egy példánya saját használatára. Az elmondottak nyomán a domonkosrendi befolyásra vezetem vissza Gestánk "cucurbita" kifejezését, ami a szerző dömés voltát is bizonyítja.

Pál mester kritikus szelleme főként abban nyilvánult meg, hogy a magyar közéletben, főképp azonban az egyházi méltóságokban II. András korában nagyon sok idegen származású tisztségviselő volt. Kortörténelmi rajztól eltekintve csak annyit mondhatunk, hogy a magyarságuk értékét külföldön jobban mérlegelő papoknak ez különlegesen is vesszőparipája volt. De magában az országban is idegenellenes volt a hangulat épp II. András korában elannyira, hogy Gertrud királyné meggyilkolásáig vezetett. Keresve az akkori ellenszenv írásos megnyilvánulását, Anonymus-kutatóink a Gesta következő szavait szokták sűrűn idézni: "... most is (azaz a krónikairó korában) rómaiak híznak Magyarországot javaiból." Sebestyén a Marczali-féle tételt cáfolgatva és a "pascua Romanorum"-ra hivatkozva akart azt bizonyítani, hogy Spalato Tamástól való az idézet, bár csak tartalmilag, mert a szavak egészen másként hangzanak.²⁰ De ha magát az alap gondolatot, a magyarok javaiból élőködő külföldieket, vagy a Gesta esetében "rómaiakat" vesszük, akkor minden körülmények között egyházi személyeket kell alatta értenünk. Erre gondolt Magyar Pál mester is, mikor a már jelzett "Notabiliá"-ban egyenesen mint a magyarokra jellemző sajátosságot hányja szemére kortársainak a következő szavakkal: "Becsületünket nem kell idegenek átengedni- és ez a magyarok ellen szól - akik szívesebben emelnek méltóságokba idegeneket, mint a sajátjaikat." Ez a " kifakadása" a méltóságteljes bolognai professzornak Robert esztergomi érsek ellen szólt,²¹ aki flamand származása ellenére a legmagasabb egyházi méltóság ura volt. Ellenszenvé épp Pósa püspöki kinevezése és felszentelése alkalmával domborodhatott ki leginkább, mert a magyar egyház történetében egészen rendkívüli eset a legmagasabb egyházfő megkerülése, az esztergomi érsek mellőzése új püspökök

jelölése terén. Ez történt épp Pósa esetében, mikor IX. Gergely 1238 április 26-án Teodorikot, a milkoi püspököt kéri fel, hogy Pósat püspökké szentelje.²² Az esztergomi érsek mellőzése tehát mély gyökerekből származó ellenszenvből táplálkozott, amelyet a pápai udvar természetesen nem ismerhetett, de a reform pártot támogató IV. Béla kedvenc emberének, hajdani jegyzőjének a kivánságát kimondott szavak nélkül is teljesítette. Pósa püspökségének szegénysége a XIII. században annyira kirívó, hogy maga a pápa kéri többek közt pl. a pécsváradi bencés apátságot, hogy anyagilag támogassák.²³ Így méginkább érthető, a Magyar Páltól elin dított gondolat az idegenszármazásu magyar egyházfőkkel szemben, amely gondolat a Gesta "most is a rómaiak híznak Magyarország javaiból" szavaiból tükröződik vissza.

* * *

A Gesta szövegéből a legtöbb Anonymus-kutatónk mindössze arra törekedett, hogy egy újabb meglátás vagy ötlet alapján - néha minden alap nélkül - középkori egyházi méltóságaink sorából megjelöljék a királyi jegyzőket, akiknek a neve "P"-vel kezdődött. Ezekről a szokványos utaktól némileg eltér két legújabbban megjelent tanulmány ifj. Horváth János és Sólyom Károlytól. Bár a két szerző tanulmányait nem volt módomban áttekinteni, kivonatos eredményeik, amelyek az információ szerint "e m b e r t keresnek - nem pusztán történelmi figurát! - akinek sajátos képességei, társadalmi és egyéni adottságai, jelleme és ezektől meghatározott ismeretei vannak." Ifj. Horváth János azt firtatta, hogy hány nyelven beszélt Anonymus. Bebizonyította, hogy a latin és magyaron kívül görög, valamilyen török és szláv nyelven is beszélt.²⁴

Pósával kapcsolatban a jeles irodalomtörténészünk kérdéseire és következtetéseire a domonkosok rendtörténetének adataival könnyen válaszolhatunk, illetve teteleit megerősíthetjük. A budai domonkosrendi nagykáptalanon 1254-ben rendfőnökké választott francia Humbertus Romanus mindjárt a helyszínen, tehát a budai Szent Miklós kolostorban a következő rendeletet adta a nyelvnek tanulására vonatkozólag: "... Mandavit fratribus ubique... linguas barbaras addiscendas, propter nomen Domini dilatandum"²⁵ - "Parancsot adott a testvéreknek mindenütt... bár bár nyelvek tanulására, hogy Isten nevét terjeszthessék." Bár Pósa ekkor már régén püspök volt, a rend előzetes gyakorlata szerint a pécsi kolostor nyelviskolájában okvetlenül tanulta a kún nyelvet. Kúnok között élt, azokat tanította, jászavásári kolostorában nagy irodalmi tevékenységet folytatott és így az ifj. Horváth János által "valamilyen török" nyelv megállapításának ismerete Pósnál valóban megtekinthető, hiszen a kún nyelv a török nyelvcsalád egyik tagja. A szláv nyelvvel kapcsolatban szintén írásos adatra kell hivatkoznunk Pósa egyházmegyéjében. Bzovius lengyel forrást idézve mondja már 1233-ból "... Bosnae 32 fratres Polonico idiomate, qui et Sclavonico similis est populo illi praedicantes..." - " Boszniában 32 lengyel nyelvű testvér, akiknek nyelve hasonló a szlávokéhoz, annak a népnek a hirdették az ígét."²⁶ " A boszniai hatalmas területre széthúzó új egyházmegye, amelynek Pósa Teuntón János után a második püspöke volt már régebb óta a dömés szerzetesek missziós területe volt és Pósa közel négy évtizedes ottani működése

alatt minden bizonytalanságot elcsúsztatva a lakosság uralkodó nyelvét. Ugyanezt kell a görög nyelvről is mondanunk, annál is inkább, mert Sirmiumban, a mai Mitrovicában görög érsekség is volt és bár később a püspöki székhelyet Djakovárra tette át IV. Béla engedélyével,²⁷ az ősi magyar Szávaszentdemeteren (Mitrovica) rendtársait is letelepítette a Bana nevű városrészben.²⁸ Ez a város pedig a balkáni görögség szellemi és gazdasági központja volt. Köztük elve, velük társalogni figyelhetette a Csabáról szóló etimológiát.

Méginkább megfelel a Sólyom Károly által megfestett Anonymus-portré Pósa jellemének. Sólyom szerint: "A Gesta szerzője büszke saját magára, büszke literator mivoltára, büszke királyára és annak őseire, tovább a foglaló ősökre hivatkozó nemzetségekre. Alaposan ismeri az országot földrajzát. Kitűnően ért a stratégiához! Nagyvonalú és tud nagy arányokban gondolkodni. Ismert személyiség. Jellemzi egy sajátos vallási közömbösség, természetesen a kor adta és saját klerikusi mivoltának akereitek között. Az egyházzal, vallással szemben csak konvencionális kifejezései vannak, stílusa azonban átmelegszik, ha pogány ősről, azok tetéről van szó, s ez nincs bizonyos mélabú, nosztalgia nélkül".²⁹

Bár az információ szerint ez a jellemzés "nem köthető egy történelmi személyhez" fenntartjuk véleményünket, hogy Sólyom nagyon találóan, szinte olyan intuitív erővel ábrázolta a fenti sorokban Anonymust, mint Ligeti Miklós szobra a Városligetben: domonkos rendi ruhában. A jellemzés egyes színeit elemezve a következőket mondhatom Pósa-ról eltekintve azoktól a pontoktól, amelyek a királyi család és honfoglaló ősökkel kapcsolatos büszkeségről szólnak és amelyek minden jó magyar emberről elmondhatók.

"Alaposan ismeri az országot földrajzát!" Pósa még ispán korában, Pót nádor vejeként sokat járt a nyugati országhatáron és a Fertő tó táján építette Kabold várát 1222 előtt.³⁰ Az ország keleti határait ismernie kellett, mert a kún miszsiókban élt és az Erdélyen túli részekről a Gestában is megemlékezik. Ismerte, mint Ugrin kalocsai érsek barátja a déli részeket, sokszor járt a királyi udvarba és valószínűleg ismerte rendje kolostorait is, amelyek Vasvártól Brassóig, Kasától Szegedig, tehát az ország átlóinak irányában haladva minden jelentős helyét. Ismerte Julián jelentésének legapróbb részleteit, hiszen testvére volt és egyben a rendtársi kötelek is egymáshoz fűzték őket. Ismernie is kellett nemcsak Magyarországot, hanem az un. "mappa mundi" nagyvonalú szerkesztését is, mert ez a tudományág különösen és kötelezőszerűen el volt terjedve a domonkos rendben a már idézett Humbertus Romanus egy rendelete szerint: "Item scientia imaginaria de mappa mundi, ut per hanc sciant, cum de terris illis loquatur..." Otto fráter "mappa mundi"-ja a pécsi kolostorban volt, Julián barát útleírása ismeretes, Pósa sem maradt ily tekintetben adós, mert ő is szerkesztett egyet a kúnországi akkor ismert vidékről.

"Kitűnően értett a stratégiához." Pósa is készült. Katonai elképzeléseit előnyösen mutatja az ország helyzeti gyengeségeinek felismerése. A már említett Kabold várát a Kőszegiek hatalmának megfékezésül szánta, akik Kún László alatt pl. egész Veszprémet felpörkölték hallatlan értékű templomi kincseivel és a káptalani könyvtárral együtt, amelyek pusztítását László király "a kor legnagyobb embertelenségének" tartotta. Stratégiai érzékét mutatja püspöki székhelyének a védtelen Holmból és Szávaszentdemeterből Djakovárra helyezése is. Maga

még rendbelépése és az Aranybulla államcsíny előtt IV. Béla ifjú király legjobban méltatott katonái közé tartozott. Ezeket a katonai erényeket egyetlen egyházi méltóság sem tudta volna elsajátítani, hiszen a papi élet előképzési éveit ilyen lehetőségekre nem nyújtottak alkalmat.

"Ismert egyéniség". Valóban Pósnál, az Aranybulla kromány ország-bírójánál országszerte ismertebb valaki kevés lehetett a maga korában! A haladó eszmék harcosaként valószínűleg menekülve hagyta el az országot, mert a maradi és erősebbnek bizonyuló párt bosszúja kísérte, míg a mellőzött nemesi osztály nagy zöme sajnálattal figyelhette Pósa bukásában saját reményeinek szétfoszlását. Házasságának felbontása, kolostorbavonulása sem volt mindennapi esemény és a királyi udvarban csak úgy kommentálhatták merész lépését, mint a nemesi kúriákban vagy az apró falvak közösségeiben.

"Jellemzi egy bizonyos vallási közömbösség... "A XIII. század, a kol-dulórendek nagy elöretörése, a skolasztika diadala, a dómokat építő lendület köz-zépkori teocentrikus világképénél magas funkciókat betöltő egyházi férfiről nehéz lenne valami "sajátos vallási közömbösséget" feltételezni, ha annak kora ifjúságá-tól csöpögtették belé az egyházas érzületet. Nem így volt az Pósnál. Az un. ké-sőnhivatottak még ma is elütnek az átlag és megszokott papielőképésen kiművelt egyháziaktól. Pósa nemcsak késői papihivatás, sőt szerzetesi eszmények útján járt, hanem családjáról is lemondott. Műveltsége bizonyára nem volt hiányos, hi-szen magisteri rangot szerzett egyházjogban és szentírástudományban egyaránt, de az érett férfi gondolatvilágát nem tudta olyan mélyen áthatni a vallásosság és egyházi érzület, mint a fiatakorban elindult szerzetestársaiét.

"... stílusa átmelegszik, ha pogány ősökéről, azok teteiről van szó." Héder-nembeli Magyar Pál mesterről, rendtársáról és szellemi vezetőjéről ha-sonlo a benyomásunk, amikor az ősi vallás papjai felett itélkező inkvizicó bírait "Monita"-iban szelídségre inti. Pósa ebben is mesterét követi. Meggyőződése az, hogy a Kassai Kódex hitvédelmi vizsgálatainál ugyanez a szellem érvényesült; ősi vallásunk még akkoriban gyakoribb megnyilvánulásait több inkvizitor, különösen Marcellus szinte a mai néprajzgyűjtők izgalmaival kutatta. Pósa maga is a népszá-jon még élő ősi mondákon, legendákon mereng el, annak ellenére, hogy hivatalos egyházi felfogás szerint ezeket a "csacska meséket" el kellett volna vetnie.

A domonkos rendiek szabályzata szerint a Gesta mindenestre az u. n. libri curiosi könyvek kategóriája alá esett. A nem egyházi jogi, szentírástani vagy dogmatikai könyvek mellett a kolostorok lakói csak különös engedéllyel olvashat-ták pl. a szentek legendáit vagy hasonló tartalmú könyveket. A Gesta tartalmánál fogva tehát egészen sajátos helyzetben volt. Hogy a Nyulak-szigeti kolostornak e-gészen kivételes kiváltságai voltak ilyentárgyú könyvek birtoklására is, arról bár írásos emlékünknél nincs, de a XIV. század folyamán ismert gyakorlatból tudjuk, hogy a történelmi tartalmú krónikákat is olvastatták.³¹

JEGYZETEK:

1. - FEJÉR GY.: Codex Diplomaticus H. III. /1/ 370. Theodoricus filius Witich et Pausa filius Nane curiali... néven szerepelnek. Pauler Gyula rövid működésük miatt még ezt a szerepüket is kétségbe vonja "nehéz feltenni, hogy ez ismeretlen emberek valami ephemer szerepet is játszottak volna" szavaival. Magyarország története. I. 502. 73. jegyzet. Mindenesetre Teodorik és Pósa nevei az Aranybullát követő és a német kereszteslovagoknak adott kiváltságlevél záradékából ismertek.
2. - Kassai Kódex: Exodus Fratrum. Magyar Történelmi Szemle I. évf. 2. sz. 98 old.
3. - TAEGIUS, A.: "De insigniis ordinis Praedicatorum". Római rendi ltár. Ms. XIV. 53. sz.
4. - BERTHIER: B. Jordanis de Saxonía Opera. Roma 1891. IX. old.
5. - FEHÉR MÁTYÁS: Otto fráter utja a kaukázusi magyarokhoz 1232-ben. MTSzemle. I. 1. 48
6. - MONUMENTA EPP. VESPR. I.
7. - MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE I. évf. 4-5. sz./ 57-78 old.
8. - MEZEY LÁSZLÓ: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Akadémiai Kiadó Budapest 1955. 62. old.
9. - V. ö. 7. számú jegyzetünkkel. 10. - U. o.
11. - Maga a királyi család is (IV. Béla és neje Mária) szinte, mentegetődznek a pápa előtt fiuk, V. Istvánnak Kún Erzsébettel kötött házassága miatt.
12. - SEBESTYÉN GYULA: Kivolt Anonymus? II. 42.
13. - U. o.
14. - SZÉKELY GYÖRGY: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest, 1953. Akadémiai Kiadó. 344-346. old. A szerző részletes forrásmegjelöléssel sorolja fel a Nyulak-szigeti apácák birtokait. Sajnálatos azonban, hogy a legmagasabb magyar tudományos élet eme, a háború után, minden előzmény nélkül felbukkanó alakja oly nagy gyűlölködéssel beszél a magyar középkori kultúra legjelentősebb központjáról. Marxizmusát nem tudása fegyverével, hanem teljesen elfogult szinte elvakult antiklerikalizmusával igyekszik bizonyítani, de ennél az elfogultságnál még sajnálatosabb az éremlygő "filoromán" történetnézőlélet.
15. - V. o. előbbi jegyzet. 16. - SEBESTYÉN GY.: i. m. II. 26 old.
17. - U. o. 18. - U. o. 28. old.
19. - BIBL. AP. VATICANA: Fond. Borghesiani Ms. n°. 261. Magyar Pál mester kéziratosa kódexei P. Mandonnet O. P.: "La "Summa de Poenitentia Magistri Pauli presbyteri S. Nicolai" c. tanulmányában szerepelnek, nagyon magas példányszámmal. A Széchenyi Könyvtár állomány is számontart egy töredéket belőle: Ms. lat. N. 30. fol. 1r. -2v.
20. - SEBESTYÉN GY.: i. m. 40. old. 21. - V. o. 19. jegyzetünkkel.
22. - BULLARIUM O. P. : A. fol. 511: Episcopo Cumanorum ut Fratrem Ponsam Bosnae Episcopum constituat. A bulla érdekessége, hogy az újonnan kinevezett püspöknek "literas, suo sigillo signatas, per proprium nuncium" kellett küldenie Rómába. Mint tudjuk, ez a küldőnc Juliánus volt.
23. - Lásd Karsai Géza erre vonatkozó jegyzeteit.
24. - BUZINKAY GÉZA: "Anonymus 'Krimi'". (A kétszázados Anonymus-kutatás.) Élet és Tudomány, 1970, 42-43. 25. - MARTENE-DURAND: Thesaurus novus anecdotarum. IV. vol. 1702. : "In isto capitulo generali fuit electus venarbilis frater Humbertus..."
26. - BZOVIUS: Annales Eccl. Ad 1233. IV. 27. - Lásd Karsai Géza erre vonatkozó jegyzet.
28. - FEJÉR GY.: i. m. V. /2. 308. Itt már szerepel Pósa utódja Magister Renaldus is.
29. - Lásd Honti J. tanulmányát jelen számunkban. 30. - MOÓR ELEMÉR: Zur Geschichte der Burg Kobersdorf. Szegedi Füzetek II. 149. 31. - MEZEY LÁSZLÓ: i. m. 93. old.

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG KUBÁNY-VIDÉKI TARTÓZKODÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

ERDÉLYI F. ISTVÁN. (Budapest.)

Mielőtt a bonyolult kérdés alapvető, azaz régészeti jellegű boncolgatására térnék rá, szeretnék röviden utalni az írásos források és a nyelvtudomány adataira, melyek a régészeti források felbukkanása előtt egyetlen támpontot jelentettek a magyarság kaukázusvidéki hazájának bizonyításához.

Egy eléggé késői, KÉZAI SIMON által a XIII. század végén összeállított magyar krónikában (1958. 140.) rögzítve vannak egy ősmagyar eposznak a töredékei is (Berze Nagy J. 1927. 164.). Ebben arról esik szó, hogy a magyarok a Meotiszi mocsarak vidékén tartózkodván, elrabolták BELÁR leányait és feleségül vették őket. A leányok között volt DULO alán herceg két gyermeke is, akik Hunor és Magor, a húnok (azaz a magyarok) két vezérének feleségei lettek. Van olyan nyelvészeti adatanyag is, amely a magyar és az alán törzsek szoros kapcsolatáról tanúskodik, azaz egész sor alán szóátvétel a magyar nyelvben. MUNKÁCSI BERNÁT több, mint harminc szót gyűjtött össze (1904. 304-329.), de H. SKÖLD (1925) majd BÁRCZI GÉZA (1943. 294. és 1957.) és HAJDÚ PÉTER (1953. 68.) ellenőrzése után ma már alig vehetünk közülük biztosra hét szót: 1. - Emberek jelölésére: magyar Aladár - összet oeldar; magyar asszony - összet oexsin; magyar hug - összet Xo. - 2. - Számnevekkel kapcsolatosak: magyar egész - összet ägas; magyar verem - összet värm. - 3. - Különfélék: magyar zöld - összet zaldä; magyar rég - összet rag.

A szovjet I. V. ABAJEV professzor még ezek mellett 24 átvételt vesz tekintetbe, amelyek a magyar nyelvből kerültek át az alán-összétbe. (1965. 530-533.) Számunkra most az a legfontosabb kérdés, hogy hol is lehetett olyan szoros és viszonylag hosszú idejű érintkezésről szó alán és magyar törzsek között, ahol ezek a kölcsönös átvételek megtörténhettek? KÉZAI SIMON krónikája a Meotiszi mocsarakra utal, azaz a Meotisz, vagyis Azovi-tenger keleti, mocsaras partvidékére, amely a Tamány félszigettől majdnem egészen a Dontorkolatig húzódik.

A jövődő régészeti kutatásaitól várjuk a VIII. -IX. századokban az alánok által lakott terület pontos körülhatárolását. Ez tenné igazán szemléletessé és kézzelfoghatóvá a magyarokkal szomszédos alánok területét, akiknek a nyelve olyanira hatott a magyarokra és viszont is.

A magyarság kubányvidéki tartózkodásának kérdésében különös jelentőségük van azoknak a régészeti leleteknek, amelyeket 1965-ben a Tamány félszigeten tártak fel egy antik település ásatásakor. A leletekről az előzetes jelentés sajnós - csak 1969-ban látott napvilágot (Szorokina N. P. 124-130). Az alábbiakban az ásató szíves engedélyével adjuk teljes leírásunkat. A Kepy nevű lelőhely temető-

jének "B"-vel jelölt részén 0.95 méter mélyen, egyszerű sirgödör alján, férficsontvázat találtak (sirszám 341.), amely hanyatt feküdt karjait kinyújtva a test mellett. Tájolása fejfel Ny.DNy.-nak. Tarkója mögött agyagkorsó állott, mellette baloldalon két üveggyöngy, körülötte faszénszemcsék. A bal kézfej és a medence csont között vas szalu feküdt, a túlsó oldalon ugyanígy pedig vas kés. A vas kés közelében közvetlenül a medencénél vasszekeke, mellette vascsatt és bronzból készült bujtató, valamint csiholóvas (?) töredéke.

A továbbiakban a tárgyak részletes leírását jelen fordításunkban mellőzzük.

Az emberi váz baloldalán lócsontváz feküdt, pontosabban az emberi váz lábánál a lókoponya és a melső lábak, átellenben a fejrésznél a két hátsó lóláb csontjai. Eredetileg a ló maradványait tengeri fűvel fedték le. Az ember és a lócsontváz ugyanabban a sirgödörben feküdt, melynek hossza két méter volt, koporsónak nyomát sem találták.

A fenti leírásból kétségtelennek látszik, hogy a temetéskor csak egy kitömött lóbőr raktak a férfi holtteste mellé, úgy, mint a magyar honfoglaláskori temetkezések esetében is gyakori volt. A Kárpát-medencében egész sor hasonló temetkezést ismerünk (Kezézli a Dunátulon, Kolozsvár Erdélyben, Szered II. Szlovákiában), de ezekben az esetekben a kitömött lóbőr a koponyával és lábcsontokkal együtt ellenkező helyzetben feküdt és rendszerint fel is volt szerszámozva. Hasonló jellegű lovastemetkezéseket a szaltovo-majackojei kultúrából (alán-bolgár) nem ismerünk, annak sirjaiban legfeljebb lószerszámokat tettek, vagy a lovakat külön temették el. A Kepy-i 341. sir a férfivázának NyDny.-i tájolása is inkább a honfoglaló magyar sírok tájolásával egyezik (hasonlókat találtak pl. Gádoros, Szeged-Bojár-halom, Hencida temetőiben). A tarkó mellé tett korsó helye is azonos a honfoglaló magyar sírokban lelt (bár ritkán előforduló) edények helyzetével. (Bezédéd és Kenézli.) Az a megfigyelés, hogy a Kepy-i 341. sírban csak két szem üveggyöngy volt, jellemző a honfoglaláskori sírokra is, pl. az egyik kenézli férfi sírban összesen csak négy gyöngyszemet találtak. Általában a honfoglaláskori női sírokban is igen kevés a gyöngy. (Pl. a Szeged Bojár-halmi temető gazdag női sírjában is csak összesen két gyöngyszem volt.) A Meotisz környék régészetiileg még igen gyengén tanulmányozott terület. A Don torkolatánál és a Tamány félszigeten Sz. A. Pletnyova a szaltovo-majackojei kultúra bolgár variánsát helyezte el rekonstruktív térképén (1967. 187.) Ezen a területen tételezhető fel a magyar és bolgár törzsek egymásmellett élése és talan keveredése is. Sajnos a magyar törzsek számára a régészeti térképeken még eddig nem akadt hely. Sz. A. Pletnyova szerint a Kubány felső folyásánál a szaltovo-majackojei kultúra alán variánsa létezett.

A Kepy-i 341. sír értékelésekor természetesen rögtön felvetődik az ismert besenyő sírokkal való egybevetés lehetősége is. A Hudud al Alem adataiból kiindulva Sz. A. Pletnyova "kazár besenyőket" a IX. század vége, X. század elején a Meotisz jobb partján, valamint a Kubány alsó folyásánál szerepelteti (1958. 154.) Jellemezve a besenyők sírjait azt írja, hogy azokat mindig kurgán fedi. Kepyben ilyesmi nem volt. A besenyőknél is létezett a részleges lótemetés (kitömött lóbőrrel), amikor is a lókoponya az emberi váz vállánál fekszik, a vázak tájolása

pedig ÉNy-i. Az érdekes az, hogy ez inkább a honfoglaláskori sirok lóvázainak a helyzetével egyezik meg. Akaratlanul is felvetődik a kérdés, nincsen-e az ismert és honfoglaló magyar temetkezésnek tartott sirok között olyan, amely tulajdonképpen besenyő sir? A Kepy-i 341. sir a besenyő siroktól mindehélőtt abban tér el, hogy nem volt felette kurgán (a körülötte levő többi temetkezés szinte kivétel nélkül ókori, talán még két-három hasonlókorú mellett, de azokban egy-két pitykén kívül más tárgylelet nem volt.) Valamint ellentétes a lóváz tájolása és a ló nem volt felszerszámozva. Ezek alapján nem tarthatjuk besenyő sirnak semmiképpen.

A magyarság kubányvidéki-kaukázusi hazájával kapcsolatosan igen nagy irodalom halmozódott fel. Most nincs alkalmunk ezt áttekinteni. A kérdés még a magyarok egyik nevének, az ongr var. vengr-nek eredetével is kapcsolatban áll. A gyökere ennek, mint ismeretes, az onogur név amely a bolgár egyik ősi törzsi-neve. A Ravennai Anonymus adata szerint az Azovi-tengermenti területeket u. i. 700 körül Onoguriának nevezték. Ebben a szóban a terület régebbi lakóinak neve maradt meg (1860. 170-171.) A nyelvészeti adatok is, közvetve ugyan, ám mégis megőrizték a magyarság déli tartózkodásának emlékét. A geobotanikai adatokkal egybevetve kitűnik, hogy a magyar som szó, mivel ez a növény csak a Krim-félszigeten és a Kaukázusban él, megalapozottan származtatható egy déli (fekete) bolgár "sum" szóból amely ott, azon a tájon kerülhetett az ősmagyar nyelvbe.

Nem lesz érdektelen egybevetni mindezeket Al-Bekri XI. századi spanyol író adataival. Ő azt írja, hogy a magyarok országa a bizánciak országával határos, a pusztaság felé eső részen hegység emelkedik, amelyen az állattenyésztő és földművelő ajin nép lakik. Ennek a hegynek a lábainál lakik a keresztény avgvna nevű nép (Rozen fordítása nyomán 63.). A további szövegrészből az is kiderül, hogy ez a hegység a Kaukázus. Az avgvna nevű nép az abházokat takarja. Így vélte ezt már J. Marquart (1903. 176.) és az ő nyomán C. A. Macartney (1968. 59.) Az ajin névben ugyancsak C. A. Macartney az alánokat sejtette (1968. 58.) A magyarok országának illetén leírását Gardizi adatai erősítik meg, aki azt írja, hogy a magyarok két folyó között, vagyis az Itil (Don) és a Duba között laknak. Az utóbbi A. C. Macartney szerint a Kubánnal azonos (1968. 43.), szemben egész sor magyar történész elképzelésével, akik ezt a Dunával azonosították.

I R O D A L O M :

- V. I. ABAJEV: K alano-vengerszkim lekszicseszkim szvjazam. Budapest 1965.
BÁRCZI GÉZA: A magyar szókincs eredete. 1957. U. o: Magyar őstörténet. Magyar Nyelv 1943
BERZE - NAGY J.: A csodaszarvas mondája. Etnográfia (38), 1927.
HAJDU PÉTER: A magyarság kialakulásának előzményei. Budapest, 1953.
C. A. MACARTNEY: The Magyars in the ninth Century. Cambridge 1930.
KEZAI SIMON: Krónika. (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Győrffy Gy. Bp. 1958.)
MUNKÁCSI BERNÁT: A lanische Sprachdenkmäler in ungarischen Wortschatze. Kel. Sz. V. 1.
SZ. A. PLETNYOVA : Pecsényegi, torki i polovci v juzsnorosszjiszkih sztyepjah. MIA. 62.
J. MARQUART: Ostasiatische und Osteneuropäisches Streifzüge. Leipzig 1903.
SZ. A. PLETNYOVA: Ot kocsevij k gorodam. MIA. 142. Moszkva 1967.
RAVENNENSI ANONYMI COSMOGRAPHIA. Edit. Pinder & Parthey. Belin 1860.
H. SKÖLD: Die ossetischen Lehnwörter in Ungarischen. Lund U. A. Band. N° 4. Lund 1925.
N. P. SZOROKINA: Szrednyevelyje pogrebenyija iz nekropolja goroda Kepy na Tamanszskom
Expedicii Gosz. Isztoriceszskogo Muzeja. Moszkva 1969. 124-130.

BAJÁN, A NYUGATI AVAR NAGYKAGÁN.

FEHÉR MÁTYÁS J.

A nyugati avarok kagánjainak sorából ZABAR mellett BAJÁN egyénisége magaslik ki leginkább. Közel hetven éves uralma alatt fejlődött ki az avar birodalom teljes egészében a svájci határokig és Mősel vidékéig és a tiz nagy törzset ő formálta át az addigi laza társszövetség kötetlen együttéléséből erős központi hatalommá. Hat bizánci császárral vívott nemcsak véres csatákat, hanem messzelátó diplomáciai tárgyalásokat is folytatott.

Törzsi származását a Xhon, vagy Xhocs (Kocs) nemzetség csoportra vezethetjük vissza, bár erre csak a földrajzi nevekben mindmáig megmaradt avar szállásbirtokok emléke ad némi nyomot. A stájerországi helynév, vízrajzelemzésnél láttuk, hogy a Csákány nevű községek egész sora őrzí ragjelzését de egész különleges adat is maradt reánk helyneveinkben BAJÁNNAL kapcsolatban. Az Őrség különösen zsúfolt ezekkel a nevekkel. Legjellegzetesebb és egyben iránytadó BAJÁN származását illetőleg az ősi, elpusztult CHOS-FALVA, amelynek egy részét még a középkorban is BAJÁN-LAKA néven ismerték. A mai Alsópéterfalva dűlő nevében maradt nyoma. Ugyancsak idetartozik a BAJÁN névből formálódott "bán" névvel a Sopron-megyei Bánfalva is.

ZABAR kagán törzse, mint láttuk, szintén a környéken foglalt magának szállásbirtokokat és így talán nem járunk messze feltevésiünk helyességétől, ha a két legnagyobb avar kagán között rokon kapcsolatokat sejtünk. Baján születési évét megközelítőleg tehetjük az 520-as évek elejére, mert a bizánci források adatai szerint a 600-as évek elején, mint aggastyán halt meg gyászolva négy fiát, akik a Priscus vezette 601-évi Tisza-parti hadjáratban együtt haltak el.

BAJÁN neve első ízben a gepida-longobárd ellentétek során merül fel, a mikor a bizánciak szövetséget kereső gepida KUNIMOND király hadaival szemben ALBOIN a longobárdok vezére BAJÁN segítségét kérte 568-ban. Ekkor már az avar hadsereg nagyjából központi irányítás alatt állt. Az ismert gepida-longobárd csatározások hosszú éveken folyó népiértása mindkét felet képtelenné tette államalakításra. BAJÁN messzelátó tervei felmérték a helyes egyensúlyt és a longobárdok szövetségkérését nem utasította el, hanem már előzetes feltételekkel biztosította népének azt az előnyös helyzetet, amely az avarokat a régi Attila-féle hún birodalom örökébe juttatta. A szerződés egyik első feltételeként szerepelt a longobárdok állatállományának tizedrészben való átadása az avar lakosság javára. Ez meg is történt. Avar lovasok egész Pannoniát bejárták a tized át vételére. Így minden nehézség nélkül felmérhették későbbi hódításaik hadiútjait amelyeken a húnok távozása óta rokon nép még nem járt. A másik jelentős feltétel - győztes hadjárat esetére - a gepidák országrészeinek, birtokainak átadásáról szólt. A longobárdok mindkét feltételt szívesen teljesítették.

BAJÁN, bár már régóta ismerhette a bizánci politika gyakori esküszégeit, mégis meglepetésszerűen érintette a hír, hogy II. JUSTINUS császár segítség ígérete címén a gepida birodalom déli határvárát Sirmiumot mint a szövetség előfeltételét kérte KUNIMUND-tól, aki fővezérének USDIBAD-ot bízta meg a fontos katonai erődtítmény átadásával. Mikor az átadás megtörtént, a bizánciak

az avar és longobárd szövetség hírének már ismerve, visszavonták ígéretüket a gepidáknak adandó segítségről. BAJÁN azonban tartotta szavát és a longobárdok új, fiatal királyával ALBOIN-nal együtt az avar seregek megsemmisítették a végzet ellen harcoló gepida sereget. Mint tudjuk, maga Kunimund gepida király is elesett és ALBOIN, aki előzőleg leányát ROSAMUNDÁT elrabolta, ivóserleget készített koponyájából.

Bizánc azonban csalódott, hogy olcsó zsákmányra tett szert Sirmium várával. Bár BAJÁN egyelőre nyugodtan maradt, mert a longobárdok a fiatal győztest király vezetésével elhagyta Pannoniát és átadta az avaroknak. Korabeli és későbbi történészek ezt az átadást, amelyet az a különleges szerződéselőzött meg, hogy bár a longobárdok átadják a földjeiket, de ha valami oknál fogva vissza akarnának térni, akkor 200 éves távlati időben joguk van Pannoniához. Ezt a szerződést tartom BAJÁN legnagyobb diplomáciai sikerének, amelyet nagy körülményekkel készített elő. A bizánci és olasz források ui. a pannoniai nagy lódögvést és az őslakosság lázongását a longobárd uralom ellen, hozzák fel a történelemben egészen hihetetlen elvonulás okaként. Későbbi események már Nagy Károly korából arra mutatnak, hogy a lódögvést az avarok idézték elő, akik pusztai nomád nép lévén, értettek az állaptestis terjesztését. A pannon őslakók lázongása sem máról holnapra támadt, hanem az avarok az ősi hún birodalom még itt lappangó hagyományokat elevenítették fel az új, longobárd uralom ellen.

BAJÁN tehát 568-ban a két Pannonia birtokbavételével az egész Duna-Kárpát-medence birtokosa lett és a tiz avar törzshöz újabbak is csatlakoztak az ősi Attila-féle hún birodalom keretének tekinthető földön.

A kagán azonban mihelyt a legszükségesebb települési mozdulatok némileg megszilárdultak, azonnal követet küldött Bizáncba II. JUSTINUS-hoz, hogy a gepida birodalom még megmaradt határvárát, Sirmiumot követelje tőle. Sőt a vár átadóját USDIBAD gepida vezér kiadását is követelte.

Mióta az avarok első követe KANDICS Bizáncban JUSTINIÁNUS udvarában megjelent, a kagánok küldöttjei egyre sűrűbben fordultak meg a császárvárosban. BAJÁN kagán most az egyik legtehetségesebb avar követét, TARGIT-ot küldte a fiatal és hevesvérű császárhoz, II. JUSTINUS-hoz, hogy az atyja által régóta fizetett évi aranyjáradékot, amely pár év óta elintézetlen maradt, követelje. A császár azonban ellentétben apja tárgyalókészségével, hatalmi fölényét kihangsúlyozva, igyekezett a szégyenletesnek vélt évi adó szokását végleg megszüntetni. Mikor tehát az avar követség TARGIT vezetésével Bizáncba érkezett új módszerhez folyamodva ragyogó fegyverzetű testőrök sorai között kellett haladnia a császár elé amíg a császár és az udvari előkelők és szenátorok bibor-pompában vonultak a kihallgatási terembe. A korabeli beszámoló szerint az avarokat maga az udvarmester vezette a terembe, ahol a pompától körülvett császár arany mennyezet alatt ülve fogadta őket. TARGIT-ot azonban nem kápráztatá el a szokatlan pompa és bár térdhajtással köszöntötte Bizánc urát, kemény és hajthatatlan szavakkal követelte tőle az évi tartáspénzt. CORIPPUS udvari krónika leírása szerint a jelenetet az avar követ e szavakkal vezette be: "Szükséges, óh Császár, hogy te, aki birodalmadat atyádtól örökölted, atyád barátainak jótévője légy, mint atyád volt. Hogy atyád utódja vagy azzal tudod leginkább

Avar fejedelmek: a "jabgu" arany nyíllal, a kagán buzogánnyal és a hóka szablyával hivatali jelvényeikkel a Képes Krónikában.

megmutatni, ha atyád halála után nem változtatod meg az ő bölcs intézkedéseit. Ekkor az fog történni, hogy mi is megőrizzük veled szemben az atyád iránt érzett jóindulatunkat és átruházzuk reád örökségképen barátságunkat. . . Megjelentünk tehát, hogy a szokásos évi ajándékokat átvegyük, de jól jegyezd meg, hogy fejedelmünk úgy marad csak a rómaiak barátja, ha annyi ajándékot kap, hogy nem jut eszébe ellentek hadat viselni." CORIPPUS kétségtelenül kiszinezte a beszédet, hogy a későbbben valóban megindított hadviselés felelősségét már jó előre az avarokra hárítsa. A császár válasza egyébként a következő volt: "Ti ugyancsak gőgösen adjátok elő alázatos kérésteket s úgy látszik, abban bíztok, hogy ezen zagyva beszéd hatására az ajándékokat könnyebben megkapjátok. De előre kijelentem, hogy csalódtok, mert sem hizelgéstek nem tud behálózni, sem fenyegetésetek megfélemlíteni. Azonban mégis gazdagabb ajándékot kaptok tőlem, mint atyámtól és pedig azt, hogy titeket felfuvalkodottakat józanságra tanítlak. . . Távozzatok, amíg az életeketek épségben menthetitek és a kért pénzösszeg helyett vigyétek magatokkal a tőlünk való félelmet, mert az kétség kívül javatokra válik. Mi soha nem fogunk segíségekre rászorulni és ezért csak annyit adunk nektek, amennyit jónak látunk és ezt is csak mint a szolgák díját és bérét, nem pedig mint tévesen hiszitek, az adó valamilyen nemét." Ez a beszéd is erősen bizánci stílus szerint van átszinezve, de a valóság mindenesetre azt mutatta, hogy az új császár terhesnek érezte BAJÁN követeléseit. A feszült hangulatban TARGIT bölcs és óvatos diplomáciával nem is említette a kagán Sirmiumra vonatkozó követelését.

TARGIT hazatérte után BAJÁN haladéktalanul Sirmium ostromára készítette elő seregeit. A megmozdulásra az idősebb bizánci szenátorok tapasztalataikra hivatkozva kérelték a császárt, hogy igyekezzen elejét venni az ellenségeskedések megindításának, mert a perzsa határokról is egyre-másra jöttek a rossz hírek. Sietve jöttek tehát a görög követek a kagán szállására, hogy diplomáciai úton elhárítsák a közelgő veszélyt. BAJÁN fogságba vetette őket azért a fenyegetésért, amiben TARGIT-nak és társainak Bizáncban része volt. Megkezdődött tehát Sirmium ostroma, de siker nélkül, mert a vár parancsnoka BONUS minden támadást sikerrel visszavert. BAJÁN alkudozni kezdett vele, hogy hadisarcért abbahagyja az ostromot, de a kért összeget a várbeliek nem tudták előteremteni és azt izenték vissza, hogy "a várban levők birtokában semmi olyan nincs, amivel egy kagán méltóságának megfelelő ajándékot tudnának biztosítani." MENANDER eme híradását természetesen kétkedéssel kell fogadnunk, mert hiszen a várat az avarok nem akarták szétdúlni, hanem csupán szövetségeseiknek a kuturguroknak képeztek stratégiai hátteret dalmáciai hadjáratuk tartama alatt, amikor is közel negyven várost pusztítottak el. A megtorlás hatására Bizáncban újra fogadták az avar követeket, akik most már nem csak az évidíjat követelték, hanem USDIBAD gepida vezér kiadatását és Sirmium átadását is. II. JUSTINUS még mindig hajthatatlan maradt és utasította BONUS-t, hogy tegye meg a legszükségesebb intézkedéseket a várostrom kivédésére. A császár válasza előbb érkezett BAJÁN-hoz, mint maguk a követek, akiknek a híradását meg sem várva, az avar lovasság körülzártá újból Sirmiumot. Bizáncban a palotaőrség vezére TIBERIUS, aki már előzőleg megnyerte az avar küldöttek bizalmát, ösztöklélte a császárt a tárgyalások felvételére. Így őt magát küldték az avar kagáni szállás-

ra követként. Bár TIBERIUS kezdettől fogva arra törekedett, hogy a kagán barátságát elmélyítse, küldetése a kapott utasítások korlátozottsága folytán meddő maradt. Bár a tárgyalás menetéről a különben mindig oly bőbeszédű MENANDER alig pár szóval emlékezik meg, abból, hogy az avarok a sirmiumbeliekkel megütköztek, más forrásokból is tudunk. Az összeütközés az avarok javára dőlt el, mire a bizánciakra tárgyalásokat igyekeztek sürgősen felvenni, úgy annyira, hogy feleúton találkozott a kagán megbízottja APSICHUS a megalázott TIBERIUS -al, aki most már csak azta kérést közvetítette a kagán felé, hogy az avar törzsfők fiai közül küldjön kezeseket Bizánca és akkor a megszállt földek birtokában maradhatnak. TIBERIUS bízott abban, hogy a tiz avar törzs főnökei abban a tudatban, hogy fiaik a császári udvarban vannak, ellenezni fogják BAJÁN minden esetleges ellenséges támadó szándékát a birodalom ellen. II. JUSTINUS azonban keveselte a biztosítékot és azt követelte az avar kagántól, hogy ő a saját fiai közül küldjön kezeseket. Egyébként sem látta megokoltnak, hogy az avarokkal mindenáron békés megegyezést keressenek. A sirmiumiak vereségét nem látta annyira tragikusnak, hogy e miatt külpolitikáját északi szomszédjaival szemben megváltóztassa. Épp azért utasította TIBERIUS-t hogy ne riadjon vissza háborús megtorlás emlegetésétől sem. "Meg kell mutatnunk a barbároknek, hogy a római erkölcsök nem fajultak el s hogy katonáink harcra vágyók és a hadi fáradságtól nem riadnak vissza"- izente TIBERIUS-nak. Az óvatos tárgyalásoknak így a megbízott kénytelen volt véget vetni, de oly súlyos vereséget szenvedett a bizánci sereg, hogy a császár már a követek megjelenését sem várva előre küldte a régóta követelt évi adót, az immár 80 ezer aranyra felgyülemlett összeget, mint minden további tárgyalás alapját. A kagán TIBERIUS-t mosolyogva fogadta szállásán és kihangsúlyozottan a követ kedvéért lemondott Sirmiumról. Ezt a lemondást olyan komolyan vették, hogy mikor II. JUSTINUS után maga TIBERIUS került a császári trónra (578-582), a koronázási ünnepségre küldött avar követek a szerződést egész élete folyamára megújították.

BAJÁN a békés esztendőket Pannonia megszállására és az avar birodalom belső megszervezésére fordította. Természetszerűleg ezekről sem a bizánci, sem a longobard krónikások, történészek nem emlékeznek meg. De a TIBERIUS ideje előtti és utáni idők hadviselésének módosulásából, személyes szereplésének ritkább voltából nagyon mély belső szervezkedésekre kell következtetnünk. Különösen feltűnő, hogy az avar sereg, amely eddig tisztán a nomád pusztai népek könnyű lovasságát alkalmazta mint legfontosabb fegyvernemet, TIBERIUS uralmának utolsó éveiben már saját kereskedelmi, főképp gabona szállító hajóhaddal rendelkezett. Hidverők, várostromgépek mesterei gyarapították a Balkán sokrétű földrajzi adottságához alkalmazkodó avar katonai hatalom utóképességét. A legfeltűnőbb azonban az, hogy az eddig a portyázások és egyesült hadjáratok vezetői az egyes, valószínűleg rangosabb törzsek vezérei voltak, a békés esztendők után minden jelentősebb katonai eseményt BAJÁN fiai irányítottak. A bizánci források szerint legalább nyolc fia volt, akik apjuk kemény harciasságát örökölték. Ez a két legfontosabb változás a békés évek alatt zajlott le, bizonyára nem minden belső harc nélkül. A sereg erőinek átcsoportosítása pedig arra vall, hogy az avarok a folyon mozgó nomád életforma mellett immár a meglelepültek előnyeit is megismerték és magukévá tették.

A viszonylagos béke ideje alatt Pannonia őslakosságának gazdasági helyzetét azzal igyekezett feljavitani, hogy a Balkánon szerzett állatállomány egy részét felfrissítő szándékkal átengedte nekik. Bizánci források szerint a földművelőket különösen védte azzal a rendelkezésével, hogy tőlük az eddig a "rómaiak"-tól követelt termésrésznek a felével is megelégedett. "Menjetek, szántsatok, vessetek és arassatok, de természetek eddig elrabolt részének felét tartsátok meg" - izente az egyik vár védőinek.

Belső politikai küzdelmekre val BOCCOLABRA avar "mágus"-nak a székese Bizáncba. Ez a titokzatosnevű pap hét gepida szolgájával tünt el az avar birodalom területéről és BAJÁN nyomon követte. Sirmiumi tárgyalásai között állandóan szerepelt kiadási kérése a béke feltételei között. BOCCOLABRA-át azzal vádolta a kagán, hogy asszonyai közül egyiket megsértette. Nehezen hihető a vád ilyen megfogalmazása mögött rejlő valóság. Mindenesetre a menekült pap Erdély valamelyik jelentősebb törzsének befolyásosabb embere lehetett és talán nem járunk messze az igazságtól, ha az őslakosság körében elterjedt manicheizmussal rokonszenvező kagánnal szembeállt. Erdélyi mivoltára a veleszökött gepida származású szolga nemzetségéből következették, mert Gepidia még megmaradt falvai a Tisza és Maros szögletében maradtak fenn a nép zömének pusztulása után. BOKKALABRA kimondottan rágalmozó hadjáratot vezetett a bizánci birodalom területén az avar kagán ellen, mint ez kitűnik az 582. év tavaszán megindult szlavin pusztításból. A szlavinok, akik az avaroknak többször meghódoltak, a békés éveket az uralkodó nép gyengeségének vélvén, saját kezdeményezésükből rablóhadjáratokkal pusztították egész Traciát. Bizáncban meg voltak róla győződve, hogy az avarok szegték meg a szavukat. Ebben a tévhitben BOCCOLABRA csak erősítette őket. Nem csoda tehát, ha BAJÁN állandóan követelte a kiadását, amit a bizánciak többször elhárítottak THEOGONIS szerint azzal, hogy "a római császár birodalma szélében hosszában óriási kiterjedésű és ezért nagyon nehéz lenne ráakadni egy ott bolyongó száműzöttre, aki talán már el is pusztult."

A békés évek alatt igyekezett BAJÁN a meghódolt szlavinok apró törzseit minél szorosabban az avar állam hatalom körébe bevonni. Ezek a törzsek az Alduna vidékén települtek le és egyre több viszálykodás támad köztük és az őslakosság között, akiket BAJÁN különleges gonddal védett, mint termelő népréteget. Igyekezett a szlavinokat tárgyalásokkal meggyőzni a katonai együttműködés előnyeiről, de mindig azzal a tudattal, hogy alattvalóival áll szemben. LOBRETA, szlavin vezető törzsfőhöz küldött követi tapasztalták először a meghódolt nép lázongását. A hagyomány szerint a tárgyalás a következő módon folyt le: "Van-e olyan halando, akit a napsugár melénget, ki bennünket alattvalóivá teyen? Mert mi megszoktuk, hogy a mások országa feletti hatalmat megszerezzük s ne mások szerezzenek uralmat mirajtunk: erről mindaddig biztosak vagyunk, amíg harc és kardunk lesz." - A szlavinok "büszke és elbizakodott szavaira az avarok ép oly büszkén és elbizakodottan" válaszoltak - mint a bizánci író mondja - mire kitört köztük a civakodás és az avar követeket megölték. BAJÁN erre megindította ellenük a megtorló hadjáratot. Különös módon éppékkor fordult meg a bizánci udvar politikája is az avarokkal szemben, akiket TIBERIUS segítségül hívott a szlavinok túlkapasai ellen. JOANNES követ nagy ajándékokkal érkezett a kagán udvarába, aki azonnal hatvane-

zer lovassal sietett a híres bizánci "hosszú fal" irányába portyázó szlavinok szét-szórására. Sikerein felbuzdulva, tovább is ment: behatolt a szlavinok lakta területekre, amelyeket eddig megkímélt, mert szövetségeseinek tartotta őket.

BAJÁN hadmozdulatai sok lehetőséget nyújtottak Bizánc határvédelmi be rendezéseinek személyes megismerésére. TIBERIUS ui. európai birodalmi része it kényszerűségből egészen elhanyagolta az állandóan fenyegető perzsa hatalmi terjeszkedések meggátlására a bizánciak kárára. Seregeinek zöme már évek óta keleten állomásozott. A kagán tehát, hogy a szlavinok a császár gyengeségét a maguk hasznára ki ne használják és területi hódításaikkal meg ne erősödjenek, igyekezett megelőzni őket a fontosabb katonai központok és határvédelmi várak megszerzésére. A szlavin ellenes hadjárat alkalmával minden nehézség nélkül sikerült az avar derékhatad egészen Singidunumig (Belgrád) a Száva torkolatáig vezetnie. A sietve kiképezett avar hajócsok napok alatt átalakították a Dunán gabonát és bőrt szállító avar teherhajókat hadihajókká, majd személyesen vezette a Száva partjával szemben álló Sirmium alá a hídépítő segédcsapatokat. Ebben az időben SETUS kapitány őrizetére volt bízva az erődítmény védelme, aki az avarok közeledtének hírére sietve követeket küldött BAJÁN-hoz, hogy kitudakolják szándékát. "Miután a rómaiakkal békében élsz és barátságukat élvezed, miért jöttél a Szávához?" - hangzott a kérdés. Egyben figyelmeztették, hogy "ha a császár tudta nélkül a folyón hidat veretni merészelné, azt a sirmiumiak nem fogják eltűrni." A kagán megnyugtatta a várvédőket, hogy semmi rossz szándéka nincs és csak azért akar a folyón hidat veretni, hogy az adót megtagadó szlavinokat, akik egyben Bizánc ellenségei is üldözöbe vehesse. S miután követeit is megölték, minden áron elégtételt akar rajtuk venni. A hídverőket azonban így is állandóan védenie kellett minden meglepetestől. Úgyesen képzett kémjei ősi avar énekek dallamait füttyülve adták tovább egymásnak a Száva parti füzeseiben, a bizánciak minden mozdulatának hírért.

Az avar vallásról írt fejezetünkben részletesen ismertettük BAJÁN esküjének a szövegét és módozatait, amelyekből az ősvallás elemeit már sokan megkísérelték visszaállítani. Ezt a híres esküt ezzel az alkalommal, a Száva partján hídépítő munkásainak jelenlétében tette. A Sirmiumi püspök személyesen vitte BAJÁN-hoz a Biblia egy példányát, mert az avar kagán "római szertartás és szokás szerint is esküt akart tenni". Ezzel a fogásával - a Biblia előtt térdelhajtva és azt áhitatosan megcsókolva - megnyugtatta a város vezetőit és tovább engedték az avar követeket TIBERIUS-hoz Bizáncba. Közben azonban az avar hidászok lázas gyorsasággal építették a Száva hidat. TIBERIUS a kapott hírekből már kiszámíthatta magának BAJÁN terveit. Kényszerhelyzetben lévén nem tudott más megoldást, mint a követek gazdag megajándékozását, de egyben azt a költött üzenetét küldte a Kagánnak, hogy az avarokat üldöző turkok már a Fekete tenger északi partjain, egészen pontosan Cherson környékén tanyáznak és kiszivárgott szándékaikat a bizánci kém-szervezet útján sietve hozzák uruk tudomására, mert a turkok hatóságai már intézkedéseket tettek az avar föld keleti határainak megtámadására. Ő, - TIBERIUS -a maga részéről "biztosította a kagánt, hogy ellenfelei, a turkok minden mozdulatáról értesíteni fogja barátait." A császár úgyesen kiagyalt terve azon bukott el, hogy az avar követeket egy portyázó szlavin csapat elfogta és legyilkolta és így BAJÁN el-unva a várakozást újabb követeket küldött TIBERIUS-hoz SOLÁK-ot, aki már be is

számolhatott a császárnak a Száva híd elkészültéről és leplezetlenül tudomására adta a kagán szándékát Sirmium elfoglalására.

Bár Vámbéry névelemzése szerint a követ neve SOLÁK "balga"-"ügyetlen jelentésű, BAJÁN élesebbeszű és óvatos, de mégis határozottabb jellemű megbízottat nem találhatott volna. A bizánciak haditudósítói, krónikásai minden esetben igyekeznek a "barbárok"-at minden katonai és diplomáciai erénytől megfosztani írásaikban, de SOLÁK-ról MENANDER történelmi könyvei olyan államférfiúhoz il-
lő beszédet jegyeztek fel, hogy akármilyen körmönfont bizánci diplomatának is dicséretére válna. Az a politikai bölcsesség amellyel a bizánciak környező népek irányában tanúsított magatartását leírja, semmi esetre sem lehetett légbőlkapott, hanem maga a bizánci író is átlátta annak igazát. "...Annyi bizonyos, hogy a rómaiak Sirmium városát az ostromzár alól semmi körülmények között sem tudják felmenteni s a folyón a várakóknak élelmiszert sem egyebet nem szállíthatnak ami az ostromoltaknak szükséges, hacsak olyan hatalmas sereget be nem fognak a város felszabadítására, amely az avar sereget elűzné és a kész hidat lerombolná. A császár okosabban cselekedne, ha egy ilyen fészek miatt, mint Sirmium, nem bonyolódna az avarokkal háborúba, hanem beérné azzal, hogy a vár katonákat és lakósokat onnét elköltözteti ingóságokkal együtt és az elhagyott, puszta várat az avaroknak átengedi. És tudnia kell a császárnak azt is, hogy urunkat, a kagánt nem a hódítási vágy űzi-hajtja a vár elfoglalására és birtokbavételére. Ő ugyanis attól fél, hogy a rómaiak csak addig tartják a békefeltételeket, amíg a perzsákkal viselt háborújukat befejezik, amelynek befejezése után teljes erővel az avarok ellen támadnak, amikor majd ez a vár a legjobb védőbástyaként fog ellenük szerepelni. Ezért a kagánt semmiféle ajándékkal, ígéretekkel és egyebekkel nem lehet arra bírni, hogy a vár megvételenek szándékától elálljon." Az egész beszéd szövegét MENANDER könyve őrizte meg, aki talán hozzáköltötte az ő saját politikai észrevételeit is. De még ha teljes egészében költött is lenne SOLÁK beszéde, akkor is tekinthetjük a kor felfogásának. A beszéd ui. találóan jellemzi az avarok és a császárság nemzetközi viszonyát, amelynek átmenetileg békés jelleget tulajdonképpen a birodalmi külpolitika bonyodalmai s nem a köztük ténylegesen is fennálló szövetségi viszony biztosították. A hosszadalmas "béke évek" valójában a birodalom télenességre kényszerült voltából fakadtak az avarokkal és mindegyik "barbár" néppel szemben, mert a keleti határokat létében fenyegető hódítóhatalom, a perzsa, ostromolta szinte szakadatlanul. Nem kellett tehát különösebb politikaibölcsesség annak meglátásához, amit SOLÁK a következő szavakkal fejezett ki TIBERIUS jelenlétében minden tartózkodást mellőzve: "...a rómaiak ezen a vidéken már sok népet édesgették és csábítottak magukhoz ajándékokkal s egy idő múlva leigázták őket, népeiket pedig kiirtották, ami a császársággal kötött szövetségek értéktelenséget bizonyítja." TIBERIUS meg sem kísérelte a tények cáfolatát, mindössze a "mindenható Isten bosszújára" hivatkozott egy meginduló avar ostrom esetén Sirmium városa ellen. Egyúttal ellenállásra és támadásra utasította a rendelkezésére álló csapatok vezéreit, hogy a körülzárt város nyomorán segítsen.

BAJÁN a követek visszatérte után azonnal ostromgyűrűvel zárta körül Sirmiumot, hogy a várvédőket kiéheztesse. A kagán számítása gyorsabban bevált, mint TIBERIUS gondolta, mert az éhinség első jeleire a várvédők a feladásra gondoltak.

A császári hadakat THEOGNIS vezette és ő volt megbízva a későbbi időkben az avarokkal folytatandó fegyverszüneti feltételek lebonyolításával is. BAJÁN egy kisebb segédsapata teljesen megsemmisítette a város felmentésére siető sereget, mire maga THEOGNIS sürgette a császár engedélyét a tárgyalások felvételére. TIBERIUS félve a várvédők lázadásától és a békés polgárság pusztulásától, azt az utasítást adta parancsnokának, hogy "a háborút oly feltétellel hagyja abba és a várost csak úgy adja át az avaroknak, hogy a város lakószai sértetlenül távozhassanak és hogy életükön s egy szál ruhán kívül vagyonukból egyebet onnanki ne vigyenek magukkal."

A kagán elfogadta a városátadás feltételeit, de azt is kikötötte, hogy az immár három éve elmaradt évisarcot a császár szintén fizesse ki és a megszőkött **BOCCOLABRA** mágust hét gepida szolgáljával együtt szolgáltassák ki.

Sirmium átadása így minden zavaró körülmény nélkül zajlott le ez évnnyarán közvetlen TIBERIUS halála előtt. Az avarok nagylelkűen viselkedtek és az öregek és betegek elszállítására lovakat és szekereket adtak a saját állományukból. TIBERIUS halála kétszeres szerencsétlenség volt a birodalomra nézve, mert BAJÁN a sirmiumi békét csak az elhalt császár személyére vonatkoztatta, amelyet utódjára MAURICIUS-ra (582-603.) nem terjesztett ki.

(Folytatjuk.)

SARMATIAE EUROPAEAE

NÉMETH PÉTER. (Budapest.)

Bártfai Szabó László 1935-ben a régi Buda felkutatásáról írt egyik könyvében a következőket írja: "Az óbudai hegyek között barangolva, sokszor eltűnődtem azon, mennyi kérdésre nem ad a tudományos kutatás még ma sem kielégítő feleletet..."¹

Azok a kérdések, melyek megoldásán Bártfai-Szabó évtizedekig fáradozott, máig sem tisztázódtak. A legnevesebb mai szakemberek közös művében erről ezt olvashatjuk: "A honfoglalástól a királyság megalapításáig terjedő évszázadról igen kevés helytörténeti adatunk van. E korszak építészeti emlékei pedig úgyszólván teljesen eltűntek. Homályban tapogatózunk tehát, amidőn fővárosunk történetének e korai korszakát próbáljuk felvázolni..."²

Hogyan lehetnek egy ország fővárosának történetében ilyen nagy fehér foltok, ekkora bizonytalanságok? Ezt a kérdést egy felfedezéssel kapcsolatos hosszabb kutatómunka igyekezett tisztázni, hisszük, hogy eredményesen.

1935-ben a Pilis-hegység Dömös, Pilisszentkereszt, Esztergom közötti területén, nagyrésztben távol minden lakott teleptől vagy falutól, hegyi várak, - ezeket részben összekötő sok kilométerre terjedő - fal, árok és sáncvonulatok, várerődítményfalak, régi kövezett utak, vízduzzasztók és kolostorok maradványait - összefüggést mutató rendszerét - fedeztem fel. Hatalmas méretű emberalkotta művek nyomait, épületek faragott, megmunkált köveit, kihalt emberi lakótelepeket és épületek alapfalait, cserépmaradványait találtam itt olyan területeken, ahol ezek létezését és összefüggésének jelentőségét a tudományos világ addig nem ismerte fel.³

Az építmény-maradványok származását kutatva, arra kellett következtetnem, hogy a Pilisben a honfoglalás utáni Magyarország királyi központjának maradványait találtam meg, annak a városnak a romjait, amelyet a krónikák adatai szerint, a rómaiak korában előbb Herculiának, majd Sicambriának, a húnok, avarok idejében Attila-városának, majd a germánok Etzelburgnak, a magyarok pedig Budának - Vetus Buda - neveztek.

Ez a megállapításom ellenkezett az érvényben levő tudományos felfogással, amely szerint ez a régi forrásokból ismert város azonos a mai Óbudával. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia, majd a Művelődésügyi Minisztérium is jelentést kért tőlem kutatásaim eredményeiről. Természetes, hogy a több mint tizenhárom évvel ezelőtt megindított teljesen új utakon haladó kutatásaim az eddigiekétől eltérő eredményekre vezettek.

Az Árpád-kor krónikásai a XII. és XIII. századbéli írásaikban már elég sok adatot közöltek Attila városáról, Sicambriáról. Anonymus pl. azt írja krónikájában, hogy Attila, a húnok vezére a Duna mellett királyi lakot alkotott magának a felső hézvizeknél, azt erős falakkal megerősítette s az ott talált régi műveket megújíttatta.⁴ Ezt a várost az ő korában a németek Etzelburg -nak, a magyarok Buda-várnak ne-

veztek. "Anonymus" krónikájának további részében ezt az Attilaváros-Budát úgy szerepelteti, mint ahonnan a magyarok vezérei hódításukra kiindultak. Ez volt tehát a vezéri, majd a királyi központ. Árpád haláláról ezt találjuk a krónikájában, hogy Árpádot 907-ben tisztességesen – tehát nagy dísszel – egy kis patak fejénél temették el, Attila városánál, ott ahol később a magyarok megtérése idején templom épült, melyet Albának neveztek Boldogasszony tiszteletére.⁵

Kézai Simon, az Árpád-kor másik pap-krónikása a XIII. századból származó, a húnok történetével foglalkozó krónikájában Pannonia elfoglalásáról, a rómaiakkal vívott nagy csatáról azt írta, hogy a húnok Sicambriánál keltek át a Dunán, ott aratták nagy győzelmüket és a harcban elesett vezéreiket az Országútnál, a Kőves-völgynél temették el, ahol a "Bálványkő" volt. Ez a Sicambria lett Attila városa, melyet a németek Etzelburgnak, a magyarok viszont Budának neveztek.

Helytelen volna az Árpádok korában írott krónikák adatait szószerint értve bizonyítóerejének elfogadni, de még nagyobb hiba lenne ezeket a korabeli tudósításokat figyelmen kívül hagyni akkor, amikor korszakuk hagyományainak vizsgálataiból kell kialakítanunk a királyi központ helyrajzi fekvését és képét. . .

A régi Buda fekvéshelyének korábbi megállapításakor, úgy látszik, valami tévedés történt, s ezt a török hódoltság utáni zürzavaros idők számlájára írhatjuk. Adataink vannak arról, hogy az 1690. évi népszámláláskor az egyesített Pest-Pilis-Solt vármegyék területén összesen csak 85 lakott hely volt és ezek nagy részében is csak néhány ember élt. Az összeírók a jegyzőkönyvek szerint sok elhagyott falut, várost, "pusztát" találtak, melyek lakossága a törökök pusztító uralkom alatt megsemmisült. Legtöbb ilyen elhagyott helynek még a nevét sem tudta senki sem megmondani.⁶ Nagyon sok régi lakott területet, várost, falut, pusztát új lakókkal telepítették be és ezeknek a telepéseknek a régi nevekről természetesen már fogalmuk sem volt, sem a régi hagyományokról.

Igy születhetett az a vaskos tévedés is, hogy az Alt-Ofen-re telepített németajkú polgárok az Ofen elnevezést a Buda-név fordításának vették s így az Alt-Ofen elnevezést Ó-budának fordították. Az Ofen név azonban ugyanúgy "kemencét" jelentett, mint a "Pest" szó. A névadó kemencéket a régészet a mai Óbudán ásta ki. Még legutóbb is került ki az óbudai földből egy ilyen ősi kemence. A Pest elnevezés és egyszerű fordításból ered és az egész vidékre kiterjedt, a mai Buda neve is közismerten Pest volt évszázadokon át. IV. Béla a XIII. század közepén oklevélben intézkedik a pesti várról és Zsigmond király a XV. században még a Pesti vár polgárainak jogait újította meg.⁷ Ez a Kemence-Ofen-Pest volt a helyes ősi elnevezés, a Buda nevet csak attól kezdve viselhette, amióta az egyetlen, kizárólagos királyi székhely lett.

Schoenwisner István 1778-ban kiadott könyvében⁸ foglalkozott Vetus-Buda Helyrajzi kérdéseivel. A mai Budán talált római kori leletekből s más adatokból azt állapította meg, hogy ezek a leletek Aquincum maradványai. Alt-Ofent a régi írásokban oly sokszor említett ősi Budával, Vetus-Budával azonosította. A régi Buda szerinte tehát Aquincum helyén volt. Ezek után a leghatározottabban ta-

gadta azt, hogy a honfoglaló magyarok a Sicambria nevű város romjain építették a későbbi Budát. Nyíltan csalásnak minősítette azt a Bonfini által ismertetett kőfeliratot, mely szerint a várost a rómaiak korában a Sicamber légio katonái építették ujja és ekkor a maguk nevére neveztek el Sicambiának.⁹ Schoenwisner nem óhajtott észrevenni, hogy Sicambria és Aquincum Óbuda adatai nem azonosak, hogy két különböző városról beszéltek a régi adatok is. Így egészében tagadta Sicambria létezését, azt állítva, hogy azok, akik Sicambria és a régi Buda azonosságát állították, általában Bonfini hamis adataira támaszkodtak.

Ugyanekkor mégis kénytelen volt elismerni, hogy: "már a Bonfini-féle kőfeliratának közzététele előtt igen sokan voltak, akik arra a meggyőződésre jutottak, hogy a régi Buda valóban Sicambria romjaira épült.."(270. old.) A régi írásokban, krónikákban stb. található ilyen szövegeket egyszerűen mesének minősítette. Könyvében cáfolni igyekezett azt is, hogy létezett Sicamber-légio a római seregben, amint azt a Bonfini-féle felirat állította. (202. old.) Elismerte azonban, hogy Tacitus, Claudius és Plinius is írt már a Sicamberek seregeiről, mint a rómaiak szövetséges csapatairól. (263. old.)

Figyelemreméltó azonban, hogy a Sicamberekről szóló első hírek a római történelemírásban akkor jelennek meg, amikor Pannoniát hódításaik révén megismerték. Azt, hogy a Sicamberek Pannónia-beli népek voltak, jelzi az is, hogy a rómaiak először a trákok ellen vonultak fel. - Mint jó német - Schoenwisner elfogadta Althammernek azt az állítását, hogy a Sicamberek a Rajna mellől származtak, pedig ez az adat csak arra az időre vonatkozik, midőn a Sicamberek a Rajnán keresztül átvonultak. Hiszen már Herodotos írt a Duna melletti "sican"¹⁰okról. Schoenwisner nem vett tudomást az olyan adatokról, amelyek a Sicamberek Duna-melléki származásáról szólnak. (Ursperg, frank-történelem, Albericus stb.) valamint arról sem, amit erről Kézai-, Thuróczy-, Sambóki-, Budai-képes krónikák tartalmaznak, amelyek mind a Bonfini kőfelirat közzététele előtti időkben íródtak és erős, megbízható hagyományt képviselnek. Ezek pedig mindannyian azt állították, hogy a régi Buda Sicambria romjain épült fel. Mint ahogy ezek az írók ismertették a frankoknak a Duna-melléki Sicambiából való származásáról szóló legendát is. A francia hagyomány szerint a frankok ősei Trojából származtak és a Duna melletti Sicambiából indultak Nyugatra és értek el a Szajnához ahol Páriszt alapították. Párisz trójai királyfi emlékére.

A népek nagy hagyományait helytelen volt ily egyszerűen mesének nyilvánítani. Az a tény, hogy a nagy frank birodalom megalapítóját, Chlodwigot Reimsben Remigius püspök: "Hajtsd meg a fejed büszke Sicamber és imádd, amit eddig megégettél és égesd el, amit eddig imádtál!" - szavakkal keresztelte meg, igazolja a "legenda" régiségét, eredetiségét.

Ez a 496-ból származó szöveg nem lehetett azért sem alaptalan, mert az azóta finom alaposággal dolgozó régészeti és történelemtudományi kutatómunka összes eredményeit figyelembevevő modern francia történelemírás is ugyanúgy Keletről, a Duna-mellékéről több hullásban is érkezett népekből származtatja a frankokat, sőt elődeiket a gallokat is.

Schoenwisner az Aquincum-Alt-Ofen-Vetus-Buda teoria elismertetése érdekében meg kellett döntenie az ősi hagyományt, hogy a királyi székhely, az eredeti Buda, Sicambria területén létezett valamikor. Ezért kellett tagadnia Sicamb

ria területén létezett valamikor. Ezért kellett tagadnia Sicambria létezését, pedig Sicambria valóság volt, voltak Sicamberek, Sicambriaiak, kellett tehát lennie Sicambriának is. Sicambria, mint helységnév, ősrégi és Magyarországon a XIII. századtól (Kézai) a XVII. századig (Istvánffy) általánosan ismert helyiség volt. Kétségtelenül élő, létező város, hiszen Pilis-megye 1516 február 11-én kelt oklevelében és a váci káptalan 1528 június 15-én kelt oklevelében, mint egy területivitát eldöntő, helyrajzi pont szerepel Sicambria vize,¹¹ sicambriai malmok említésével. Oláh Miklós a XVI. század végén mint Sicambria városát említi.¹²

Schoenwisner állítása alapvetően hamis volt, hiszen ismerte a XVI. században élt Lázius Wolf bécsi egyetemi tanár adatait, említést is tett róla. Lázius pedig azt írta, hogy Vetus-Buda - Sicambria, Herculia (Castra ad Herculiam) helyén volt.¹³ A középkorban igenis jól tudták azt, hogy Aquincum volt a neve a mai Óbuda területén létezett rómaikori városnak; Ortelius így is jelezte 1598-ban egy korai középkori, Pannoniát ábrázoló térképen.¹⁴ Az "Anonymi Descriptio Europae Orientalis", melynek szövege 1308 táján keletkezett, már említette Aquincumot.¹⁵ Ismerte az Itinerarium Antonini szövegét is, abból pedig pontosan ismerhette Hercules Castra Esztergom-környéki helyzetét. Schoenwisner ismerte azt, hogy a "Gyógyító nympháknak" szentelt fogadalmi oltárt Esztergomnál találták, tudta, hogy Esztergomnál héviz források voltak és hogy Anonymus Attila városát a felső hévizeknél fekvő városként jelölte és a "felső héviziek" megjelölés csak az esztergomi hévizzforrásokat jelölhette, mert az alsó csoport volt a budai hőforrás és így logikus lett volna a várost a felső, az Esztergom-környéki melegvizeknél keresni.

Am Schoenwisner korában nem volt kíváncsú a magyar régészetnek egy tényleg magas kulturájú magyar főváros romjait kiásni. Azt kellett látni a világnak, hogy Magyarország területén a rómaiak csináltak kulturát majd utána k az osztrákok! Ez a gondolat kellett vezesse azokat, akik a régi Herculia - Sicambria, Attilaváros - Buda végleges eltüntetésén fáradoztak, de ezek persze osztrákok voltak. Sajnálatos - és csak a Schoenwisner körüli tekintélytiszteletnek és hatásának tudhatjuk be - hogy ez a Vetus-Buda - Aquincum azonosítási teoria két évszázadon keresztül fennmaradhatott és így a későbbi Buda-kutatók és ezen az úton maradvány keresték a megoldást.

Rupp Jakab, a Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott művében¹⁶ vita nélkül elfogadta Sicambria, Etzelburg, Buda azonosítását Óbudával, illetőleg Aquincummal, bár ő is láthatta, hogy a helyrajzi pontok nem egyeznek. Tudott arról, hogy a régi Buda határai a Pilis-hegy és az esztergomi polgárok által használt nagy út, a pilisi Pazanduk falu, a Hegyes- és Mogyorós-hegy körül volt (13. és 34. oldalak). Tudott a Buda-környéki pálos barátok szentlélek és Szentkereszt kolostoráról (17. old.) és tudott a pálosok pilisszentkereszti, pilisszentléleki Esztergom-környéki kolostorának azonosságáról (250 old.), tudott arról is hogy Esztergom melegfürdőinél volt a Villa de Calidas Aquas, a Meleg-viz-falu, és hogy ez határos volt Budavárával (13. old.). Rupp Jakab tudta azt, hogy Buda határos volt a Mogyorós-heggyel és egyúttal azt is tudta, hogy ez a Mogyorós-hegy Esztergom mellett volt, (22 old.), tudott arról, hogy a budai, Szűz Mária szigeti apácák a budai, Vetus-Budai előhegyeken levő Alba Ecclesia (Fehéregyház) előtt megkapták egy héviz-patakon lévő malmot, hogy ez a malom a szentléleki egyháznak a közelében és ezek a birtokok Pilis megyében voltak. (24-25. old.); hogy a Vetusbudai, Szűz Mária szigeti apácák Mátyás király rendeletére állandóan a viseg-

rádi erdőkből kaptak a tüzelőfát, így nem élhettek a mai Ó-Budán. Rupp pontosan száz évvel ezelőtt kiadott könyve elég adatot tartalmaz arra, hogy már akkor megállapíthatták volna a régi Buda a mai Esztergomhoz való közelségét; a királyi központ egészen a XV. századig a Pilis volt; a középkorban a szokásnak megfelelően az udvar a vallási központ, - Esztergom - szomszédságában maradt.

Salamon Ferenc a múlt század végén a főváros megbízásából írta értékes művét, Budapest történetét.¹⁷ Salamon ismerte az Itinerarium Antonini római-kori útleírást, ismerte, hogy a Duna-parti várrendszerek összeköttetésére szolgáló Aquincum-Brigetium útvonalon Esztergom alatti helyzetben volt Hercules Castra. Salamon tudta, hogy Lázius Wolf 1535-ben járt ott és azt írta le, hogy a régi Buda volt régebben Herculia-Sicambria. (89. old.) Ám Salamon, miért miért-nem, ezt az útvonalat erőszakos és értelmetlen indoklással áttette az Óbuda-vörösvári-dorogi völgyvonulatba, (273. old.), így megszüntetve annak szükségességét, hogy tárgyalja a régi Buda és az Esztergom-melletti Sicambria egyezésére mutató bizonyító adatokat.

Bártfai-Szabó László 1935-ben megjelent könyvét Győrffy György a Vetus-Buda problémák legjobb összeállításának jelezte.¹⁸ Ebben a könyvben a szerző 187 Vetus-Budára vonatkozó oklevelét és oklevélkivonatot közölt, igen sok fontos helyrajzi adattal. Ezek tanulmányozásából megállapította, hogy a régi Buda határaitól készített, 1212, 1355, 1510 és 1524. évi s más oklevelekben talált határleírások, helyrajzi adatok nem alkalmasak arra, hogy ezek felhasználásával a mai Ó-budánki lehessen rajzolni a régi Buda térképét.²⁰ Ugyanakkor a határjárási oklevelek adatait még így is megpróbálta Óbuda területére lerögzíteni. Tapasztalhatta, hogy az oklevelek Pilis-megyei területekről szólnak Buda szomszédságában az említett helyek (Pilis-hegy, Mogyorós-, Hegyeshegy, Szamárkő, Pazanduk falu, Bana-föld, Kovácsi, Kerekkút, Tanya halászhely, Uzaháza hegye, Ridegkut, az említett Szűz Mária sziget, Órs falu, Nyék, Felső-hévízek, Alba-Ecclesia (Fehéregyháza). Olvashatta régi oklevelekben, hogy a Szűz Mária Szigeti apácakolostornak úgyszólván minden birtoka, háza, földje malma stb. Pilis-megyében, Esztergom közelében volt (170 old.) Hogy a régen keresett Buda környéki Geyza-vásár nevű hely az Ipolyal szemben Esztergomhoz közel volt, mindamellett észlelnie kellett az oklevelek szövegéből, hogy ezeknek a helyeknek a leírásakor az oklevél-szerkesztők minden esetben legfőbb iránytadó vonalnak az esztergomi polgárok útját, az esztergomi nagy utat (Via Magna Strigoniensis) jelölték meg, mégsem revideálta az eddigi óbudai elképzeléseket. Bártfai-Szabónak arról is volt tudomása hogy a pálosok oklevél-kutatása szerint az Alba Ecclesia a Pilisben volt és nem a mai Óbuda területén (21. old.)

Gárdonyi Albert 1941-ben írt könyvecskéjében²¹ igen jó összefoglalóját adta a régi Budára vonatkozó adatoknak. Ismerte az eddigi Sicambria név régi használatát, azonban Schoenwisner alapján állította, hogy Sicambria nevű város soha sem létezett (8. old.) bár ismerte azokat az okleveles adatokat, melyek szerint a Sicambria elnevezés közkeletű volt és alatta a régiek nem Óbudát értették(7). Ismerte azokat az adatokat, melyek szerint ennek a városnak Esztergom szomszédságában kellett lennie. Ismerte az írásbeli bizonyítékokat az 1223 évi nagytűzről, melyek szerint Esztergom és Vetus-Buda egyszerre égett le. (8. old.) Tudta, hogy Kézai szerint a hún-római csata Sicambiánál zajlott le és ismerte a Kézai ál-

tal említett csata - és temetkezési hely azonosságát az Esztergom-melletti Szarmarkó területével. Tudott arról is, hogy az Alba Ecclesia (Fehéregyháza) azonos volt a Vetus-budai Boldogasszony templommal. (12. old.), és hogy azt állítólag még Nagy Károly építette a frankok-avarok feletti döntő győzelmének emlékére, de tudta Gárdonyi azt is, hogy az avarok csapatai a mai Buda területére nem vonultak be. (14. old.) Végül írásbeli dokumentumokat ismert arról, hogy a régi Buda melletti Geysa-vásár, melynek helyét előtte is sokan kutatták - azonos volt a Felhévíz nevű helységgel, de arról is tudott, hogy ez a Geysa-vásár az Ipoly torolatával szemben, Esztergom határához közel volt(21.) Megállapította ő is(Rupp után), hogy a felhévizi keresztések rendháza, a Szentháromság-rendház mindig az esztergomi keresztések Szent István rendházának bélyegzőjét használta, tehát azonos vezetés alatt volt. Ilyen szoros összefüggés nem állhatott volna fenn, ha a felhévizi Szentháromság rendház, - ahol eddig hitték - a mai Óbuda területén lett volna (58-59. old.) Felhévíz, amiről Anonymus is írt, csak az Esztergom - környéki lehetett, mert az volt a Duna felsőbb részénél. Gárdonyi észrevételezte ezt is, hogy a Felhévíz elnevezés Anonymus idejében a mai Buda területére értelmetlen volt. (11. old.)

Szilágyi János, már a legújabb ásatási eredményeket is ismerte és könyvében még sem vetette fel a gondolatát annak, hogy Schoenwisner is tévedhetett, pedig tudta, hogy nem régiben Aquincumban egy téglakarcolatot találtak, ami igazolta egy sicamber katonai alakulat Duna-menti területén való létezését és tudta, hogy Schoenwisner Mária Terézia császárnő utasítására járt el és hogy a bécsi Aquincumból is elvitték az értékesebb leleteket.²²

Úgy látszik tehát, hogy a kutatók mindig beleütköztek a hibás teória miatt az ellentétekbe. De miután az ásatók minden ásatásnál igyekeztek munkáikat sikeresnek feltüntetni, természetesen ez olyan magyarázatokat szült, amelyek a negatívumok mellett is sokakat megtévesztettek.

Semmi sem igazolja azt a feltevést, mintha Anonymus és Kézai Sicambriának, Attila városát, a mai Óbuda területét tartották volna, sőt világos, hogy nem az akkor ismert Aquincumról írtak. A mai Buda területe hosszú évszázadokig is Pest néven szerepelt. Anonymus (LVII. fej.) is így említi. A mai Óbudán talált ősi kemencéktől származó "Ofen" a legősibb német neve a mai Budának és Óbudának. Az Ofen nevet már írásokban is használták a XIII. században erre a területre. Vetus-Buda nevet viszont a német szövegekben már a XI. századtól Etzelburgnak írták. Az Ofen és az Etzelburg elnevezés seholsem szerepel semilyen írásban egy helységre értelmezve és sehol senki sem írta azt, hogy Ofen azonos lenne Attila várával. A mai Buda "Buda" nevét csak a régi Buda-latin szövegekben "Vetus-Buda" - pusztulása után vette át.

Kézai szerint Attilát szintén az országútnál, a Bálvány-kőnél temették el.²³ Kézai leírása szerint a magyarok a Dunán Pestnél és Szobnál keltek át a vizen a mai Pilismarótnál) ahol akkor Szvatoplug várát vették be és ott ölték meg Szvatoplugot és állítólag Marótot is.

Ortelius Abraham belga földrajztudós 1597-ben kiadott egyik térképén²⁴ "Herculia sive Sicambria " kettős névvel jelölte a várost, pontosan a mai

Pilismarót térségében. Ez a Sicambriát azonosította a régi Budával Bonfini is. Mint láttuk, Kézai a XIII. században már más, talán biztosabb régebbi forrásból is merete ezt az elnevezést. Ezek után már szinte természetesnek látszik, hogy a rómaiak egyik fennmaradt útvonal-leírás az ismert "Itinerarium Antonini" valamint a "Notitia" római kori feljegyzés adatai alapján - mely szerint Aquincumtól kiindulva Ulcisia Castra (Szentendre) és Cirpi Mansio (Dunabogdány) után Herculina, Castra ad Herculam következett - Salva Mansio (Esztergom) előtt - 1906-ban a római-kori adatok egyezésének megállapítása után a régészeti ásatásokat folytatta Pilismaróton és ott az akkori tudományos megállapítások szerint feltárták Herculina maradványait.²⁵ Ezt igazolja az egyik legutóbbi térkép 1958-ban jelent meg Dercsényi Dezső ellenjegyzésével.²⁶ Az ásatásokat vezető Finály Gábor leírása szerint a feltárások során egy 820 méter hosszúságú, bástyákkal tagolt kőfal maradványai és az azzal körülzárt dombtetetőn egy 27 x 33 méter méretű oszlopcsarnok alapjait ásták ki. Finály a környéken talált sok római-kori pénz, tégla és cserépleletre hivatkozva a kiásott épületmaradványokat római-korinak tartotta, de maga is megjegyezte, hogy a pontos kormeghatározás érdekében szükségesnek látja az ásatások folytatását. Herculia előkerülése abban az időszakban történt, amikor Árpád vezér halálának ezeréves évfordulója alkalmával emlékművet Óbudán terveztek felállítani és Fehéregyház Óbudán való elképzelését szent és sérthetetlen gondolatnak tartották. Senki sem vette észre, hogy Herculia Castra feltárása egyben Sicambria megtalálását jelentette.

Lübecki Arnold 1205-1210 között írt krónikája szerint I. Frigyes keresztshadjárata alkalmával a német császár és kísérete Granban (Esztergomban) szállt ki hajójából, ott III. Béla vendége volt. Onnan a magyar királlyal átmentek Attila városába, Etzelburgba, azt megtekintették majd annak környékén vadásztak. Aztán ismét Granban vették át a magyar király és királyné ajándékait és indultak a hajóval a Dunán a Szentföld felé.²⁷

Ebből a leírásból is világosan megállapítható, hogy az Árpád-korban és később is oly sokszor szereplő Etzelburgot semmiképpen sem lehet a mai Óbuda területével azonosítani. Nagyon valószínűtlen, hogy egy vadászat és egy romváros megtekintése miatt az idős császár feleslegesen megtette volna az Esztergom és Óbuda közötti hatalmas utat oda-vissza, amikor ugyanis arra utazott tovább. A Herculina-Sicambria-Pilismarót távolságú külön útra azonban elmehetett. Ez a leírás egyébként jól megkülönbözteti Gran-t (Esztergomot) és Attila városát (Budát) és igazolja azt, hogy Attila-város-Buda-Sicambria Esztergomonál volt, mint azt az Ortelius térkép adata is mutatja.

Most ismét gondoljunk Kézai megjegyzésére, hogy a Dunán Sicambriánál átkelt húnok vezéreit és Attilát is a Bálványkőnél - Statua Lapidea - temették el az országútnál a - cuve azoa - Köves-völgy oldalánál. Így a kapcsolatok még érdekesebbek lesznek, mert a mai Esztergom - Pilismarót határa mentén megtalálható ez a terület ugyanolyan elhelyezkedésben, ahogyan Kézai írta.²⁸ A Herculina-Sicambria helyén lévő Pilismarót 1789-ből származó térképen ez a Kézai által említett országút Esztergom utjának van jelölve és ugyanott megtalálható a Kövek oldala - cuve azoa - elnevezésű völgyoldal és terület, valamint a középkori elnevezések szerint a Szamárkő - Statua lapidea - az ősi Bálványkő.²⁹

A Szamárhely vagy Szamárkő elnevezések a középkori térítő barátok gyakorlatából született. A pogányok és pogány szokások megszügyenyítésére a Bálványos, vagy Bálványról ismert helyeket ők nevezték Szamár jelzővel. Így Bártfai-Szabó László és ezt a régi Szamárkő elnevezést azonosnak tekinti a még régebbi Bálványkő névvel.³⁰

Figyelemre méltó adatot tartalmaz egy 1292. április 20-ról származó oklevél.³¹ Ebben az oklevélben, amely egy birtok adás-vételét rögzíti le, pontosan a mai Szamárhegy területének leírását kapjuk. Az oklevélben, mint helyrajzi pontok többször szerepelnek a "Szamárhegyi palotarom" és a "Szamárvár" elnevezések. Ez azt jelenti, hogy a Szamárhegyen az esztergomi országút, a Búbánat-völgy és a Szűz Mária-sziget környékén valamikor várpalota volt.

Azt tudjuk, hogy a hittérítő barátok szándékos névadása folytán Bálványkőből Szamárkő lett, de a Szamárvár elnevezést már ezzel nem lehet megmagyarázni. Egy várnak semmiképpen nem lehetett a neve Szamárvár. Itt, a mai Esztergom közvetlen szomszédságában ilyen elnevezésű várat egyébként semmilyen más ismert írás sem jelez. Ennek a várnak valamikor kétségkívül más neve volt és itt ez a név közismert kellett, hogy legyen.

A középkori írások Etzelburgot, Attila városát teszik a mai Esztergomhoz közel. A honfoglaló magyarok vezérei először "Attila várában" - egy régi várban telepedtek meg és ott - a Szűz Mária-sziget mellett - alakult ki az ősi Buda vára. Attilát a Bálványkőnél az országút és a köves-oldal mellett temették el - ez is az említett Szűz Mária-sziget mellett van. A régi magyar krónikákból származó adatok szerint melyeket török forrásokból (Tharikh-i-Üngürüz) ismertünk meg, Attilát Esztergom mellett temették el. Ennél a Budaváránál a magyarok vezéreinek mindegyike épített magának várat, ezért a törökök ezt a város-központot Jedikulinak Hétvárnak nevezték.³² Ennek a hét várnak létezését több forrás látszik igazolni, például Cselebi szerint Buda elfoglalásakor a törököknek négy várat kellett Budánál elfoglalniuk. A "hún-króniká"-ban Kézai azt is említi, hogy Attila első pannoniai udvartartását Scewen-nel tartotta, a Seven pedig kelta-angolnyelven hetet jelent.

Anonymus korában a királyok vára Buda volt és csak azt tudták róla, hogy azt előzőleg Attila uralta. Ez a vár lehetett a pogány Bálványkőnél és ebből lett sokkal később egy rosszindulatú németfordításból "Szamárvár". Közismert az a tény, hogy a régi Budát minden német szövegben Etzelburgként említi. Egy rosszindulatú "elírás" már könnyen csinálhatott ferdítést, amikor az Etzelburgot "Eselburg"-nak írta el. Így lehetett csak megérteni a Szamárvár elnevezést és így lehetett Attila várából Etzelburgból Szamárvár és a hegyből Eselberg-Szamárhegy. Németnyelvi térképen a hegy tényleg Eselsberg néven szerepel. Az Etzelburg elnevezés a régi Buda várára vonatkozóan még Borbála királyné 1432-es, Hólczer bécsi bíróhoz írt levelében így szerepel: "Unsern sitze is Eczelburg!"³³ Az esztergomi országútnál lévő Szamárkő-Chemarkw - neve viszont már András király 1212. évből származó budai határjárasi oklevelében is szerepel, mint az ősi Bálványkő akkori elnevezése. Kézai ezt nevezte az objektívnek tűnő - latin Statua Lapidea formában.

Ennél a pontnál érdemes kissé foglalkozni Knauz Nándor és a Szamárhegy

kapcsolatával. Knauz esztergomi kanonok Simor János esztergomi primás megbízásából írt hatalmas műve, történelemírásunk szempontjait tekintve rendkívül jelentőségteljes munka volt.³⁴ Szükséges azonban megállapítanunk, hogy az Alt-Ofeni születésű Knauz Nándor, esztergomi kanonok pontosan a Szamárhegy tövében építette fel kastélynak is beillő magánvilláját. Knauz bízonyára a régi írások rendezése során juthatott olyan adatokhoz, amelyek érdekessé tették számára ezt, az ő idejében még teljesen elhagyott Búbánat-völgyi tájat a Szamárhegy és a Csókáskő tövébe, hiszen az általa talált kelta sírkő, Solva hercegnő sírköve is a Szamárhegy környékéről származik. Ennek a sírkőnek eredeti fekvőhelye fontos lehetne az ősi kelta központ pontos helyének megállapításánál.

A köbevésett római-kori bizonyítékot, az "Ad Herculiam" szövegű feliratos köve a múlt század végén a Basaharc-nak nevezett területnél találták meg, mely terület felett a legmagasabb hegycsúcson László Gyula és Székely György professzorok egy általam felfedezett hatalmas terjedelmű kőfallal körülvett vár létezését ismerték fel. László professzor a rövid felszíni leletvizsgálat után ezt a várat őskori, vagy ókori várnak minősítette, később azonban a falnak faragott kövekből rakott része is előkerült és Zádor Mihály egyetemi docens vizsgálatai alapján kiderült, hogy itt és a szomszédos emelkedőn - Hidegtelelőskereszt - lévő eddigi római-korinak ismert felépítményeken középkori ráépítkezések is vannak. A Szamárhegyben ugyanolyan sziklavábagott falakat találtam, mint a visegrádi Mátyás palota terraszképző sziklafalain. E terület hatalmas erejű ősi védelmi központnak látszik. Talán itt lehetett Hercules vára? Akkor viszont mi volt a Pilismaróton feltárt hatalmas oszlopcsarnok? Az akkori jelentések szerint az ott talált épületnek négy sorban hat darab oszlopa volt, azoknak alapjai maradtak meg. A térképen keresve a régi elnevezéseket, útmutatás a kérdések megoldására, Marótnál beleütközünk két érdekes helységnevbe, ez a Kis-Hábad és Nagy-Hábad. Óbad nevű helyiség ismert itt a középkori oklevelekből; ez a középkori Óbad szó alakulhatott át idővel Hábad-dá. Az Óbad régi francia szó és jelentése azonos latin albá-val.

A Hábad-Óbad-Alba azonosság felvetődése, azért érdekes, mert többek szerint (pl. Bonfini) az Alba-Ecclesiát még Nagy Károly frank király, római császár állíttatta a pogány avarok leverése és megkeresztelése emlékére. A francia Aubade - Alba virradatot és egyben Mária-Boldogasszonyt jelentő ismert értelmezése a pogányok térítésére utal és egyben a Hábadnál megtalált ősi Boldogasszony-tempom maradványainak Pilismaróton való létezését emeli nagy jelentőségűvé. Ugyanígy fokozódik a jelentősége annak a ténynek, hogy a Pilis területe tele van Árpád-kori létesítmények maradványaival. Csak Pilismarót kisugárzási övezetében ismert a pilisszentléleki, pilisszentkereszt, klostropusztai kolostor-rom, a dömösi prépostság maradványa, az esztergomi- visegrádi vár és ehhez jönnek a most előkerült régi vármaradványok. A történelem adatai is azt igazolják, hogy a honfoglalás idejétől a királyi család főbb eseményei a pilishez kapcsolódtak. Szent István király fia, Imre herceg egy pilisi vadászszerecséltenség áldozata lett; I. Béla királyra Dömösön szakadt rá trónszék; Álmos herceget és fiát Bélát, Kálmán király Dömösön vakította meg; Álmos azután egyideig a dömösi kolostorban élt fiával a későbbi II. vagy Vak Bélával; Gertrud királynét a Pilisben ölték meg. Tehát úgyszólván minden király-tragédiánk a Pilishez kapcsolódott. Így figyelembe kell ma már venni Evlia Cselebi török világutazónak az 1660-64 évekbeli magyarországi tartóz-

35
kodásáról írt beszámolóját. Megírta, hogy Buda három óras kocsútra volt Gül Ba-
ba sirjától, ettől a sirtól 7000 szőlőskertet számolt meg Budáig, amely szerinte
Esztergom kerületében volt és azt is, hogy ott Esztergom alatt valamikor egy nagy
város volt, de amikor ő ott járt, a város helyén már csak szőlők és gyümölcsösök
voltak: a törökök a város helyére erdőket, gyümölcsösöket, szőlőket ültettek. Cse-
lebi írásából tudjuk, hogy Buda elfoglalása utáni napon a törökök kirendelték a la-
kósságot egy közeli térségre és ott 70.000 embert lemészároltak. A magyar törté-
ténelemírás csak egy ilyen szörnyű vérengzést ismer, azt, hogy a törökök Pilisma-
rót határában 25 ezer családot gyilkoltak le.³⁶ Ez rávilágít Pilismarót nagy fontos-
sági helyzetére. Erről a tömegmészárlásról egyébként Cselebi megemlékezik
az Alba Regia ostromáról írt sorokban is, ahol ugyancsak 70 ezer ember leölésé-
ről írt. Figyelemreméltó jelenség, hogy ennek a nagy öldöklésnek emléke nem Szé-
kesfehérváron, sem a mai Budán nem volt meg soha sem és a hivatalos történelem
írás sem említi ezeket a helyek történeténél. A most előkerült adatok természe-
tesen logikusan igazolják, hogy miért van meg ennek a tömegmészárlásnak az em-
léke itt Pilismarótnál.

A Pilis uralmi központja nem a mai Esztergom volt. Hiszen tudjuk, hogy
az ott lévő palotát I. Imre király 1198-ban már odaajándékozta az esztergomi ér-
seknek³⁷ így bizonyos, hogy a magyar királyoknak akkor máshol volt a lakóváruk s
ez már ennél is különb volt, mégis Esztergom közelében kellett, hogy legyen. Erről
tanuskodik a pápa 1203-ban kelt oklevele, melyben úgy rendelkezik, hogy a magyar
királyoknak csakis az esztergomi érsek nyújthatja az egyházi szentségeket. Ez lo-
gikusan igazolja azt³⁸ miután naponta kellett találkozni az érseknek a királlyal,
hogy a királyi vár közel volt Esztergomhoz. A magyar középkorban a királyi kan-
cellária vezetői általában az Alba Ecclesia papjai közül kerültek ki. Az Alba Eccle-
lesia – mondhatni – a királyi család egyháza volt. Annyira szokássá vált, hogy az
albai prépostokból lettek a királyi kancellárok, hogy ezt végül jogszokássá emel-
ték. Egy pápai vizsgálat megállapította, hogy a királyi kancellárság az Alba Eccle-
siához tartozik.³⁹ Ezért is tarthatatlan az a régebbi álláspont, amely szerint a királyi
kancellárok a mai Székesfehérvár egyházából kerültek volna ki; hogy az Alba Eccle-
lesia azonos volt a székesfehérvári egyházzal.

A mai Székesfehérvár neve ősi keletű elnevezés. Anonymus krónikájának
XLVII. fejezete szól erről, amely elmondja, hogy Eudu, Ete vezér fia Árpád paran-
csára hogyan foglalta el a Dunán-túl Duna parti részét és hogyan kapott ott Árpád-
tól birtokot, ahol Eudu várat épített, ahol "széket" alkotott magának, melyet azért
Zekuseu-nak neveztek. Azt is megírta Anonymus, hogy ez a vár ugyanott volt, ahol
ma Vajta van (Fehér-vár melletti Vajta.) Az Alba nevet Anonymus itt nem említet-
te, mert hiszen az Alba Ecclesiáról már megírta (LII. fej.) hogy az Árpád sirjánál
építették fel Attila várost Buda mellett. A mai Székesfehérvár nevet még a töröku-
ralom korában is ugyanúgy írták, mint ahogyan Anonymus.⁴⁰ Ez a Zekuseu - Székes
elnevezés azonban valószínűleg más eredetű, mint az ahogyan azt Anonymus magya-
rázta. Nem egy vezéri székhelyet jelez, hanem egy népcsoport régi elnevezését. Er-
re László Gyula professzornak az a megállapítása világít rá, hogy a keleti határ-
szélre kitelepített székelység egyik eredeti elhelyezkedési a Dunán-túl Duna-menti
területe volt,⁴¹ ahol többek között Eszék, Szekszárd. Bata szék, Székes

fehérvár később kialakult. Székesfehérvár neve tehát a székelység nevével rokon. Az Alba Ecclesia prépostjai sem székesfehérvárról kerültek a királyi palotába kancellárnak, hanem a Buda melletti Alba Ecclesiából.

Tudjuk is - nemcsak az Anonymus - krónikából, hanem több hiteles oklevél adataiból, - hogy az Alba Ecclesia a királykoronázó és temetkező helynek is mert "Fehéregyháza" temploma a középkorban Attila városnak, Etzelburgnak, az előzően Herkuliának, illetve Sicambriának végül Budának nevezett vár vagy város területén volt.⁴² Albáról nagyon érdekes adatok találhatók az Alba Regia felszabadítására 1600-1601-ben indított közös hadműveletek leírásában.⁴³ Ruszwurm tábornagy a hadjárat parancsnoka katonás pontossággal írt a hadműveletekről. Ezekből megtudjuk, hogy az Alba Regia felszabadítására induló csapatok főgyülekező helye Győrvarosa volt a hadsereg egységes haderővé állt össze, azután Esztergomba ment és innen indult Alba felszabadítására. Kolonics ezredest lovascsapatával átküldték Párkányba, hogy a Duna tulsó partján végezzen felderítést. A Ruszwurm-féle felszabadító sereghez kapcsolódott később Eörsi esztergomi várnagycsapata is. Ruszwurmtól származó ostrom-leírás világosan igazolja, hogy az ostrom magas erődítmények, szűk völgyek, erdők, tisztások, Ruszwurm leírja, hogy a harcok egyes szakaszában harcosait egy olyan szűk völgyben vezette a templom térségéhez, amelyen egyszerre csak három katona tudott előrehaladni. A török parancsnok a városban folyó harcokat egy magaslatról, közelből nézte és innen adta parancsait. Az egész ostromleírás bizonyítékát adja annak, hogy a régi Buda melletti királyi Alba hegyi vár volt. Mindez a Duna mellett történt, ezt bizonyítja egy a Nemzeti Múzeum metszettárában található XVII. századból származó olasz metszet is, amely Alba Regiát Dunamenti várnak ábrázolja. Ugyancsak ezt igazolja egy szintén olasznyelvű XVII. századi haditerv, mely szerint a keresztény hadjárat Dunán történő utánpótlását az Alba Regia körüli hegyi várak biztosíthatják. Ez a haditerv a szöveg további részében a mai Székesfehérvárt is említi, de már Stuhlweisenburg néven a nagykanizsai hadműveletekkel kapcsolatosan.⁴⁴

Amikor a pálos barátok a törökök kiűzése után visszatértek a mai Buda környékén keresték a Matyás király által nekik adott Alba Ecclesiát s miután annak semmi nyomát nem találták, 1719-ben P. Terstyánszky Lászlót Pozsonyba küldték, hogy a budai káptalan ott⁴⁵ őrzött oklevelei között keressen adatokat Alba hollétére. Jellemző, hogy a régebbi felfogás szerint ez a kutatás nem vezetett eredményre, mert Terstyánszky azt jelentette: az Alba Ecclesia kolostora a Pilisben volt. Tehát a közvetlenül a törökök utáni kutatás is erre az eredményre vezetett. Minden esetre érdekes, hogy Terstyánszky kutatása után a pálosok a pilismaróti Hábod-környéki kolostorba költöztek be. A kolostor területét akkor hatalmas, 3 méteres fallal vették körül a bekerített területen meg ott van a régi - talán az ősi templom, nagyméretű helye is. Ezt a kolostor keretét, pár évvel ezelőtt parcellázták és a szórványos építkezések alkalmával területén több egyházi jellegű épület alapjait ásták ki, köztük a mai is létező temetővel határos oldalon - egy kőalakú kápolna alapjait.

Ez a hábodi régi kolostor ott van az esztergomi út mellett, ahol a Malompatak átfolyik az út alatt; a régi térképen még jelölve van a kolostor alatt 3 halastó is. Ez a helyzet pontosan megfelel az Alba Ecclesia fekvéshelyének, ahogyan azt a korabeli oklevelekben leírták.⁴⁶

A régi Buda és az Alba Ecclesia helyrajzi fekvésének kérdése tisztázása érdekében kimerítően kutatták Buda város - a régi budai királyi birtok - és a budai káptalani birtok határainak helyzetét, különösen a pontos adatokat tartalmazó 1212, 1355, 1510, 1524 évekbeli határleíró oklevelek alapján. Ezek a Buda környéken történt mintegy háromszáz év állapotát felölelő határleírások közel kétszáz éve ismeretesekek a Buda kutatásnál. Ma már meg lehet állapítani, hogy a régi Buda határait leíró korabeli oklevelek nem a mai Ó-Buda határaitól szólnak. Olyan hegyek, völgyek, utak, patakok, tavak vannak ezekben felsorolva, amelyek Ó-Buda környékén nem lehettek sohasem. De tovább menve: az oklevelekben szereplő helyrajzi pontok a Szűz-Mária sziget, a Melegvizfalú, Felhévíz, az esztergomi utak, Hévíz-malom-patak, Köveshegy, Kövesoldal, Szamárkő, Mogyoróshegy, Hegyeshegy, Pilis hegy, Pazanduk falu, Geyza-vásár, a szentkereszti és a szentléleki kolostor, a Halásztanya, az Akasztódomb mind-mind ott vannak azon a tájon, ahol a század elején a régi római-kori adatok alapján felkutatták és kiásták Herculia maradványait, amely azonos volt Sicambriával, Attila városával, ahol a honfoglaló magyar vezérek betelepültek, megalapították sok száz évig tündöklő központjukat.

A régi királyi központ "Buda" elnevezése nem is volt akkoriban törvényszerű. A Szent László vendégeként Magyarországon tartózkodó II. Boleszló lengyel királlyal a XI. század közepén ittjárt lengyel krónika író szerint pl. a király vára "Bazoar"-nak van leírva, amit inkább lehet Vasvárnak érteni, mint Budának és tudjuk is, hogy Szent István sokszor tartózkodott egy várban, melyet Vasvárnak hívtak. Ez a Vasvár nem lehetett a távoli Vas-megyei Vasvár, csak az a régi vár mely régebben Etzelburg, Attila vára néven volt ismert. Több Árpád-kori oklevélben szerepel a királynék váráként ez a Vasvár.⁴⁷ Ennek a régi Vasvár nevű várnak a nyomait megtalálhatjuk a Pilisben. Ez a vármaradvány Basaharónál van. A Basaharc név a régebbi térképeken jelzett "Basarchól" s "V" és a "B" szokásos felcseréléséből következően ez a "Basarc" név pedig a "Vasarc"-ból származik, a Vasarc pedig a Vasarx - Vasvár szóból ered. Ma is szerepel Basarónál a Vasarc mint hely-elnevezés. Térképeken lehet követni szóátalakulását.

Több adat is szól arról, hogy Buda és Alba körül számos más hegyi vár és erőd is létezett.⁴⁸

Ez az egymásmellett elhelyezkedő vár- és erődítményrendszer egészen világosan kifejezésre jutott a Képes Krónika XIV. századbéli képeiben, melyeken a királyi vár minden esetben úgy van ábrázolva, mint amely több hegyi vár szomszédságában létezett. Ezek az ábrázolások kizárták teszik azt, hogy azok a mai Buda-környékét mutatnák. A régi Budán élő középkori művész - a képek Medgyesi Miklós miniátor, magyar festő munkái - kétségtelenül olyan területet festett le, ahol egymásmellett álló hegyvárak voltak, erősen hegyvidéki jellegű területen. A Krónika magyar munka volt és kivitelezői nagyon is jól ismerték a régi Buda környékét.⁴⁹ Lehetetlenné teszi a hamis ábrázolást az is, hogy ez a Képes Krónikát a magyar király ajándékozta idegenbe, tehát megnézte és látta a képeket. Nem adhatott olyan művet ajándékká, melynek adatai eltérnek a valóságtól.

A Képes Krónika képei - a primitív kivitel ellenére is - megdöbbentő módon azt a képet adják vissza, melyet a Pilis hegység mutathatott akkor, ami-

kor még álltak azok a várak és várfalak, melyeknek nyomai most a Pilisben előkerültek.

Dömösön 1963-ban egy útépítésnél kora kőkori leletekkel együtt egy lakóház maradványait tárták fel. Ezt a leletet a régészet történetében eddig egyedülállóan legkorábbi lakóház-maradványnak minősítették. A dorogi bányász régészeknek ásatási tevékenysége kapcsán pedig a Pilis hegy egyik barlangjából csak pár évvel előbb került elő az a csontból faragott síp, melynek korát 20 ezer évesnek találták. Az egyik most felfedezett környékbeli várhegy tövében régi rézbánya és ősi kohónak a maradványait találták. Ez a rézlelőhely esetleg megoldhatja azt a kérdést, hogy a magyarországi önálló rézfeldolgozás hol született meg.

Az egyik pilisi Árpád-kori vár bemutatása alkalmával a vár mellett egy töltes-sáncon Korek József, a Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese Halstatt - kori téglamaradványt talált és megállapította, hogy ott valamikor illyr-kelta lakótelep létezett. A Pilis e helyén ismert egy római-kori út maradványa, a Dobogókón a római őrtorony létezését ismerjük, a Csibrik-domb tetején nem-rég került elő római kori erődítmény-maradvány. Pilismaróton Herculia-Sicambria állítólagos romjait ásták ki a század elején, a Hosszu-hegyen ókori várat látott László és Székely professzor, a Hidegtelekeskereszt hegyen római-kori temetőről tudnak, - tehát az egész környék őskori, ókori és római-kori jelentősége igazolt. A Pilis tehát minden korban fontos szerepet játszott. Ha a visegrádi Mátyás-palota feltárásának a történetét nézzük, láthatjuk, hogy ennek a palotának szépségeit művészeti nagyságát tervszerűen tüntették el azok, akik hatalmas munkával vastag törmelék és földréteggel takarták el. Ez semmi esetre sem lehetett véletlen vagy az idő munkája. El kell ismernünk a török szerzők régi adatait, melyek szerint a régi Budát a törökök tervszerűen pusztították el. Ennek a tervszerű munkának az eredménye volt az, hogy ma Pilisben csak nehezen lehet felismerni a régi kultúra nyomait. Ismerjük azokat az adatokat, melyek szerint Vetus Buda már 1566-ban elnéptelenedett, és ami lakója még megmaradt 1595 után azok is Esztergomba menekültek. Busbeck német diplomata 12 évvel a török megszállás kezdete után járt Vetus Budán és akkor azt írta, hogy ott minden összeomlóban volt. II. Szelim szultán 1568 március 14. -én kelt levelében említette a császárral való megállapodását, amely szerint a határmenti várakat le kellett rombolniuk és nem volt szabad semmit újjáépíteni. Így nyilvánvaló, hogy a multban egyes hatalmak tervszerűen törekedtek a régi város nyomainak eltüntetésére. És sajnos ez az igyekezet végül célhoz vezetett.⁵⁰

Mindezek után számomra nem jelentett meglepetést, hogy a térképeken és a régi írásokban is szereplő Herculina-Sicambria környékén, ott ahol a Szamárkő, tehát a Bálványkő állott, a pilisi régészeti leletek, illetőleg a leletek származására vonatkozó bejelentésem után folytatott régészeti kutatások - a basaharci ásatások - a római-országút, az esztergomi út mellett a Kö-oldalánál, a Kövek-aljánál hatalmas sirmezőket tártak fel. Itt különösen vezéri és főúri jellegű kelta- és avar-kori sírok kerültek felszínre. Kézai tehát az ősi temető helyét tökéletes pontossággal írta le az ősi Sicambria határában.

Ez a temetkezési hely az Ipoly-torkolatával szemben van. Az ásatások ve-

zetője, Fettich Nándor szerint az eddigi ásatási eredmények azt mutatják, hogy itt a Kárpát-medence legjelentősebb kelta- és avarkori temetője volt; a legújabb ásatási terület részén pedig egy szintén terjedelmes rézkori temető sirjai kerültek elő. Szerinte itt valóban egy ősi eredetű kulturális központnak kellett lennie.

Nagyon remélhető tehát, hogy a Pilis megjelölt környéke meg további számtalan döntőjellegű bizonyítékot rejt magában az ősi magyar királyi központépítményeiből, maradványaiból. Beigazolhatják még ezek, hogy tévedés történt, beigazolódik talán még az is, hogy miért ragaszkodtak oly sokáig ehhez a tévedéshez, hogy a mai Budapest régi vezetősége miért jutalmazta pénzzel, arannyal, kitüntetéssel mindig azokat, akik tüzzel-vassal fenntartották azt az elgondolást, hogy a régi Buda az Árpád-kori Buda a mai Ó-Buda környéke volt.

Ennek a régi téves Alt-Ofen - Vetus Buda teóriának a tartós fennmaradása megtévesztette a legjobban felkészült kutatókat is. A "Kronikáink és a magyar őstörténet" című könyve alapján Győrffy György e tárgyról fontos megállapításokat tudott tenni. Ám, amikor a múlt eseményeinek helyrajzi vonatkozásait vitatta, nem tudott biztos alapokra találni, mert az Árpád-kor királyai központját a kérdéses időpontok vonatkozásában az általánosan elfogadott eddigi elképzelései miatt kénytelen volt a mai Ó-Buda területére tenni. Győrffy a Kézai-, a Budai-, a Sám-boki- és a Képes Kronikákban felhasználta hún-magyar krónika eredeti szerzőjének személyét kutatva megállapította, hogy annak szerzője nem lehetett más, mint Ákos aki "1244-1268-ig udvari káplán; 1248-1251-ig székesfehérvári őrkanonok- kincstárnok; 1248-1261-ig királynői kancellár; 1254-1272-ig pedig mindezek mellett budai prépost volt") (i. m. 159. old.). "Azt hiszem, hogy a három vonatkozás - királyi udvari káplán és székesfehérvári kincstár - ilyen meglepő találkozása egy személyben, feljogosít arra; írja Győrffy, hogy Ákos mesterben keressük a 13. századi krónika szerkezet szerzőjét. Neki állott érdekében és módjában a budai káptalant melynek húsz éven keresztül prépostja volt - minden egyházat felülmúló módon kiemelni, multját és jogait öregbíteni; ő ismerte a székesfehérvári kincstárat olyan alaposan, hogy az ottheverő kincseket darabra leírhatta és mint királyi káplán és királynői kancellár, ő vezethette a dinasztikus szempontokat számontartó királyi krónikát éppen 1272-ig, a halálát megelőző napokig" (i. m. 161. old.) "Béla király megbízásából 1266-tól az Insula Leporum-i Szűz Mária szigeti Domonkos-rendi apácakolostor ügyvivője volt Ákos, ebben a minőségben 1272-ben bekövetkezett haláláig a kolostor minden felvetődő birtokügyét ő intézte." (u. o. 173. old.)

Máshol Győrffy ezt írja: "A szerző visszatér Keán kincsére és elmondja, hogy az elvett kincsekből Szent István a székesfehérvári bazilikát alapította." - "A fehérvári egyház - Alba Ecclesia - leégéséről tett megjegyzése egészen hálomlás jellegű és a fehérvári egyház dolgainak ismeretét tükrözi." (169. old.) "Szent István... a székesfehérvári egyházat... arany oltárokkal, keresztekkel és arany kelyhekkel, továbbá a legtisztább arannyal és legdrágább kövekkel, hízzett öltönyökkel bőven megajándékozta... két misemondóruhát, melyek közül mindegyiknek a széle 74 márka legtisztább arannyal, drágakövekkel van kihímézve, melyeket Szent Benedek a római Szentegyház pápája Szent István kérésére oly hathatós kiváltságokkal ruházott fel, hogy aki misemondás közben azokat használja a királyt törvényesen felkenhesse, megkoronázhassa és karddal övezhesse." (i. m. 160. old.)

" Ez a kincsfelsorolás kitűnik rendkívüli tájékozottságával" - teszi hozzá Gyórfy - e leírás, mint egy múzeumvezető szavait idézi emlékeze tünkbe. Csak olyan ember sorolhatta fel ilyen pontosan a székesfehérvári egyház kincseit, aki azokkal tüzetesen foglalkozott. . . Ha most végignézzük a székesfehérvári káptalan tagjainak névsorát, 1235 és 1272 között, egyetlen thesaurarius címet viselőt sem találunk közöttük: Ákos mestert a királyné kancellárját, későbbi budai prépostot. Mária királyné 1248-ban kelt oklevele, melyet Ákos mester állított ki ezekkel a szavakkal végződik : 'Datum in Insula Leporum per manus fidelis nostri cancellarii magistri Acus thesaurarii Albensis ecclesiae anno Dni MCC quaragesimo octavo.' (i. m. 160. old.)

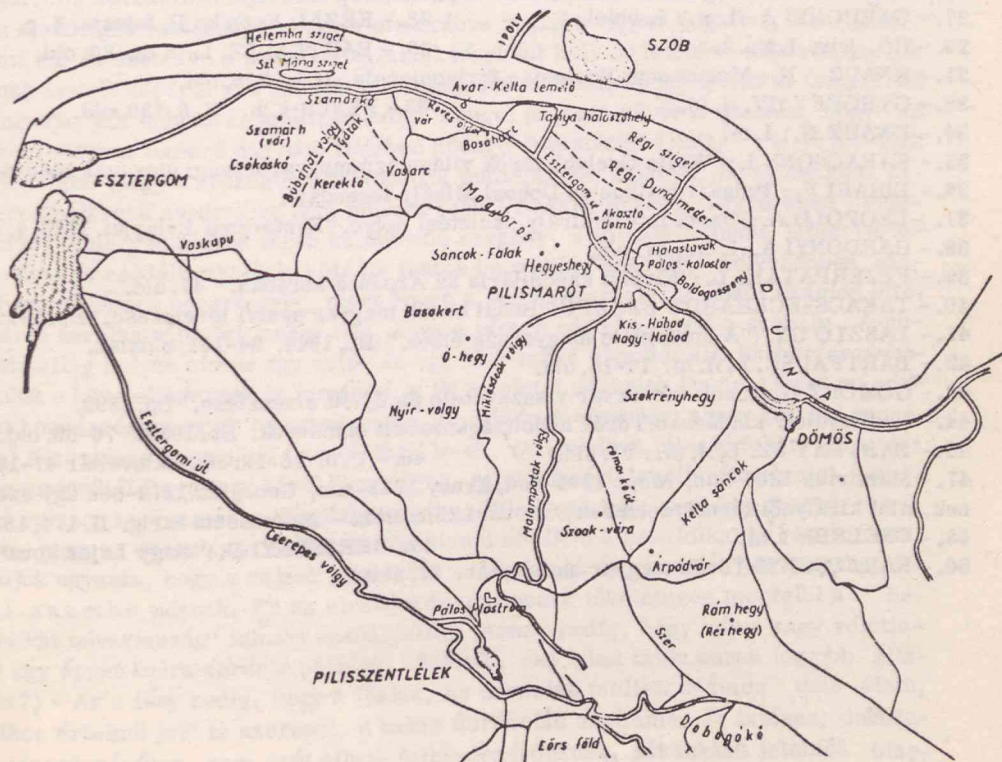
A hún-magyar krónikában döntőfontosságúnak leírt Tárnok-völgyi csatát is észrevételezi Gyórfy "... végül említi meg a szerző a hún-történetben Tárnok völgyet." (Itt Gyórfy aljegyzetben megemlíti, hogy nem látja igazoltnak azt a régebbi feltevést, mely szerint az idézett "Tárnok-völgy" azonos lenne az Érd-Batta melletti sirmezők környékének területével.) "A hún-történet véres csatájának színhelye Tárnok-völgy szintén a királynéi kancellár és budai prépost működéséhez kapcsolódik." (i. m. 175. old.) Gyórfy ebben a művében tehát a bőven felsorolt adatokkal bebizonyította, hogy a magyar krónikák legtöbbjének iránytadó hún-magyar krónika szerzője Ákos kancellár volt és hogy a krónika szerzője, mint budai prépost, albai prépost kincstárnok és királynéi kancellár közel 30 évig élt a királyi udvar környezetében, a régi Buda központi életében mindig jelentős szerepkörben. Részünkre most nem az fontos, hogy ki a krónika szerzője, de igen meggyőzőnek tarjuk tisztségeinek tüzetes felsorolását és bebizonyítottak Ákos szoros kapcsolatait akirályudvarral, az albai egyházzal, budai prépostsággal. Csak sajnálatos, hogy Gyórfy e könyvének kiadásakor még nem ismerhette azt a tényt, hogy Ákos kancellár életének nagy részét pontosan azon a területen élte le, ahol a Pilisben a föld alatt rejtve nyugodtak a régi magyar királyi központ maradványai.

Ákos kancellár, udvari káplán, Alba Ecclesia-i kincstárnok, budai prépost, és a Szűz Mária szigeti apácák ügyeinek hű szolgálója patronusa ugyanis az Esztergom határvonalán lévő Bánat-völgy oldalában épített magának palotát és élete végéig ott lakott. Ennek a palotának maradványait ezen a területen ma már mindenki ismeri. Az az ember, aki oly nagy szerepet vitt IV. Béla király és Mária királyné évtizedekig tartó hosszú uralkodása alatt, nem építhetett magának palotát Budától, a királyi udvartól, a királynéi vártól messzire levő területen. Ákos palotája viszont kétséget nem hagyva annak a területnek szomszédságában volt, ahol Herculina-Sicambria romjai előkerültek. Tovább menve Ákos kancellár nyilvánvalóan az általa kiállított okiratokban maga nevezte el a völgyet, ahol palotáját építette, Tárnok-völgynek, hiszen ő albai kincstárnok volt. Béla Király Ákos kancellár idejében adta ki 1249 november 28-án keltezett oklevelét, melyben Esztergomtől kiindulva úgy jelöli meg ezt a területet, mint amelyen királyi udvarnokok és tárnokok laktak. Ákos palotáját pedig 1288 május 12 és 1292 április 20. -i oklevelek jelölik itt, ahol a palota romjai ismertek is, és ahová régi térképen (a Lascy-féle 1769-ből) Acus Palot néven, mint helységet is bejelölték.

A Bubánat-völgy- Tárnok-völgy a Duna partjáig terjed és itt szemben, kis Duna-ággal elválasztva ott van ma is a Szűz Mária sziget; csak az itteni apácák kolostorának patronálását láthatta el az idős Ákos kancellár. Közeli palotájából az

említett szerepet élete végéig vállalhatta. A völgy másik vége mélyen benyúlik a maróti hegyek mellett a Kerekkut-Kerektóig. A Bubánat-völgy négy részre volt osztva mesterséges töltésekkel, hatalmas vízduzzasztókkal, hogy halastavakat alkosson. A negyedik, legfelsőbb duzzasztott résznél áll Knauz kanonok régi villája és Ákos palotájának régi maradványa. A környező hegyeken biztos jelei találhatók a régi várépítkezéseknek. A Bubánat-völgy, a Tárnok-völgy a húnok nagy csatájának a színhelye tehát közvetlenül ott volt a Bálványkőnél, a római-kori országútnál, a Kövek-alja, a Kövek-oldala nevű helyeknél, ahol Kézai (Ákos ?) szerint a húnok kapitányait és Attilát is eltemették. Itt meg kell jegyezni, hogy Győrffy minden esetben Székesfehérvárnak írta az Alba Ecclesiát. Ennek a Sicambria melletti Albának volt kincstárosa Ákos és onnan ismerte a koronázó miseruhákat. Egyébként is képtelenség lett volna abban a korban, hogy a mindennapos elfoglaltságot jelentő budai udvari kápláni, illetve királynéi kancellári tisztséget és a mai Székesfehérvár területén egy szintén mindennapos elfoglaltságot jelentő kincstárnoki tisztséget sok éven keresztül egy ember látott volna el. Ez csak úgy lehetett, hogy az Alba templom és a budai királyi, királynéi udvar egyhelyen volt, a tisztségeket viselő főpapnak tehát természetesen ott is kellett laknia.

Igy világosan kirajzolódik a királynéi vár, a királyi udvar, az Alba Ecclesia, a Szűz Mária sziget, Vetus-Buda szoros összefüggése, de most már – mint elválaszthatatlan – ezekhez hozzákapcsolódik Ákos kancellár lakóhelye is, Győrffy megállapítása tehát ma már így is érvényes: a régi Herculia-Sicambria-Attilaváros-Buda csak ott lehetett, ahol Ákos kancellár élt, és ahol felépíttette palotáját.

A szerző által vizsgált terület térképe

JEGYZETEK.

1. - BÁRTFAI - SZABÓ L.: "Óbuda egyházi intézményei a középkorban." Bp. 1935. 4. old.
2. - BUDAPEST MŰEMLÉKEL kötet, 41. old.
3. - NÉMETH PÉTER: Az Árpád-kori Buda a Pilisben. N. Múzeum Adattár, 1955-58.
4. - Anonymus: Gesta I. fejezet. 5.- U. o. : 52. fejezet.
6. - ACSÁDY IGNÁC: Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Bp. év n. 31. old.
7. - FEJÉR GY.: Codex Diplomaticus Hung. X. 4. 237. old.
8. - SCHOENWISNER I.: "De ruderibus laconici caldartique Romani." Vind. 1778.
9. - SALAMON F.: "Budapest története." 88. old. Idézi BONFINI: Rerum Hung. Dec. I. lib. 17. o.
10. - HERODOTOS : Lib. 9.
11. - GÁRDONYI A.: "Buda és Pest a tatárjárás előtt." Bp. 1941, 7. oldal.
12. - OLÁH MIKLÓS: "Hungária". Bp. 1938.
13. - SCHOENWISNER: i. m. : 220. old.
14. - ORTELIUS térképe a N. Múzeumban.
15. - OBORKA: CZACÓW, 1916. 44. old.
16. - RUPP JAKAB: "Buda-Pest helyrajzi története. Bp. 1868.
17. - SALAMON F.: i. m. : passim.
18. - BÁRTFAI SZ. L. : i. m. :
19. - GYÓRFFY GY.: "Kurzán és Kurzán vára". Bp. 1935.
20. - BÁRTFAI SZ. L. : i. m. : 4. oldal.
21. - GÁRDONYI A. : i. m. . passim.
22. - SZILÁGYI JÁNOS: "Aquincum" Bp. 1956; 95. old.
23. - KÉZAI: Krónika IV. fejezet. 4. cap.
24. - Pannoniae et Illyrici veteris tabula. - Nemzeti Múzeum Térképtára.
25. - FINALY G.: "Castra ad Herculem". Archeologiai Értesítő, 1907. 45-47. old.
26. - CSEKE L.: "Visegrád". Utikönyv. Budapest, 1958.
27. - GÁRDONYI A. : I. m. : 9. oldal.
28. - KÉZAI: Krónika II. fejezte. 4. r.
29. - Htt. Div. I. No. 2.
30. - BÁRTFAI SZ. L. : i. m. 80. old.
31. - KNAUZ N.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. II. k. 325. old.
32. - GYRŐFFY GY. : i. m.
33. - FEJÉR: i. m. ; X. 6. 730. old.
34. - KNAUZ N. : I. m.
35. - KARÁCSONYI I.: "Evila Cselebi, török világutazó magyarországi utazásai 1660-64. Bp.
36. - BIHARI F.: Polgári lexikon és Dobozi Mihály legendája.
37. - LEOPOLD A.: "Szent István király születési helye." Esztergom Évlapjai, 1938. 4. old.
38. - GÁRDONYI A. : I. m. : 27. old.
39. - FEJÉRPATAKI L.: "Királyi kancellária az Árpádok korában." 47. old.
40. - TAKÁCS-ECKHARDT-SZEKFÜ: "Budai basák magyar nyelvi levelezése." Bp. 1915. 30d.
41. - LÁSZLÓ GY.: "A honfoglaló magyarság élete." Bp. 1944. 94-101. oldalak.
42. - BÁRTFAI SZ. L. : I. m. 14-16. old.
43. - GÖMÖRY G.: "Székesfehérvár visszavétele és újbóli elvesztése." Bp. 1892.
44. - Hadilevéltár kiadásban: Török hódoltságkorabeli okmányok. Bp. 1936. 76-80. old.
45. - BÁRTFAY SZ. L. : I. m. : 21. old.
46. - U. o. 15-16. old. Oklevéltár 47-125. old.
47. - Martirius 1206-ban, Moys 1209-ben, Erney 1268-ban, Georgius 1272-ben úgy szerepelnek, mint királynői tárnokmesterek, vasvári küldöttek. - Monumenta Strig. II. 174, 183, 721.
48. - CSELEBI: I. m.
49. - DERCSÉNYI D.: "Nagy Lajos kora". 9. old.
50. - KARÁCSONYI: Török magyar okmánytár. 87. oldal.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK' c. vitairatához.

MAGYAR ÉREMTANI TANÚSÁGOK.

KÚN. H. S. (Németország.)

Az esztergomi oroszlánok esetében nézetünk, hogy a legnagyobb valószínűség szerint jelenleg ismert legrégebb hazai címeresemlékünkkel van dolgunk. Ebben természetesen érintetlenül hagyjuk az emlék egyéb szaktudományok szempontjából nézett fontosságát és érdekességét, tehát más szakmabeliek beható vizsgálatát, kiértékelését és véleményezését változatlanul lényegesnek tartjuk. A nyugatozó-irányú ellenvéleményekkel szemben a következőket hozzuk fel:

Az elfogadott elvek szerint címernek csak az tekinthető, ami a heraldikai szabályoknak megfelel és heraldikai korból származik. Az utóbbi kétségtelen, az emléket csaknem általánosan III. Béla korából származtatják, amely a címerek nyugati elterjedésének kezdete. (Világviszonylatban elsőként ismert címeresemlék Fríz Róbert flandriai gróf 1072-ből keltezett lovaspecsétje,¹ amely ugyancsak oroszliánt ábrázol. A XI. századi emlékek száma rendkívül csekély, s a címerhasználat nagyobbarányú elterjedése csak a XII. században kezdődik, kétségtelenül a kereszteshadjáratok hatására.) A "heraldikai szabályokat" illetőleg abban elsődleges fontosságú, hogy a címerábra pajzsba legyen foglalva. Az esztergomi emlék esetében a pajzsba-foglalást tényként kell tekintenünk akkoris, hacsak annak festett képeről van szó. A kerek pajzsot a heraldika Nyugaton is ismeri és elfogadja, sőt műszóval jelöli, és pedig "mongol pajzs"² névvel. Tudván, hogy az akkori magyar haderő nagyobb részben könnyű lovasokból állott,³ e pajzs-alak használatát Magyarországon általánosnak tekinthetjük; akkoris, ha ilyenalakú címeres pajzsunk eredetiben nem maradt fenn. (Hazánk eredeti fegyvereken fennmaradt címeresemlékek terén különbenis szegény, s történelmünket ismerve ezen nem is csodálkozhatunk.) Másik fontos heraldikai szabály - helyesebben szabályszerűségnek nevezhetjük, mert éppen a legrégebb címerek közül számos ettől eltérőt sorolhatnánk fel; ennek oka, hogy a címer régebbi, mint a szabály. A heraldikailag helyes címer egy szín- és egy fém-mázú elemből áll. Szóbanforgó emlékünk e követelménynek is megfelel (s itt feleletet adhatunk Deme Albert már közölt hozzászólása egyik nagyfontosságú kérdésére): vörösben arany (sárga) oroszlán,⁴ Klasszikus heraldikai összeállítás tehát. (A keretben látható fehér díszítést e szempontból figyelmen kívül hagyhatjuk, mint kétségtelen díszítő elemet, amely a fő rajzzal szerves összefüggésben nincs.) Ellenvetésként nem fogadhatjuk el azt sem, hogy az oroszlán a közölt és közismert ábrákon a heraldikai bal felé fordul. Tudjuk ugyanis, hogy a rajzok páronként szerepelnek és oroszlánjaik egymással szembe néznek. Ez az elrendezés ugyancsak tökéletesen megfelel a "heraldikai udvariasság" ismert szabályainak (Annak pedig, hogy véltve vagy véletlenül egy éppen balra-forduló példányt közöltek, oka lehet talán annak legjobb állapota?) - Az a tény pedig, hogy a főalak, az oroszlán mellett számos más elem, "titkos értelmű jel" is szerepel, a keleti ábrázolás szellemes és izléses, dekoratív elrendezésében, nem szól ellene feltételezésünknek, sőt inkább jelentős bizo-

nyitékul szolgál ama korábbi megállapításunknak, hogy a címer maga nem nyugati kulturvívomány, hanem éppen keletről átvett kulturhatás eredménye. Kétség telen, ilyen díszítésekről akkori nyugati címereselemlékek esetében nem beszélhe tünk. A nagyobb üres felületek kitöltésére használt, a címerrajzzal szervesen össze nem függő damaszkolás csak később jelenik meg; akkor is eltérő jelleggel vagyis díszítő céllal ugyan, de az értelmezhető elemek nélkül. E tény viszont ismét saját címertanunk újirányú fejlődését szabja meg parancsolóan: minden emlékünknél minden részletét beható vizsgálat tárgyává kell tennünk olyan emlékek esetében is, amelyek nem heraldikai vonatkozásuk ugyan, de valamelyik elemük későbbi ismert címereink egyikével értelmes kapcsolatba hozható. Nyilvánvaló tehát, hogy itt nem "címerszimbólikával" állunk szemben, hanem későbbi címereink elemeinek korábbi, amolyan képrejtvény szerű csoportosításával.

Szóbanforgó emlékünknél elemzésével eddig a következő elemek jelenlétét állapítottuk meg, azaz; ezek jelenléte nyilvánvaló azokból, amelyeknek címertani szempontból jelentőséget tulajdoníthatunk. 1.) Maga az oroszlán, mint fő elem, 2.) A rozetta, 3.) A négy sáv, 4.) Az életfa. Kiegészíthetjük az alaptanulmányban tárgyalt analógiák közvetett kapcsolataival: 5.) A hármass halom, 6.) Hold - sarló és csillag, 7.) Liliom. E két utóbbival az alaptanulmány nem foglalkozik, illetve csak említi.

A fő elem, az oroszlán címertani kapcsolatait Andrassy Kurta János is észrevette és ezzel, mégpedig helyes nézetek alapján, foglalkozik is. Így mi itt csak kiegészítéseket és megjegyzéseket eszközölünk. Ki kell emelnünk a kérdés heraldikai jelentőségét, mert a századforduló táján ádáz viták folytak szakkörökben az Árpádok címerábrája tárgyában. A vita a turul és az oroszlán körül folyt, s végül is az "oroszlán-pártiak" győzelmével végződött, akik a fennmaradt címeres emlékek és analógiák alapján maradtak felül. Végül is az a kétséges és semmi esetre sem megnyugtató nézet alakult ki, hogy a turul az egyesült törzsek jelvénye, amelyet a kereszténység felvételekor váltott fel a vágásos (sávos) címer; míg az oroszlán az Árpádok családi jelvénye volt.⁵ E kérdéshez még hozzá kell szólnunk, jóllehet ugyancsak behatóbb tárgyalást igénylő, önálló tárgykör.

Pecskéinket illetőleg Gerevich helyesen járt el - úgy is mint magyar tudós, amit számos társáról nem állíthatunk - amennyiben Imre királyunk pecsétjét veszi alapul. Ez ugyanis a legrégebb magyar címeres emlékünknél, 1202-ből; tehát - helyesen - a bizonyítási eljárása által lehetséges legrégebb időpontra helyezte a tárgyalt emlék korát. Mégis valószínűbbnek tartjuk a III. Béla-kori eredetet, hiszen tudjuk, hogy az esztergomi építkezések jelentős része az ő korában történt. (Az pedig, ami Andrassy K. J. szerint is lehetségesnek látszik, hogy a képek már Géza kagánunk alatt ott voltak, csak később átfestették őket, semmiképpen nem cáfolható. Bizonyítása esetében - amiben az ábrázolás stílusa lényeges - pedig ez egyben címerhasználatunk kezdetét tenné mintegy 200 esztendővel korábbra, s ezzel világviszonylatban első helyre, rombadöntve a nyugatosheraldika sarkalatos nézeteit is.)

Jogarunk oroszlánja már annakidején a turul-oroszlán vitában is döntő bizonyíték volt.⁶ Tanulmányunk tárgya szempontjából jelentősége ugyancsak elsődleges, mert hatalmi jelvényen szerepel, s éppen koronázási jelvényeink legrégebbjén.

Hol másutt használnának címert, ha nem éppen ezeken? Korát illetőleg kell néhány megjegyzést tennünk. Nem a foglalat kérdésében, hanem maga a kristálygömb korát illetőleg – hiszen akárhányszor újra foglalhatták, a kristály és annak ábrája azonban ugyanaz maradt. Nem sok kétségünk lehet azonban az irányban, hogy jogar – vezéri buzogány – feje volt. Mi másra lehetne használni egy művészileg faragott kristálygömböt, ebben a méretben? Legfeljebb asztaldísznek vagy levélnyomónak, ennek valószínűsége azonban csekély. Azt sem hisszük, hogy évszázadokig foglalat nélkül hevert valami kincsesláda fenekén és csupán "volt, hogy legyen", míglen pontosan Taksonynak vagy Gézának⁷ szemét nem szúrta, hogy "ez pedig jó lesz jogarnak." Egyiptomi Fatimida eredetét is kételkedéssel kell fogadnunk, márcsak faragása miatt is, hiszen oroszlánt, tehát élőlényt ábrázol, amit az Izlám díszítésként sem tűrt meg. Fel kell hívunk továbbá a figyelmet arra, hogy az oroszlán orrának vonalvezetése megegyezik az ismert hettita domborművek "nagyorrú" ábrázolásainak pontosan orr-rajzával.⁸ Ez pedig bizony a Kr. e. 2. évezredig visz vissza. (Mivel a tanulmányban közölt rajz tökéletlen, legyen szabad új ábrán bemutatnunk, fényképen és rajzban egyaránt; az utóbbit azért, mert a jellegzetes vonalakat élesen, jól kivehetően mutatja.)

A jogar oroszlán-faragványa.
Hóman Bálint után.

A jogar vonalrajza.
Bárczay O. ábrája nyomán.

Érdekes módon éppen jogarunk rajza, amely döntő bizonyíték volt arra nézve, hogy az oroszlán az Árpádok családi jelvénye lett volna, dönti meg vég-ső fokon ugyanezt a nézetet.

Röviden ki kell még térnünk a közölt chorezmi oroszlánra is. Bár bizonyí

tó ereje tárgyunk szempontjából ezáltal nem csorbul, tekintettel annak szárnyas ábrázolására nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a lehetőséget, hogy ez nem oroszán, hanem griff. Tudvalevőleg ez a képzeleti alaknak két változata van: sas és oroszán-fejjel. Mindkét változatra több példánk van; éppen az oroszánfejú változatának egy közismert régi emléke az Úr városból származó (ma: el-Obeid) híres dombormű.⁹ Mindkét változat közismerten Nap-szimbólum, amelynek eredete ugyancsak Mezopotámiába vezethető vissza. Címertani érdekessége, hogy e kétségtelenül tiszteletreméltó jelentése ellenére gyökeres magyar nemzetségeink eddig ismert ill. megállapított címereinek sorában nem fordul elő. Egyedüla Tomaj nemzetség címerében látható,¹⁰ amely azonban besenyő eredetű. Ez is, amint valamennyi heraldikai ábrázolásában sas-fejú változat. Amennyiben e feltételezésünk helyes, a szóbanforgó példa még egy pótlólagos jelentőséget nyer abban, hogy rajta ugyanazon továbbiakban tárgyalt motívumok szerepelnek. Er szerint e jeleket nem csak oroszánon alkalmazták.

Bármennyire feltételezés is a fenti fejtegetés, megjegyeznünk talán célszerű lehet, hogy a bemutatott béth-sáni oroszános domborművön is két oroszán látható, amint az esztergomi falfestményeken is az oroszános képek páronként szerepelnek.

A rozetta elemzésénél nagyszámú példa áll rendelkezésünkre turáni népek életterének minden részéből. Mindenestől helyénvaló - hiszen a jel értelme ismeretes - hogy itt valóban vallásos jellel van dolgunk.

Hozzászólásunk itt is csak kiegészítő jellegű. A sorrendtől azonban eltérünk, és ez a vallásos vonatkozás tökéletesen helytálló, de kifejezetten a Nap-tisztelettel kapcsolatos jellel van dolgunk. A keleti uralkodók magukat következően Nap fiának, Napkirálynak nevezték. Nemcsak azt tekinthetjük tisztázottnak, hogy az Árpádok,¹¹ tehát az uralkodóház ezek egyenes leszármazottai, de ez maga népünk, sőt azon rokonaink is, akik már a honfoglalás előtt Hazánkban tartózkodtak. Ez utóbbira számos bizonyítékkal szolgál Torma Zsófia leletanyaga.¹²

Ezt igazolja a motívum jelenléte II. Endre arany bulláján a király jobb oldalán. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk a baloldalt látható hold és csillag jelenlétét. A három égitest külön-külön és együttes ábrázolását és annak jelentését Torma Zs. idézett munkájában részletesen tárgyalja és analógiák egész sorát mutatja be.¹³ E motívumok címertani vizsgálatánál ugyancsak azt az érdekességet tapasztalhatjuk, hogy gyökeres magyar nemzetségeink eddig ismert címereiben nem fordul elő sem egyik sem másik. A Nap-jelnek megfelelő aranykerék¹⁴ ugyancsak besenyő nemzetség, a Káta-nem címerében található.¹⁵ A hold és csillag (nap) pedig tudvalevőleg a székelység címerképe.¹⁶ További vizsgálat tárgyát kell képezze a Kemén nemzetség címerképe, amely három csillag,¹⁷ azonban ennek 8-ágú változatát is ismerjük.¹⁸ Nem zárható ki, hogy a három égitest bár egyszerűség okából csillagként szerepel, a fenti hármasságból ered; a 8-ágú változat viszont a mezopotámiai Nap-ábrák jellemző alakja.

Nagy jelentőségű a négy sávval kapcsolatos fejtegetés, s bemutatott példával és következtetésével Andrassy K. J. nagy szolgálatot tett a heraldikának. Hogy ez is hatalmi jelvény, nem fér hozzá kétség. Tárgyunk szempontjából azonban szerzőnk adalékai a legjelentősebbek, mert ezzel nemzeti címerünk jobboldalának magyarázatához és eredetkérdésének tisztázásához nagyban hozzájárult.

Először is: bizonyítékokkal szolgált arra, hogy ez valóban vizet, folyót jelent. Másodszor: hogy e jel nem holmi csere eredménye, amint heraldikusaink elképzelték, hanem legősibb jelvényeink egyike. Harmadszor: hogy nem heraldikával van dolgunk, hanem természetes elem stilizált ábrázolásával. (Ez utóbbival pedig ráterelte a figyelmet nemcsak az egyenes-határú vágások, hanem a hullámvonalakkal stb. osztott terek vizsgálatának fontosságára is.) Ismét, és mint már annyiszor bekövetkezett az, hogy egy megmosolygott régi írónak (Werbőczy) volt igaza, nem pedig korunk tudományát irányító, okoskodó tudósainknak.

E sorok írója a sávok kérdésének megfejtésével behatóbban foglalkozott, s kiindulási alapja Werbőczy megállapítása volt, azzal az indokkal, hogy a nagy jogtudós - aki méghozzá nem is szakember, s hozzá egy idegen tárgykerű munkában - nem fog feljegyezni valamit, ami korában nem élt a köztudatban. Eddigi kutatásaink során láttuk, hogy a hagyományban fennmaradt adalékok felett akkor sem szabad minden további nélkül napirendre térnünk, ha történetesen napjainkban nem is tudjuk bizonyítani; hiszen a hagyomány pusztá létrejöttének mindig valami tényleges oka kell legyen. Így ha Werbőczy a XVI. század első éveiben a négy folyó és nemzeti címerünk kapcsolatáról ír, már hagyományt rögzít. Annak eredete jóval korábbi kell legyen, a "heraldika virágkoráig" legalább, ha nem éppen ősidőig visszamenően.

Keressük tehát a folyót és a négy-et. Amint tudjuk a magyarság mindig a folyók síkjain "mezopotámiákban" élt és telepedett meg történelme útvonalán. Az volt az u. n. Lebédia, Etelköz - neve is mutatja - de az mai házáink is!

Röviden hozzászólhatunk Lelkes Gáspár két adalékához is: az egyik a veszelovói tarsolylemez, amelynek lehetséges megfejtését is adja. Saját - tágabb címertani - szempontunkból elsődleges érdeklődésre az a tény tart számot, hogy a két oroszlán "rangjelzése" nem azonos; tehát ősi emlékeink ilyenirányú beható analízise, "elolvasása" még sok titkot rejt magában. Lelkes G. megfejtése felettből logikusnak látszik, s ha az emlék koráról, így esetleges akkori tulajdonosáról többet tudnánk, bizonyára fény derülne arra a történelmi eseményre is, amelyet képből kíván elbeszélni.

Másik bemutatott példája, a permi ezüst tál másirányú érdekességeket is tartalmaz. A hozzászólás a minket érdeklő belső ábra kiértékelését, legalább is annak egy szempontját helyesen adja. - Hozzáfűzést tehetünk annyiban, hogy ennek lehetséges - bár korántsem végleges érvényű - magyarázatát adjuk, és erre analógiát keressünk. E sorok írójának feltételezése, hogy ebben vallásos, és pedig asztrális vonatkozással kifejezett szimbólikát kereshetünk. Az alakok száma és elrendezése (három - központ - négy) egyezik a veszelovói emlék elrendezésével. Az ismétlődő hetes szám (a központtal nyolc) számtalanszor előfordul a meséktől címerünkig. Nem tartható kizártnak, hogy ez a Napra és a hét bolygóra vonatkozik, átvitt értelemben egyszersmind a Nap Fia köré csoportosult hét törzsre is.

Ami ősi nemzeti címereinket illeti a vágásoknak ugyancsak nem találjuk nyomát. Ennek megvan a maga oka. Ugyan vágásokat gyökeres, ősi nemzeti címereink több tagjának pecsétjén találunk; e korai címeremlékeinken ez igen gyakran - ugyannyira, hogy neves heraldikusunk, Csergheő Géza pl.¹⁹ az Aba-nemzeti cí-

merének ezt tekinti és két változatát be is mutatja – Csoma József bebizonyította hogy²⁰ minden esetben az országcímer átvett elemével van dolgunk, mint hatalmi jelvényvel. Lévének ezek már kivétel nélkül heraldikai korból származó, kifejezetten címeres emlékek, a vágások jelenléte már csak átvétel. Csoma tételét eredményesen be is bizonyította éppen azzal, hogy fényes logikával és következtetési készséggel meg is találta az érintett nemzetség eredeti címerábráját, amely esetenként csak mint mellékes díszítő elem húzódik meg szerényen valahol a pecsétben – sokszor igen hasonlóan az esztergomi emlék kompozíciójához. E korai pecsétes emlékeink tanulmányozása újabb bizonyítékokat szolgáltat ama bevezető megállapításunkra, hogy az esztergomi festmények esetében is címeresemlékkel van dolgunk.

Éles szemre és kitűnő megfigyelésre vall szerzőnk ama megállapítása, hogy az oroszán törzsének négy ék-jele nem egyszerű ék, hanem hajlatokkal ellátott, s ezáltal a hármashalmot, nemzeti címerünk másik elemét is érzékelteti. A külföldön rendelkezésre álló elég gyenge ábrázolások nem teszik lehetővé, hogy ehhez hozzászóljunk. Ennek részletezése hazai kutatóink feladata, akik az eredetét vehetik vizsgálatuk alá.

Lényeges ez mert címerünk hármashalmához is fűződik mondai magyarázat, a közismert "Tátra-Mátra-Fátra" jelentés, amely az Északnyugati Felvidék három jelentős határ-hegyvonulata – méghozzá asszonáns nevekkel, amelynek jelentése értelmesen megjelöli elhelyezkedését is. Mi sem természetesebb tehát, hogy tudományunk ezt "alaptalannak" nyilvánította ugyanúgy, mint a négy folyó magyarázatát. Indokuk, hogy "ezt még Werbőczy sem írta". – E helyett – hiszen a hármashalom címerünkben minden "alaptalanság" ellenére vitathatatlanul benne van. "Későbbi naturalisztikus járuléknak" bélyegezték, aminek "semmi jelentősége nincs"; azt találták, hogy mivel a kettős kereszttel együtt szerepel, nem lehet más, mint a Golgota naiv ábrázolása. (Az, hogy a magyar csak is "naiv ábrázolást" adhat, tudományunk oly uralgó nézete, hogy az ilyen tapintatos kifejezést még külön elismeréssel kell elkönyvelnünk!) Úgy látszik, a fentiek alapján immár határozottabban állíthatjuk, hogy címerünk hármashalma mégsem "naturalisztikus toldalék", hanem igenis hegyet jelent. Megtoldhatjuk azzal, hogy a Golgota-elméletet kell naivnak neveznünk.

Csupán teljesség kedvéért említjük meg, hogy a három-csúcsos elemekkel Torma Zs. is foglalkozik, és erre számos példát ad.²¹ Bizonyára itt keresendő magyarázata a Lelkes G. hozzászólásában bemutatott permi tál alakjai sajátosságok fejékeinek is.

Ami pedig eddig ismert nemzeti címereinket illeti, érdekes módon jellemző, hogy a hármashalomnak nyoma sincs, még a leg-naturalisztikusabb ábrázolás esetében sem. Még ott sem, ahol a kettős kereszt szerepel, mint az ország címerből átvett hatalmi jelvény.²² Későbbi, adományozott családi címereinkben alapként – itt már beszélhetünk naturalisztikus ábrázolásról – viszont annál gyakoribb.

Végére hagytuk az életfa tárgyalását, hogy nem csupán térkitöltő díszítéssel van dolgunk, mutatja az, hogy a rajz világosabb színével az alapfelületből kiemelkedik. Mintha az alkotó művész ezzel is érzékeltetni akarná, hogy ezzel az elemmel is van mondanivalója.

Ahogy szerzőnk is megjegyzi, ennek az elemnek gyakori jelenlétét a turáni népek egész életterében általánosnak tekinthetjük úgy annyira, hogy megemlítésén kívül nem is foglalkozik vele részletesebben. Hogy Mezopotámiában már gyakori, Torma Zs. is bizonyítja, mégpedig az általa kiértékelt tordosi leletek vonatkozásában.²³ Az elem kiértékelésével már sokan foglalkoztak és vallási kapcsolatahoz nem fér kétség.

Ami bennünket különösen érdekel az, hogy az oroszán dereka fölött, ahol az inda-díszítés fáva szökken, két alap-indából hétágú a n emelkedik ki, majd a hetedik (középső) ág újból indává alakul, amely izléses aszimetriával tölti ki az oroszán feje és farka közti teret, amely különben ferde összekötő vonalat adna. - Korántsem kizárt, hogy az inda-díszítés minden egyes hajlatának valami tudatos, általunk eddig ismeretlen értelme lehet. Minket azonban ennek középvonalában elhelyezett fa érdekel, és pedig pontosan annak hétágú mivolta.

Nem akarjuk megismételni a hetes számmal kapcsolatban már elmondottakat. Meggyőződésünk azonban, hogy a hét ág ez esetben rangjelző lehet, aholis elsősorban a páratlan számoknak volt szerepe. (Úgyannyira, hogy a barokk korban kialakult heraldikai rang-koronák is megtartották, ágaik páratlan számával. Nyugat felé haladva ebben ugyan már eltéréseket találunk, amely azonban számunkra itt érdektelen.)

Amennyire elterjedt motívum is az életfa, régi nemzeti címereink között önmagában nem fordul elő. Jelenléte azonban kizártnak nem tekinthető.

Összegezésünket - és pedig a heraldika szempontjából - rövidség kedvéért célszerűen pontokban foglalhatjuk. Eszerint:

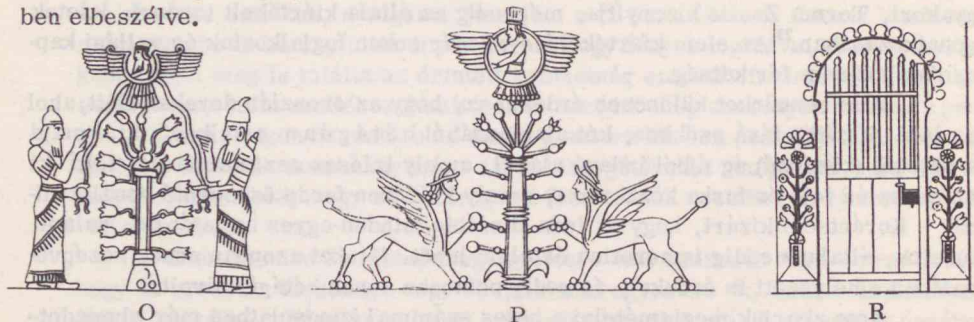
1.) Régészeti, stb. jelentősége mellett is kétségtelennek látszik, hogy az esztergomi oroszán-festmények esetében címeres emlékekkel van dolgunk, és pedig hazai vonatkozásban az eddig ismert legrégebb emlékünkkel. Lényeges ez azért is, mert az u. n. "heraldikai kor" első időszakából származik, de analógiákkal kétséget kizárólag bizonyítani tudjuk ennek már akkor is régi, ősidőbe visszanyúló, mégpedig következetes használatát.

2.) A "mellékes elemek" valamennyije külön jelentőséggel bír, önálló elem, amelyeket sajátosan-egyéni módon - a nyugati szokásoktól gyökeresen eltérően - egyesített szerves egésszé; és pedig a keleti, méginkább mezopotámiai emlékek megszokott módján, azok szellemében.

3.) Az emlékek tehát nemcsak "egyesített", de u. n. "beszélő címer" - vagyis szimbólikával fejez ki a viselőjére, használójára vonatkozó adatokat. A különbség mindössze az, hogy e "beszélő címer" sokkal többet mond a hasonló nyugatiaknál; valamint az, hogy ez az emlékünk még a "nyelvújítás-előtti" ősi nyelvünkön szól hozzánk.

4.) Az emlékek egyes elemei később önállóan is előfordulnak, mégpedig nemzeti címerünk elemeiként, előbb egyenként, majd később egyesítve. Az eredetkérdés beható vizsgálata azt látszik bizonyítani, hogy valamennyi ugyan a n a n a k a fogalomnak eltérő piktografiával való kifejezése. Az analógiák, mind hazai, mind távolkeleti vonatkozásban azt mutatják, hogy ugyanazon családok több eltérő címert gyakorta használtak, egymással egyidőben is. (Sajnálatos módon e sorok írója több forráshoz nem fért hozzá, s az idő és tér hiánya lehetetlenné tette, hogy más - török, mongol, mandzsú - vonatkozásokat is érinthessen.

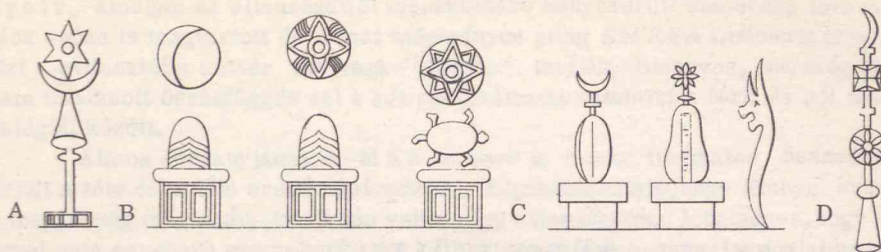
5.) Az emléken látható címer, minden mellékelemével, ha a talmi jelvény nem pedig családi. Részletelemeinek magyarázata eltérő képekben bár de ugyanazt a jelentést tartalmazza: összefoglalja a nemzetfogalom minden elemét - az ország, a népe és uralkodója jeleit. Mint ilyet tehát a Szent Korona-tan közjogi megfogalmazása egyik szerves előzményének tekinthetjük, képen elbeszélve.

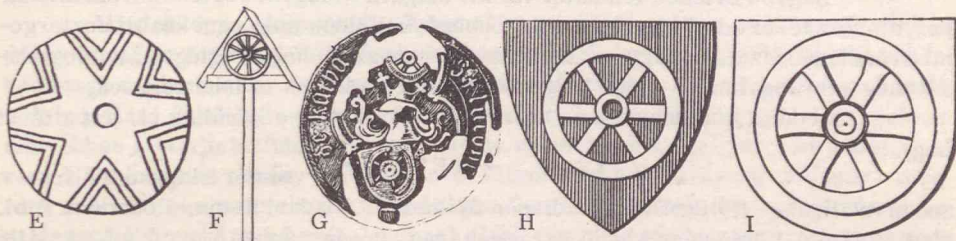
Életfa analógiák: O.) Emberalakjainak fejéke eltérő. P.) A két kísérő alak, a címer-tani "telamon"-ként felfogható két szfinx. R.) Székelykapu kisajtájának bálványfái. Torma Zs.

JEGYZETEK:

1. - VREDIUS O.: "Sigilla Comitum Flandriae et inscriptiones diplomatum." Brügge, 1639. kiadás. - A pecsét hitelességét ugyan MABILLON és COURCELLES kétségbevonták, későbbi heraldikusok azonban hitelesként elfogadták.
2. - Vagy "tatár pajzs", (scutum rotundatum). I. BÁRCZAY O.: A heraldika kézikönyve. (Budapest 1897.) 52. old
3. - PAULER GY.: A magyar nemzet története Árpád-házi királyok korában. (2. kiadás, Budapest 1899.) - Ottó freisingi püspök úti beszámolója II. Géza korából.
4. - LÁSZLÓ GY.: Hunor és Magyar nyomában. (Bp., 1967.) 74. old.
5. - BÁRCZAY O.: i. m. 383. old.
6. - U. o.: 378-379. old.
7. - LÁSZLÓ GY.: i. m. 74-75. old.
8. - MASPERO, G.: History of Egypt, Chaldea, Syria, Babilonia and Assyria. (London év nélkül) HAWKES, J.- WOOLEY, L.: Prehistory and the Beginning of Civilization (New York, 1963.) SCHMÖKEL, H.: Ur, Assur und Babylon. (Stuttgart, 1955); WADEL: The Indo-Sumerian Seals Deciphered (London, 1925.) stb.
9. - A londoni British Museum-ban. Az emigrációs szakirodalomban közismert.
10. - CSOMA J.: Magyar nemzeti címerek. (Bp. 1903.) 169. old.; VIII. tábla 29 szám.
11. - HIRTH, F.: Die Ahnentafel Attila's nach Johannes von Thuróc. - Repr. (Magyar Történelmi Szemle I. évf. 1. és 2. számok 62-71 és 49-52. old.)
12. - TORMA ZSÓFIA: Ethnographische Analogien, (Jena, 1894.) számos adaléka.
13. - U. o.: 25. old.
14. - U. o.; 37. old.
15. - CSOMA J.: i. m.: 118. old. V. tábla, 20. sz.
16. SIEBMACHER, J.: Grosses und allgemeines Wappenbuch, etc. (új kiadás!) IV. köt. 12. rész. REICHENAUER-CSERGHEŐ-BÁRCZAY: Adel von Siebenbürgen (Nürnberg, 1898) 2. old. 3. tábl.
17. - CSOMA J.: i. m. 125. old. VI. tábla, 22. szám.
18. - KUBINYI F.: Magyar történelmi emlékek, I. köt. 59. old.; 1. tábla.
19. - SIEBMACHER J.: i. m. IV. kötet. 15. rész. CSERGHEŐ G. - CSOMA J.: Der Adel von Ungarn sammt Nebenländer der St. Stephans-Krone. (Nürnberg 1894) 1 oldal 1 tábla.
20. - CSOMA J.: i. m. (Magy. nemzeti címerek) 11-13 oldal.
21. - TORMA ZS.: i. m. 24. oldal II. tábla 18. ábra.
22. - CSOMA J.: i. m. erre egyetlen példát sem sorol fel, Nemzeti címerünkben először Vencel egyik pecsétjén tűnik fel.
23. - TORMA ZS.: i. m. 49. oldal V. tábla 53. ábra.

A.) Akkád mágikus ábrázolás, Samas-Istar jele. B.) Nabukodenezár határkövének jelei. C.) Dák oltár és hadijelek. D.) Székely ház oromdísze. Torma Zs. -tól.

E.) Trója-i olvasógyöngyök Schliermann ásatásából. F.) Erdélyi "útszéli feszület". Torma Zs. G.) A besenyő eredetű magyar Káta-nemzetség címeremlékeiből : Káthay Jakab egri püspöki vikárius rongált pecsétje 1439-ből. (Orsz. Lt. D1.13368. Csoma J. id. m. 115 old. u. H.) A Csernavodai és I.) a Káthay családok címere (Bárczay O. id. m. 39 es 40 áb. u. J.)

J.) Erdélyi és palóc himzés minta. Nemesak a két állat (oroszlán?) alak érdemel figyelmet, de az alap "hegycsúcs" mintája is. Torma Zs. K.) Máriássy Istvánné Csáholyi Lucia epitáfiuma 1516-1521 közötti időből, a márkusfalvi templomban (Bárczay O. Turul XV. évf. 92. old. L.) Kún süvegek. Torma Zs.

M.) II. Endre egyik vezérkori pénze (Réthy id. m. I. r. 203 sz. Az ezüst dénár átmérője 16 mm N.) II. Endre másik dénárja. (Réthy id. m. I. r. 200. sz. 17mm.)

"EMESA GENUIT" - EMESE SZÜLTE...

Nagyon értékes feladatot vállalt magára a MagyarTörténelmiSzemle akkor, amikor teret adott hasábjain a különböző, külföldön még nem közölt esztergomi oroszánabrázolás-magyarázatoknak. Helyes az is, hogy végleges állásfoglalását még nem fogalmazta meg. Még további magyarázatok is lehetségesek.

Az eddigi tanulmányok és hozzászólások ezideig elkerülték pl. azt a tényt hogy

↑ →→→ - MES (mis) sumér alapszó (Wolfram v. Soden-Wolfgang Röllig: Das akkadische Syllabar. 2. kiadás. Roma, Pont. Inst. Bibl. 1967, 288 old.) Jelentése között szerepel: árad, bőség, áradó erő stb. Az álló ékjel könnyen becsúszhatott a négy fekvő ékjel mögé (egységesebb kompozíció) és életfa stilizálásra igen csábító a későbbi jelkép-, címer-ábrázolás során.

A magyar mis - károlás az "áradó képesség"-ben való károkozást fejezi ki az állattenyésztésben, hizlálásra-fogás esetén. (A mese szavunk pedig a mesemondóból áradó elbeszélés képeinek megnevezése...)

Andrássy Kurta János szellemes művészettörténeti vizsgálódása során a jelek stilizált formáját veszi szemügyre, nem pedig magukat az ékjel-alapvonalakat. De éppen a művészeti ábrázolásban nagy szerephez jutó egyéni meglátások, leérzések, forma-képzési és továbbfejlesztési kedv stb. figyelmeztet arra, hogy ennek az esztergomi királyi palota kápolnájában talált ősi motívumnak díszítő elemként való használata mögött az ősi, egyszerűbb, írásos forma fennállásának lehetőségét egyszer s mindenkorra ne utasítsuk el.

Azt is fontolóra kell vennünk, hogy jelenlegi állapotában a szentély-félkörívben elhelyezkedő oszlopainak szétoztása nem igazodik az oroszlánsorhoz, helyenként belemetsz abba. Az átalakításkor tehát valószínűleg nem is volt látható az oroszlános sorozat, mert egyszerűen bevakolták azt. A vakolat vastagsága helyenként 8-10 mm. Tehát valószínűleg nem kápolna célját szolgálta előzőleg a helyiség, amely egyébként a legünnepelesebb és legnagyobb a felső palota szobasorában. Vajon ez volt-e Szent István trónterme, amelyről az van feljegyezve, hogy a Szentkirály "oroszlánok között" fogadott? Mindenesetre most már hogy 1968-ban megtalálták ezen szint alatt a Géza korában már meglévő palota egyik kör-alaprajzu helyiségének falait, a fentemlített lehetőséget nem szabad egyszerűen elutasítani. Így pedig sokkal közelebb jutunk az ősi idők elevebben élő, megalapozott hitvilágának korához...

Ennek az ősi hitvilágnak a gyökere pedig a sumérokig nyúlik vissza, amely nép ősi műveltségéből nagyon sokat adott a környező, közelében élő nemzeteknek. Ősi nyelvet az utódnépek aztán kétféle síkon vitték és fejlesztették tovább: az egyik a megmerevedett liturgikus nyelv az EMEKU, amelyet "férfias"nak is neveznek, és a másik a továbbá is állandóan beszélt élő sumér-

nyelv, amelyet az ellenségeitől menekülésre kényszerült sumérság tovavándorlása során is megtartott és a mai tudományos világ EMESA néven tart számon. Ezt a változatát a sumér nyelvnek "nőiesnek" tartják. Bizonyos, ma még eléggé nem tisztázott összefüggés van a két nyelvváltozat valamint a férfi és női nem analógiái között.

Almos édesanyjának e-MESA-neve is valami titokzatos összefüggést sejtet a tőle és belőle eredő néparadattal. Elgondolkoztató, hogy Emese korában a magyarság már számottevő nép volt és így elfogadhatóan lehetséges, hogy ezt a nevet nem egyszerű személynévként kell értelmeznünk, hanem a honfoglaláskorban gyakorta használt tisztség-méltóság- vagy hivatalnévként, mint Gyula, Kende, Kurján stb.

Mindenképpen feljegyzést érdemel az az adat, amit az esztergomi várkapolna és palota 1938-évi feltárásakor Leopold Antal kanonok, műtörténész sok ízben maga mondott el az ásatásokat látogató vendégeknek. Annak idején az ő levéltári kutatásai érlelték meg benne azt a feltevést, hogy a várhegyen, nem sokkal mélyebben a talajfelszíntől, még kell lennie nyomoknak az ősi vár romjaiból. Gevich Tiborral és néhány más kutatóval álltak neki a feltárásnak először még csak próbaképpen, szinte saját költségükön, Serédi Jusztinián hercegprimás támogatásával. Nemsokára az egész nemzet élénk figyelme kísérte a páratlan értékű munkálkodást: a legősibb magyar királyi palota értékeinek megmentését. Leopold rendkívül fontosnak tartotta a felbukkanó leletek közül Vitéz János XV. századi primás hajdani dolgozószobájának a négy sarkalatos erényt ábrázoló freskók egyike, az Igazság alatt élénkszinű bekarcolt feliratot. Ennek a szövege roppant jelentőségű eszmefuttatásunk szempontjából: "EMESA GENUIT" magyarul: "EMESE SZÜLTE..."

Az a sajnálatos tény, hogy a feliratot nem tudták a feltárás utáni légváltások kedvezőtlen hatásától megvédeni, nem változtat a tény jelentőségén. Ez az adat abból a szempontból hasonlíthatatlanul értékes, hogy az esztergomi palotában Emese emléke elevenen élt és tisztelet övezte a későbbi századok alatt is, amikor már talán teljesen feledésbe ment az, hogy a kápolna szentélyfalán, a vakolat alatt ott pompáznak még teljes szépségükben - talán mondhatjuk - a Szentkirály oroszlánjai vagy még korábbi időkől Géza palotájának oroszlános címere is...

Valamennyi eddigi magyarázat-lehetőségnek van bizonyos valószínűsége. A pontos és végleges bizonyítás csak hosszas kutatás eredménye lehet, amit csak a különböző szemponti kutatók egymást megértő összefogása érhet el. Abban bizonnyára valamennyi eddig közölt magyarázat szerzője egyetért, hogy nem adhatjuk át őstörténetünkbe nyúló kiváló emlékünknak magyarázatát olyanoknak, akik mind addig nem tartanak valamit tudományosnak, amíg a szinte tolvajnyelvvé finomított sajátos nyelvezetük szerint nem vagyunk hajlandók beszélni a magunk emlékeiről, s nem jelentjük ki, hogy magyar szempontból tulajdonképpen nincs is jelentőségük. A magunk értékeiről magyarul és magyarán akarunk beszélni és az egész emberiség értékeiként is meg akarjuk őrizni...

dr. ZAKAR ANDRÁS. (Budapest.)

AZ ESZTERGOMI OROSZLÁNOS CÍMER POGÁNYKORI EREDETE.

Az esztergomi oroszlános őscímer eredetvizsgálatánál, annak "pogánykori" származtatásának feltételezésénél és bizonyításánál az okozta eddig a legnagyobb akadályt - a szakemberek egyöntetű felfogása szerint - hogy csupán a kezeses háborúk idejére teszik, tehát a XI.-XII. századra, az európai uralkodói, nemzeti címer eredetét.

Erre a megfogalmazott kultúrtörténelmi "tényre" való hivatkozással minden vita nélkül elutasították annak a lehetőségét, hogy a magyarság már előbbi korszakokból is magával hozhatta keletről a címeres emlékek motivumait és nem kellett arra várnia, hogy nyugat megalkossa magának a jelvényeit.

Pedig ennek a címernek, az oroszlános motivumnak ősmagyar, "pogánykori" eredetére több perdöntő címertani támpont áll rendelkezésünkre.

Elsőnek említtem az Árpádok korából fennmaradt írásos adatot, amely szerint Szent István és a többi korai Árpád-ház-i királyaink trónusát "inter leones" vagyis "oroszlánok között" helyezték el, amikor az un. "törvény-napokat" tartották. A törvény-nap kezdetben Boldogasszony, Nagyasszony (Szűz Mária) napja volt és később István király ünnepe csatlakozott hozzá.

Az említett joggyakorlatról szóló hiteles közlés "inter leones" kifejezése címernek sejteti az oroszlános ékítményeket minden királyi relikvián! A jelzett oroszlánok itt minden kétség nélkül az árpádkori bazilikák díszes kapuőrzői voltak, mint aminőt az esztergomi "porta specioza" vagy a híres jáki templom kapui megőrizték. Nagy tömegeket a jelzett templomok nem fogadhatak be, épp ezért a templomtéren gyülekezett a nép és a királyséket a díszes bejáratához tették. Ezek a kapuoroszlánok sorra viselték a négyes vágást, mint az a mellékelt esztergomi torzo és a jáki templom oroszlánjai mutatják.

Ezek alapján az a feltevés, hogy az esztergomi "kápolna", ahol a ma már világszerte híres ékjeles oroszlánfreskók vannak, nem annyira istentiszteleti célokat szolgált, hanem trónterem volt. S ma már a régészeiuk szorgoskodása folytán hivatalosan is elfogadott tény, hogy ez a trónterem Géza korából származik. Ebből tehát logikusan következtetem, hogy az oroszlános címer alkalmazás, illetve annak szimbolikája ősi magyar örökség.

Van azonban az eddig mondottak mellett még egy második írásos adatunk is az oroszlán-motivum "pogány-kori" eredetéről, amely adat egyben tárgy bizonyítékul is szolgál: Szent István koronázó palástjának az eredeti gallérja. Maga a palást 1031-ben készült a rajta levő, egykorú írás tanúsága szerint, a gallér azonban elfogadott szakvélemény szerint korábbi, "pogány kori" hagyatéka. A keltezést az alapanyag vizsgálata és díszítésének különbözősége tette lehetővé. A palástot magát Gizella királyné készítette az Alba Ecclesia-i püspök részére, mint a rajta levő felirat mondja. Csak később alakították át koronázó palásttá, az ősi gallér alkalmazásával. Joggal teszem fel a kérdést: miért volt szükséges hogy egy kultikus ruhához egy régibb részre? Csak egy lehet a válasz: szimbolikus jelentősége miatt. Ez a régi, "pogány-kori" gallér pedig a szokásos életfa

Szent István koronázópalástjának gallér részei. (Orbán Árpád "Hozzászólásához.")

díszítéssel ékesített oroszlán, amely egészen rendkívüli megjele-
nítése az eddig felsorolt oroszlánok négyes vágásu motivuma-
inak: egyfejű, de négytestű címerállat néz velünk szembe raj-
ta, mindegyik tomporán egy-egy rozettával, mindegyikük farka virágindává finomod-
va tölti ki a maradék mezőt. Az a tény, hogy egy időben régibb palást gallérjával
díszítették a koronázópalástot, elfogadhatóvá teszi a feltevést, hogy "pogány-kori"
uralkodói őspalást tartozéka volt ez a részlet.

A két - jelenleg felsorolt és illusztrált - történelmi adat minden kétséget
kizárólag egy ősi, keletről hozott magyar címer létezésére mutat sokkal előbb, mint
az európai uralkodói vagy nemzeti címer felbukkanása. Hogy időben milyen
messze lehet visszakövetni a nyomát és a hún-avar-magyar folytonosságba bele-
kapcsolva egy a maga nemében egészen önálló, Európába nyomuló kultúra kiterje-
dését látjuk magunk előtt, azt a következő alkalommal óhajtom bizonyítani.

ORBÁN ÁRPÁD. (Budapest.)

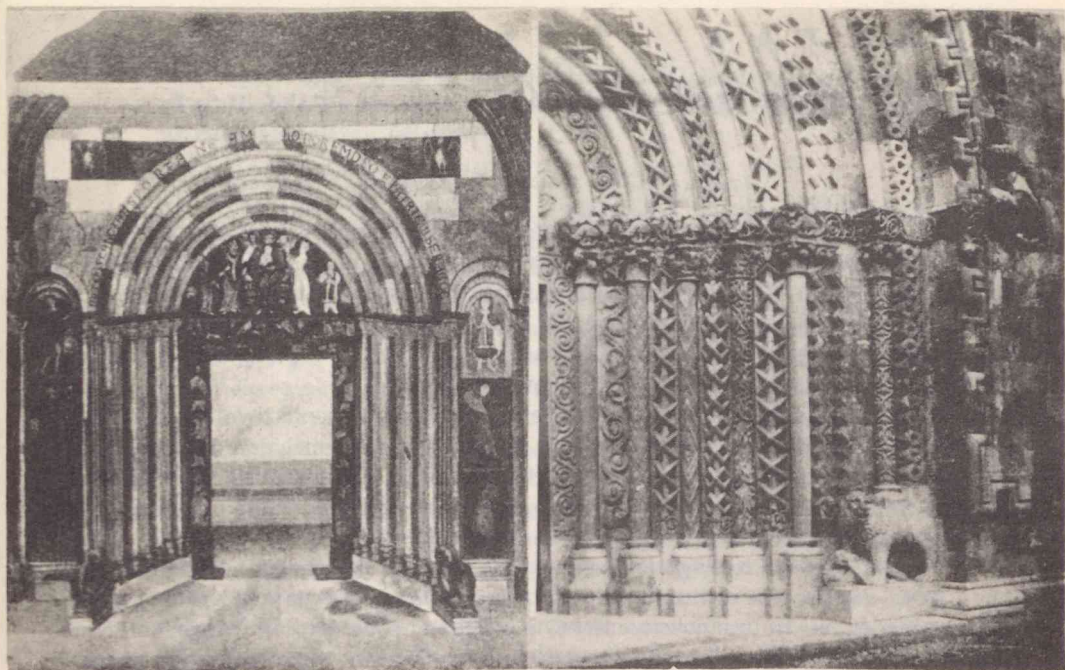
A NÉGY ÉKJELES CÍMERÁLLATOK TÉRBELI ÉS IDŐBELI EL- TERJEDÉSE.

"...az az őstörténeti felfogás, mely nálunk még a kapukat döngeti, az Ön
folyóiratában megfelelő térhez jutott. Az a vita is erre mutat, mely 2. számukban
közölt Andrassy Kurta János írta cikkel kapcsolatos. Nyilván a hozzászólások el-
öntik az Ön íróasztalát (vagy szedőpadját). Épp ezért én csak néhány észrevételt
tennék:

1. - Az a tény, hogy az ábrázolt állat oldalán nem-anatomiai jelzések for-
dulnak elő, az egész ural-altáji területen elterjedt;

2. - éppen ezért fel kéne időben és térben térképezni megjelenési formáit.
Ugyanis az állatfajták és az oldalukon viselt jelek eltérők lehetnek a motívumkincs
alakulása, sőt népszerűségek közötti átvétel folyamán létrejött változások miatt is. Pl
a lursztáni bronzok közt szerepel egy szárnyas kecskealak, combján az esztergo-
mi rozetta megfelelőjével, oldalán 4 háromszöggel)lásd: Ullstein Kunstgeschichte
II. kötetének címlapját.) Ugyanígy Urartu területén a Szakiz-beli lószerszámdísz-
sorozatban előforduló kecske ábrázolások, oldalukon bordák lefutásával ellentétes
4 csíkkal (M. Riemschneider: Das Reich am Ararat, Koehler und Amelag, Leipzig
54. ábra.) Badinyi Jós lényegesnek tartja az oroszlán felcsapott farkát. Nos mind
ezek az elsorolt állatok hosszúfarkúak és farkuk felkunkorodik. De az Altáj vidékén
is akadunk hasonló jelekre. A pazyryki ásatások leletei között számos állat comb-
ján kör vagy koncentrikus ábra veti fel a kérdést; van-e ezeknek köze a rozettához?
Főleg Pazyryk 5. sírjának szőnyegei érdekesek, az egyiken pl. a koncentrikus
jeggyel ellátott szarvasok hátgerincének vonala épp úgy van díszítve, mint az esz-
tergomi oroszláné. (L'art ancien de l'Altai; szerzői: M. Griaznov és A. Boulgakov,
1958.) Végül a magyar anyagban hivatkoznék Fettich szemléni sírleletének ("Ámos
sirja") egyik mellkorongjára, mely az esztergomi oroszlán növényesített alakja.

dr. KELEMEN ANDRÁS (Budapest).

Az esztergomi "Porta speciosa" és a jáki apátsági templom kapúvédő oroslánjai.
(Orbán Árpád "Hozzászólásához.")

EGY AZ ESZTERGOMI OROSLÁNOK SORÁBÓL...

A mellékelt kép Fettich Nándor színes akvarellje után készült. Pontosan látható rajta a négy titokzatos, szimbólikus jegy, amelyeket legtöbb külföldi kutató "háromszög"-ként emleget.

DEME A.: "Amit az esztergomi oroslánok kutatói elhanyagolnak" című hozzászólásából (M. T. Szemle 2 75 - 76.) annak idején kihagytuk, de mivel azóta is megjelent pár könyvben közleményben, megokoltuk látjuk utólagos közlését.

Fettich professzor vízfestménye aprólékos gondossággal rögzíti az állatfigurát és egyéb részleteket.

A D A T T Á R

A KASSAI KÓDEX SZÖVEG-KIADÁSA : közli : Fehér Mátyás

A Kassai Kódex hitelességének kérdését az un. "habeas corpus" hiánya késlelteti azok előtt, akiknek egy "másolat másolata" a maga fogyatékoságával a Hoffman Tamástól "idő rövidege" miatt sebtiben összevont részleteivel nem sokat mondanak. A Syngrapha Dominicana eredeti kéziratának a megtalálása sem oszlatná el sokakban a kételyt, de az alap nélküli tagadás-szelleme ilyen szerencsés helyzetben nevetségessé válna.

Sok kutatási lehetőséget vetnek fel a hozzámérkező levelek e tekintetben. Kétségtelen, hogy az eredeti kézirat jelentősége, akár milyen rongált állapotban leledzik is, sokkalta felülmúlná a legtökéletesebb másolatot is. Épp ezért örömmel közlöm a kutatókkal azt a lehetőséget, amelyet a Hoffman családdal rokoni kapcsolatban álló oldalágak levéltárai nyújtanak.

Erre vonatkozólag bizonyos családi levéltárak, mint a pécsújfalusi Péchy-, Kapy-család okiratait már feldolgozták, de minket legjobban érdekel a csatári és szedekerti Hoffmanok ilyenirányú gyűjteményéről szóló híradás, amely a Századok 1892. 8. füzetében Berzeviczy Edmund közölte. Közleményében szereplő családok örökségi okirataiból több utal Hoffman Tamásra.

Miután a kassai kolostor birtoklevelei már 1583 előtt I. Hoffman György apjának a tulajdonában voltak a "szétdúlt kolostorral" együtt, minden okunk megvan arra, hogy a birtokokat és "ingó - bingó" javakat felsoroló Syngrapha is nálunk volt. Maga az a tény, hogy a Hoffman-család legtöbb tagját a "szétdúlt kolostorban" temették el, mutatja, hogy az épület maga még használható állapotban volt, mert a "szétdúlt" szó csak egyszerű fordítása a latin "desolata"-nak, az "elhagyott"-nak amelyet a Stanchith Horváth Mária, I. Hoffman György özvegye által írt család-fa történetében többször is olvashatunk.

Hoffman Tamás születési neve Menyhért volt és csak a szerzetbelépésekor vette fel új nevét. A hagyatéki tárgyalások arra mutatnak, hogy féltestvére Kapy Gábor képviselte az ő érdekeit, amikor már Spanyolországban, majd később Szombathelyen élt mint szerzetes. Levelezésük nyomain haladva tudjuk azt is, hogy Hoffmant a pénzjárandóságok nem annyira érdekelték, mint "az illetlen kezekügyében maradt szedekerti és másabb protocollumok". Szombathelyről keltezett levelezése tehát a kassai kolostor ősi birtokát emlegetik, mert Szedekerte már 1480-ban a szerzet ingatlanaihoz tartozott a Rozália hegy szőlőjével és a két Hernád on épült malommal együtt. Hoffmant bizonyára a birtoklevelekkel együtt szereplő és a rendtörténet tartozékaként tekintett középkori jegyzőkönyvek érdekelhették, hiszen a birtokpereket, amelyeket a közben már visszatelepült domonkosok folytattak, Marics Ágoston, az új kassai perjel vezette. Hoffmanról viszont a szombathelyi kolostor történetéből tudjuk, hogy rendtörténet írással is foglalkozott.

Hoffman Tamás, amikor sietve írt az eredeti Syngrapharól részleteket valószínűleg azzal a gondolattal dolgozott, hogy később az iratköteg amúgy is rendi tulajdonba megy át és akkor majd részletesebben is beletekinthet. Hogy nem ez történt, az nyilván látszik a sok örökösödési egyezkedésből, amelyeket Brzeviczy Edmund közöl. Ezekből a részletekből új irányással közlök alább részleteket.

Az szegény Istenben idvezült Hoffman György uram házassága és gyermeki születése napjai maga keze írása szerint ezképpen vannak az maga Bibliájában feljegyezve:

Az atya fiú és szentlélek Istennek nevében. Amen.

Az 1607. év február 18-án eljegyeztem törvényes élettársamúl nemzetes Krisztina hajadont, néhai vitézlő Horváth Stansith Gergely úrnak vitézlő Semberi Euphrosina házastársátúl született leányát. Áldjon minket irgalmas Istenünk. Amen. Ugyanaz év szeptember 16-ik napján lett mennyegzőnk Strázsán, másként Nehrén a Szepességen. Te jóságos Jézusunk, segíts minket új mátkapárt s engedd, hogy együtt vénülhessünk, neved dicsőségére s lelkeink üdvösségére.

1613. február 13-án meghalt legkedvesebb első szülött édes leányom Zsuzsanna s eltemettetett Kassán a szétdőlt monostor falai között. Ó üdvözítő Jézusunk, ments meg minket.

1613. márczius 1-én elhunyt vitézlő Hoffman György ő cs. kir. Felsége tanácsosa s a királyi jövedelmek felső-magyarországi administratora, miután négy felséges római császár s magyar király alatt a magyar udvari és a szepesi kamaránál mintegy 50 éven át halhatatlan jó hírnévvel szolgált volna; mivel hogy embernek született, meghaláloza Kassán, és e hó 10-én fiainak s leányainak nagy gyásza mellett a székesegyházban temetett el. — Három neje volt, az elsőtől Wass Zsuzsannától két leánya s négy fia született, egyike én vagyok apám nevének viselője, ezek írója, másik István, ki szintén életben van, — mint hű házasokat s engem mint apát látott atyánk, a többiek serdületlen korban haltak el. Második nejével Wasanthó Annával csak egy leánya volt, Katalin, ki mintegy öt éves korában halt el. — A harmadiktól Farkas Zsófiától négy fia s három leánya származott. A leányok idősbikét Zsófiát nagyságos Teököli Istvának jegyezte el s adta nőül atyánk, s unokákban gyönyörködött, másik leányát Margitot cserneki Deseőffi János jegyesét már ki nem házasíthatá közbenjött halála miatt. Erzsébet leányát 5 éves korban, Ádám fiát 9-ik évében hagyta vissza. — Örök jóságú mennyei atyánk, ki ily kiváló férfiú gyermekeivé rendeltettél, engedd nekünk, kik ebbeli kegyeidért hálásak vagyunk, hogy annak, kitől vér szerint származunk, ha nem is hatalomban s méltóságban, de erényben, mely hihetetlen mértékben volt sajátja, örökösei lehessünk. Amen. Hogy midőn majd szüleinket követendők leszünk, ezen hitvány világ gyarlóságaitól megtisztultan, Hozzád repülhessünk, ki élsz s uralkodol mind örökkön örökké. Amen.

1614. január 31-én született Mária leányom Kassán, éljen az örök mindenható Isten és a boldogságos szűz Mária dicsőségére.

1618. ápril 15-én épen Húsvét-napján hunyt el kedves nővérem Hoffmann Zsófia, nagyságos késmárki Teökeöli István hitvесе, két fiút hagyva maga után, Gábert két éves korban, és Zsigmondot, kit világra hozva, betegágyában volt kénytelen jó nővérem lelkét kilehelni, a pozsonyi országgyűlésen időző férje ura távollétében.

1619. május 3-án született kedves fiunk György.

1619. július 25-én halt meg kedves leányunk Borbála, s Kassán a szétdőlt monostor falai között temetett el az egi káptalan által, melynek azért Istentől áldást kívánok.

Vitézlő Hoffman György úr ö császári királyi Felsőge magyarországi kamarájának tanácsosa, s a felső-magyarországi kir. jövedelmek administratora, miután felséges Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinánd római császárok s magyar királyoknak számos éven át teljes hűséggel s buzgalommal szolgált s úgy szintén ez Magyarország ügyeit is nem csekélyebb ügyekezettel s fáradozással mint egy másik Atlas vállalaival tartotta fen, s clete s vagyona kockáztatásával és súlyos veszedelmével számos nehézséget részint szerencsésen került ki, részint leküzdött, végül midőn élte 46. évét tölténé, Eperjes sz. kir. városában, lelkét hitvese s gyermekei karjai között ura Istenének s teremtőjének csendesen s jámboran bocsátotta vissza 1629. évi július 3-án. S mélyen gyászoló hitvesének vitézlő gradecezi Horvát Stansith Krisztinának, gyermekeinek és rokonainak végtelen kesergése közepette az általa Hoffman György s fivére néhai Hoffman István által Szedikert községben épített egyházban 1629. évi augusztus 16-ik napján temettetett el.

Stansith Horváth Krisztina.

Ezen feljegyzésekből látjuk tehát, hogy II. Hoffman György s fivére Hoffman István I. Hoffman Györgynek Wass Zsuzsannától származott fiai — s féltestvérei voltak Hoffman Zsófiának Tököly István nejének, Hoffman Margitnak előbb Deseöffy János — utóbb Kapy Sándor hitvesének, Hoffman Erzsébetnek és Hoffman Adámnak, kik I. Hoffman Györgynek 3-ik nejétől szkárosi Farkas Zsófiától született gyermekei voltak.

Ha még hozzáteszem, hogy Hoffman István neje Horváth Stansith Katalin volt, kitől egy fia, szintén István s hat leánya u. m. Zsuzsánna, Anna, Magdolna, Judit, Klára és Katalin születtek, úgy II. Hoffman György és Hoffman István nemzedékének teljes képét látjuk s azon helyzetben vagyunk, hogy az alább következő okiratok személyes vonatkozásait megérthessük.

1633. Magán jegyzetek II. Hoffman György gyermekeinek ez évben végrehajtott osztályához. Az osztálypert gróf Rákóczy Pálnak 1633. jun. 4-én kelt osztoztató rendelete alapján Szentpály Andrásné Hoffman Eufrosina, és Huszár Péterné Hoffman Mária indították Tassy Gáspárné Hoffman Krisztina, Hoffman Kata hajadon és Hoffman Pál, Márk, István és Menyhért fivérek ellen. Ez alkalommal Tassy Gáspár és Szentpály András gyámi tisztük alól felmentettek, a zempléni javak két részre osztattak, egyik rész Hoffman Istvánnak, másik a négy nővérnek jutott. Kiterjedt továbbá az osztály Szedikert és Hradisko sárosmegyei, Lefkócz szepességi, Osva abauji birtokrészekre s egy lizkai szőlőre is.

1635. Hiteles kiadvány. Hoffman Krisztina és férje Tassy Gáspár a szepesi kamara tanácsosa az egri káptalan két küldötte előtt Kassán a Hoffman család házánál cserére lépnek Hoffman Katalin hajadonnal, s átengedik neki osztályrészüket a szánthói nemesi házban, az ottani hegyalján fekvő Margita és Kis-Sátor nevű szőlőkben s a tállyai Hasznos szőlőben, viszont Katalin átengedi nekik kassai házrészét, s ráfizet 200 magyar forintot.

1627. december 30. Választott bírósági osztoztató okirat. Hamborki Berzeviczy János, márkusfalvi Máriássy Pál, gradecezi Horváth Stansith Boldizsár, dobói Doboy Márton, szkárosi Farkas Sándor, berzeviczei ifjabb Berzeviczy János, ujfalusi Péchy János, roskoványi Roskoványi János és gombosfalvi Gombos Mátyás közbenlépvén Hoffman György és Hoffman Adám uramék között, osztály egyezséget hoztak létre a néhai atyjuk, öregbik Hoffman György özvegyétől szkárosi Farkas Zsófiától, úgy szintén Hoffman Margittól, Kapy Sándornétól s Hoffman Erzsike hajadontól reájok, úgymint Hoffman György és Hoffman Adám uramékra, valamint a néhai Hoffman István uram árváira egyenlőképen maradt minden jószág s ingó-bingó marhára nézve. És pedig Hoffman György és István árváié legyen a kassai ház, ahhoz tartozó kassai földekkel, rétekekkel, szőlőkkel, kertekkel, majorokkal együtt, úgy szintén a tállyai Hasznos szőlő s ezekből a választott bírák előtt kivette közét Hoffman Adám uram. — Hoffman György és István árvái átengedik Adámnak a Kapy Sándorné, úgy szintén Erzsébet hajadon s anyjuk Farkas Zsófia részét a zéchi (gálszécsi) zemplénmegyei jószágban, úgy szintén a Kapy Sándorné zecsői jószágát Sáros megyében és a ráthkai hegyen levő szőlőt, fentartva a kölcsönös örökösödés jogát. A Kapy Sándorné után maradt s a férjével kötött végzés szerint Hoffman György kezéhez került ingó-bingó marha igaz három részre osztassék, mindegyik osztó félre. Hoffman György megígérte, hogy Adámnak a kassai házban szabad szállása legyen. Datum in Orsavicza. Eredeti aláírások s pecsétek.

1628. május 28. Horváth Stansith Boldizsár Strázsán (Nehre) kelt igen szép magyar levele, melyben felkéri sógorát Hoffman Györgyöt, nem volna-e ellenére, hogy megbizottját, talán Miklós uramat küldené hozzá az iránti tárgyalás végett, hogy javait fiutód hiányában Hoffmanra szállíthassa.

1628. szeptember 30. Máriássy Pál és Horváth Stansith Boldizsár magyar szövegű levelük, melyben Horváth Stansith Krisztina és Kata özvegyeket a semberi javak állapotáról értesítik. Az ottani atyfiak között Ocskaiak s Araniczkyak említetnek. A levél Márkusfalván kelt s Máriássy Pál írása alig olvasható.

1661. okt. 19. Berzeviczy Boldizsár sajátkezüleg elismeri, hogy a fenti javakra auctióképen 98 forintot vett fel néhány idős Hoffman István örökösétől. Datum in curia nobilitari domini fratris Gabrielis de Kapi, Kapivár.

1656. A szepesi káptalan kiadványa. Ifjabb Berzeviczy János, András fia 820 arany forintban elzálogosítja hundertmarki jobbágyait csatárdi Hoffman Istvánnak.

1665. nov. 6. Pater Hoffman Tamásnak öcséséhez Kapy Gáborhoz szép tiszta és eredeti magyarsággal írt levele, melyben némi követeléseinek behajtására s a pénzek beküldésére kéri fel. A levél Szombathelyről van keltezve, hol pater Hoffman Tamás a Dominicanus zárda főnöke volt. A levélből nyilván kiderül, hogy pater Hoffman II. Hoffman György fiainak volt egyike, s a Tamás nevet a szerzetbe léptekor vette fel.

1666. febr. 2. Özvegy Berzeviczy Györgyné Hoffman Kata magyar levele nővéréhez özvegy Tassy Gáspárnéhoz, melyben kéri, elégítené ki osztálybeli követeléseit, különösen azon 100 aranyból készült láncznak árát, mely neki volt hagyva, s a ruházatára rendelt 500 forintot adja meg.

1677. Magán jegyzetek II. Hoffman György örökösei között ez évben történt osztályigazításhoz. Indítói voltak Kapy Gábor és Tassy Klára féltestvérek, II. Hoffmann György Krisztina leányának gyermekei, és Hoffman Katalin özvegy Berzeviczy Györgyné, ugyancsak II. Hoffman György leánya, — az alperes pedig IV. Hoffman György volt, Istvánnak, II. György fiának fia. Az osztályigazítás csak a szedikerti ingatlanokra terjedt ki.

1687. szeptember 10. Sárosmegye hiteles bizonyáglevela a Hoffman örökösök között létesült osztályegyezségről.

II. Hoffman György és Horváth Stansith Krisztina unokái Kapy Gábor, Berzeviczy Gáspár, Berzeviczy Boldizsár és Anna Berzeviczy Sámuel hitvese, — s ezek nővérének Berzeviczy Évának, Szentpétery Istvánnának *) leányai Szentpétery Erzsébet Sztankay Lászlóné és Szentpétery Krisztina Haraszthy Imréné lemondanak minden igényről tisztelendő Hoffman Menyhért és Hoffman Márk nagy-, illetőleg szépbatyjaik bárhol fekvő birtokrészeik tekintetében, s ebbeli jogukat IV. Hoffman Györgyre, Hoffman Máriára, Gombos István és Hoffman Katára, Nyárady István nejeikre, szintén II. Hoffman György és Horváth Stansith Krisztina unokáira s mindkét ágon lehető maradékaikra ruházzák át.

MOYS úr, Sopron grófja és a kúnok bírása valamint SIMON mester a budai Szent Miklós kolostor domonkosrendi szerzetéből, mint Magyarországon a hit tisztaságának védője és vizsgálóbiztosa szorgos vizsgálatából és inkvizíciójából leirt adatok, amelyeket a király ur kegyes orvos doktorainak és fizikusainak, ALBERT és MÁRKUS uraknak a jelenlétében LATOD fia HANIS mágus és társai ellen felvettek Csanak faluban, a győri vár közelében, ahol a vádlottak laknak és vádoltatnak elméjük hamissága miatt, amellyel visszaélnék, amikor énekekkel, himnuszokkal akarják visszaadni a betegek testi erejét, a hiszékeny emberek lelkeiben babonát terjesztve. Beszélnek ugyanis, hogy a vádlott a falvakban és az említett Győr külvárosaiban és telepein, társaival együtt sok súlyos betegséggel küszködött meglátogatnak, azoknak a vizeletét összegyűjtve vagy külön-külön megvizsgálják, hasonlóképpen, hogy a betegeknek a testét és tagjait megtapogatják, hasonlóképpen, hogy ezek történte után a betegeknek szirupokat adnak inni; hasonlóképpen, hogy a gonosz lelkek ellen gyakorolják az ördögűzést; hasonlóképpen, hogy tullépnek a szeméremérzés határára azzal, hogy a női betegeket ágyaikkal meglátogatják, testüket, melleteket, hasukat stb. megérintik; hasonlóképpen, hogy a betegeknek mondták és mondják: "Én téged meggyógyítalak, Hakit nevében, ha hiszel nekem..."; hasonlóképpen, hogy a betegek gyógyításáért sokszor pénzt fogadnak el.

Királyi megbízásból és kifejezett parancsból, ha a vádak valóban bizonyulnának és Látod fia Hanis a vádak valódiságának az alapján elmarasztaltatna, akkor... örök hallgatásra kényszerítették, eszközei, jelvényei, írásai, ha ilyenek vannak neki, megégettettek, nehogy a vádlott gyarlósága és merészsége büntetlenül maradjon. Az inkvizíció alatt megnevezett tanuk mindnyájan esküt tettek, hogy sem barátság, sem gyűlölet, sem féltel nem vezeti őket, hanem egyedül csak az igazság, Pál mester tanítása szerint.

Az első tanú:

M ó c s fia MÁRK a győri püspök ijjásza megkérdezettén, hogy ismeri-e a vádlottat és társait a jelen ügyben, mire ő azt válaszolja, hogy Hanis mágust ismeri, de társait csak látásból. Arra a kérdésre, hogy mit tud a vádlott gyógyításairól, válaszol mondván, hogy csak azt, hogy a nemrégiben végigszenvedett betegségében, Keresztelő Szent János születésének napja körül, meglátogatta őt betegágyában, megnézte és megvizsgálta s oly szorgosan gondozta őt betegségében, hogy azt hiszi, hogy ha az Isten és az említett mágus nem lettek volna segítségére, az említett betegségből nem gyógyult volna ki. A megszünt betegség természetéről szóló kérdésekre azt válaszolta, hogy szent Vitus (Vid) dühe volt, amelyet veszett kutya harapása okozott. Arra a kérdésre, hogy a gyógyításnak voltak-e jelenlévő tanúi, azt válaszolta, hogy jelen voltak a felesége, fia Marcel, leánya Borbála, valamint Harsan, akit a népnyelve bács (bachus) néven illet és Duru, az említett Hanis mágus szolgája (tanítványa?). A gyógyító mágus bére felől kérdezettve a tanu vallja, hogy a vádlott semmiféle pénzről nem akart tudni, amit felajánlottak neki.

Arra a kérdésre, hogy mit tud a betegségekről, amelyekből a mágus gyógyítani szokott, hogy azok melyek voltak, a tanu azt válaszolta, hogy nem tudja, mert olyan sokféle azok száma. A vádlott gyógyító művészetéről feltett kérdésre csak annyit válaszolt, hogy a mágus őt nagyon sokszor meglátogatta a vár melletti házában és hogy jobban gyógyít, mint a városban lévő orvosok. Az ördögüzésről nem tud semmit, sem nem hallotta Hakit szellem nevét vagy természetét senkitől sem említeni. Az orvosságok minéműségéről való érdeklődésre a tanu azt válaszolta, hogy csak annyit tud, hogy a mágus neki egy italfélét adott, egy világos színű folyadékot, amelyet régi népi nyelven **somának** neveznek és hogy mielőtt őt megittatták volna, Harsan bács előzőleg megízlelte. A mágus famulusainak a tennivalóiról szóló kérdésre a tanu azt válaszolta, hogy egyikük litániákat énekelt, míg a másik, Duru nevezetű a gyógyfükeveréket készítette el és minden szükséges készség odanyújtásával segédkezett. A gyógyítás költségére vonatkozólag azt vallotta, hogy sem maga az említett Hanis mágus, sem segédei semmiféle pénzt nem akartak elfogadni. Arra a kérdésre, hogy amiket elmondott, barátságból, vagy gyűlöletből, vagy más valami okból mondotta-e el, azt a választ adta, hogy az esküje szerint csak a való igazságért mondotta.

A második tanu: **Lőrinc** fia **DOMONKOS** a várfalon kívül álló házában, a sertésvásártérhez közel lakozó tanut megidézték, feleskették és ő a következőket mondotta a vizsgálat alatt, amely szent György katona ünnepéhez közel eső kedden folyt le: a vádlottakat ismeri, mert azok, mint mondotta, mindig jót cselekszenek. Arra a kérdésre, hogy mit tud a vádlottak gyógyításáról és hitéről, válasza az, hogy mikor fejfájással és fülbajjal betegen feküdt a rossz kenyér miatt, Hanis mágus meglátogatta őt, miközben Szent György vesszőit osztogatták szét a népnek a szomszédos falvaktán, s ez alkalommal megtapintotta érverését, hogy a betegségének az okát megállapíthassa, ugyancsak ebből az okból vizsgálta meg a vizeletét is, majd hangos szóval hívta segédjeit, akikkel együtt olyan gondosan ápolta őt, hogy italaitól hamarosan visszanyerte egészségét. Arra a kérdésre, hogy milyen italokat adtak neki, válasza az volt, hogy Hanis mágus azt az italt adta neki, amelyet Harsan gyógyfüvek főzetéből kevert, énekeket recitálva s amely három szinből állott, az első valami zöldes színű, a második világosabb és a harmadik mint kristálytiszta víz, de hogy mimódon keverték össze azokat, nem tudja, csak azt látta, hogy a füvek nevei nyilra voltak feljegyezve, amelyet a tegezében hordott a mágus. A kérdésre, hogy a mágus és társai szoktak-e betegeket látogatni, igenlőleg válaszolt. Megkérdezte, hogy ismer-e olyan betegeket, akiket a mágus meggyógyított, felsorolta Sebestyén urat, a püspök vérszerinti testvérét, akit "ydropica" betegségétől szabadított meg, amikor az említett ur a kórházból házába visszatérve, szent Illés bajának mondott nyavalyában szenvedett; hasonlóképen Orbán katonát a királyi udvarnokok falujából (?), akit "strumosa" betegségéből gyógyított meg. A mágus gyógyításait kísérő szertartásokra vonatkozó kérdésre azt vallja a tanu, hogy az említett mágus hangos szóval litániákat énekelt és segítségül hívta a szentek neveit, legfőképp azonban Hakit nevét emlegette. Arra a kérdésre, hogy tudja-e ki az a Hakit, a tanu azt válaszolja, hogy biztonsággal nem tudja ugyan, de hallotta, hogy a sötétség szelleme és hogy nagyon gonosz. Megkérdezték tőle, hogy a mágus pénzszerzés szándékával látogatta-e meg; azt válaszolja, hogy a neki felajánlott pénzt a mágus visszautasította.

A harmadik tanú: **U b a d** fia **JAKAB** szücsmester, aki a városban (Győr) lakik, a Rába parthoz közelálló zarándokok kapuja helyhez. A tanut elővezetik, megesketik és kérdezik, hogy mit tud az említett Hanis mágus gyógyításairól; azt válaszolja, hogy elhangzott esküje szerint mondja, miszerint mikor ő a legutóbbi negyvennapos böjt idején kezdődő és egészen Keresztelő Szent János születésének az ünnepéig tartó időnkig súlyos betegségben szenvedett és pedig annyira, hogy végtagjait megmozdítani is képtelen volt, meglátogatta őt Bálint mester, az orvosi tudományok doktra és hasonlóképp Gyárfás és Márton "fizikusok" és mindnyájan odaítélték őt a halálnak, akkor ő elvitette magát az említett Hanis mágus házába Chanak faluba, ahol rövidebb ideig maradván, amint mondja, a csodatevő olyan gondossággal és bölcsességgel gyakorolja orvosi művészetét és minden látogatóját különbségtétel nélkül gyógyítja. Később az említett Hanis meglátogatta őt a Rába parti, említett házában a fürdőház mellett, ahol a mágus személyesen és segédje Harsan, akit a nép nyelvén bács-nak neveznek, csináltak neki különféle szirupokat, betegszobájában fűrésztöttek és "struphakat" (?) alkalmaztak és sűrűn megkenték kenettel a testét és egyáltalán oly gondosan ápolták őt, hogy kigyógyult betegségéből. Hanis mágus tisztességére vonatkozó kérdésekre, hogy vajjon szerinte nem lépte-e át a szeméremérzés határát, amikor beteg asszonyokat látogatott meg, rajtok a természet által elrejtett szeméremtitkokat szemlélt, amiket férfinek látni nem szabad, sem azokat megvizsgálni, sem kezeit, melleit, hasát, lábát stb. tapintani, mint ő cselekedte, mire a tanu válasza az, hogy ezelőtt sok asszonyt hagytak meghalni, sem hogy betegségeik titkait hagyták volna feltárni férfiak előtt és mindezt az asszonyi nem tisztességének és szemérmének védelmére. És emiatt sok asszony és férfi pusztult el, nem akarván, hogy orvosok tudomást szerezzenek rejtett betegségeikről, mint erről Győr városában már közszájon járó hír volt és van, hogy egyes dörék, ostobák és a régi mágusok tudományát megvető emberek (nem elismerők), akik a betegségeket titokban akarták tartani, behurcolták (a városba) szent Lázár-nyavalyáját, amelyet a nép nyelvén leprának neveznek. A nevezett mágus gyógyításainak hatásáról kérdezve a tanu válasza az, hogy Hanis nagyon jártas ebben a művészetben, éppen ezért jobb, ha megengedik neki a praktizálást, mint hogy a betegek elhaljanak. Arra a kérdésre, hogy tudja-e, hogy a vádlott abban a reményben látogatta meg a betegeket, hogy azoktól pénzt szerezzen, mire a tanu válasza az, hogy erről nem tud semmit, de azt tudja, hogy tőle sok unszolás után fogadta csak el az adományt a következő szavakkal: "Egyet elfogadok, százat neked adok..." A mágus segédeknek a gyógyítás alatti tevékenységére vonatkozó kérdésre a tanu azt válaszolta, hogy az egyik énekelve és zenélve olyan hatást váltott ki tehetségével, hogy a hallgatóságot észveszejtő izgalomba tudta sodor-ni, a másik pedig az orvosságok és italok keverésével működött közre.

A negyedik tanú: **GERGELY** cipész (sarukészítő) győri polgár, aki az itt létező prédikátor testvérek kolostora közelében lakik, elővezetve, felesketve és megkérdeztetve, hogy ismeri-e a vádlottakat, mondja, hogy a mágust nagyon jól ismeri, a többieket csak látásból. Ama kérdésre, hogy mit tud a vádlott beteggyógyításairól, a tanu válasza az, hogy esküje értelmében csak azt tudja, hogy mikor ő a veséivel beteg volt és a "fizikusok" kezébe került, a felesége hallotta beszélni a piacon a püspök katonáját, Gyárfást, hogy őt és másokat az említett Hanis mágus Isten segítségével hogyan gyógyított meg betegségeikből. És akkor

a felesége elhívatta az említett mágust az ő házába, aki mikor megérkezett, azonnal megvizsgálta a vizeletét, megtapintotta érverését (pulzusát), de neki egy szót sem szólt, hanem közben míg ezek történtek, csináltatott neki valami folyadékot többféle gyógyfűből, mint a "nepita", "ebulo nigra" (?) és más hasonlóból, amelyeket nem ismert fel, s mindezt abból a célból, hogy vele (a tanuval!) megittassák, de amikor az ital készen volt és ő azt látta, olyan undort váltott ki belőle, hogy nem akarta azt meginni. Megkérdezték a tanut saját meggyógyítása felől, mire ő azt válaszolta, hogy a nevezett Hanis mágus tanácsára (utasítására) a felesége tüzet rakott faszéből az ő (a tanu) hossza és széle méretében, amely tüzre aztán gyógyfüvet szórattott, hogy az hamuvá oszlott és akkor neki (a tanunak) rá kellett feküdnie, amíg bőséges verejtek öntötte el, majd vászonlepedőkbe csavarva ágyába fektették, mialatt a mágus segédje, akit a nép nyelvén bacs-nak neveznek, élénk hangon mondókákat recitált (énekelt?) és ezen a módon történt a gyógyítás. Megkérdezték tőle, hogy kötött-e megállapodást a mágussal, hogy őt betegségében meglátogassa, mire azt válaszolta, hogy nem. Arra a kérdésre, hogy tudomása szerint a nevezett mágus Győr városának a közeli falvaiban vagy külvárosokban, és segédjei látogattak-e betegeket, azt válaszolja, hogy csak hallomásból tudja és azt is, hogy sokan mondták, hogy a mágus bölcsőbb az ő tudományában, mint az orvos magister vagy a király ur fizikusai.

Az ötödik tanú: A Chanak faluban lakozó **ORSOLYA, Dénes** özvegye, kit elővezettek, feleskettek és megkérdezték, esküje szerint válaszolja, hogy a nemrégiben elmúlt szent Kristóf ünnepe körül nagy lázba esett, amely betegségében több orvos meglátogatta őt, mint egy fráter a Szent János hospitáliáriusai (betegápoló és keresztes lovagrend!) közül, a hajdani királyi orvos, Albert mester és mások, de őt a betegség annyira hatalmába kerítette, hogy az említett ünnep körüli szerdán már elveszítette beszélőképességét is és az előbb említett orvosok már halottnak vélték. Így is történt volna, ha a fent említett Hanis mágus meg nem jelent volna az ő kérésére, aki amikor a beteghez érkezett, azonnal megvizsgálta annak vizeletét és megtapintotta érverését, majd valami átlátszó folyadékot adott neki s utána egy fajta szirupot és beküldte őt hálószobájába (camara). A következőkben oly gondossággal ápolta, hogy Isten segítségével ma egészen meggyógyult. Ama kérdésre, hogy látta-e a mágust más betegeket is látogatni, azt válaszolta, hogy nem látta, miszerint rajta kívül másokat is megvizitelt, de azt hallotta, hogy másokat is meggyógyított a városban és az említett faluban. A gyógyítás cselekményeire vonatkozó kérdésre a tanu azt válaszolta, hogy amikor a házába belépett, botjával a négy égtáj felé ütött, az élelmiszerekre, ruhákra és mindennemű használati szerekre valami vizet vagy folyadékot hintett, a küszöböket tisztelttel illetve ujjával, élénk szóval énekelt a gonosz szellemek ellen mondván, hogy sem föld felett, sem föld alatt ne legyen semmi hatalmuk és kiáltotta: Hakit, Hakit, távozz ebből a házból, és más hasonlókat. Arra a kérdésre, hogy a mágus őt csak pénzért vagy más előnyökért látogatta-e meg, azt felelte, hogy a mágusnak a gyógyításáért nem adott semmit, de mikor más alkalommal felkínált neki pénzt, az visszautasította.

Folytatjuk.

LAPSZEMLE

A SZENT ISTVÁN jubileumi év nagy királyunk életével, egyéniségével kapcsolatos újszerű meglátások, új részleteredmények egész sorát olvashatjuk a hazai és külföldi szemlék és lapok hasábjain.

ESZLÁRY KÁROLY: "Ansegise apát és levita Benedek " Kapitularé-"inak és Szent István törvényeinek hasonlatosságai" c. tanulmánya (A IX. Magyar Találkozó Krónikája - Közzéteszi: Nadas J. Cleveland, Ohio, 1970. 28-53. old.) jogtörténeti párhuzamot von a frank és magyar törvények között. Sajnálatos, hogy a már a két világháború között leszűrt eredményeket, főként Tagányi K. és Erdélyi L. ilyenirányú alapvető munkáit nem vette figyelembe. Még sajnálatosabb, hogy a honfoglaláselőtti avar hagyományokról sincs a tanulmányban említés és ha sajnálatunkat fokozni lehet, legbántóbb a szerző ama megállapítása, hogy "... elég Nagy Károly Aix-la-Chapelle-i "palotájára" hivatkozni, amely már egy emeletes volt és benne már néhány fogadó-terem is létezett, amellyel szemben Szent István esztergomi "lakhelye" csupán a sziklába volt vájva és összesen három kis szobából állott." (41-42. old.) A szerző teljes járatlanságot mutat a magyar régészet eredményes kutatásai terén, amely már kimutatta Szent Királyunk apjának Gézának palotataromjait is, amelyek a köralakú kápolna mellett nagyszabású építkezésekről adnak hírt.

v. MAGYAROSY SÁNDOR: "Szent István, a hadvezér" c. tanulmánya (i. m. 20-25 old.) ügyes összefoglalása az első magyar király hadjáratainak. Különösen értékesnek tartjuk a Konrád német császár elleni hadjárat sikerének megokolását.

BENDEFY LÁSZLÓ: "A 'szakrális fejedelmektől-István királyi hatalmáig' c. tanulmánya (Vituki Szemle IV. (1970) 8.) a magyar koronázási ékszerekre is kitér és ezek között a koronát díszítő gömbökben végződő keresztben az ősi Turul-szimbólumot látja: "Az Árpádházi királyok számos fontosabb okiratán a kezdőszavak előtt a Turul-totemet szimbólizáló sajátos kereszt rajzát találjuk. Drágakövekből kirakva ugyanezt a szimbólumot helyezték el a XIII. századi koronázási-kereszt közepén, vagy I. László feleségének házi keresztjén. III. Bélának és feleségének halotti koronáját is e jellegzetesen altáji megfogalmazású, kereszt alakú leegyszerűsített Turul-totem díszíti. István király tehát koronája egyetlen ékéül a gömbökben végződő keresztet; az ősi Turul-ábrázolást választotta, hogy ezzel is kihangsúlyozza a király személyének 'szakrális' jellegét. De királyi címerében ott van a Gyulák oroszánja és a nemzet erejét, élni akarását szimbólizáló életfa. A királyi jogar achátgömbjét ugyancsak a hatalmat és erőt képviselő oroszánok díszítik."

BARTHA ANTAL: "István és kora" címmel a "Népszabadság" napilap kilenc számán keresztül (1970 aug. 9. és passim) közölte nagyszabású tanulmányát amelyet a szerző minden marxista történetiszemlélete ellenére is "szellemtörténelmi" dokumentumnak tekinthetünk. Újszerű a hangja, új nagyon sok meglátása. De legjelentősebb a szlávofil hangnak nemcsak teljes mellőzése, hanem annak ellenzése is. "... Amikor a mai magyar földműves búzát, árpát, borsót vet, ekével tarlót szánt, sárlót vesz kezébe, képét rak, szérűjén szorgoskodik, szólótt szüretel, borát leszűri a sópróról, kertjében gyomot írt, almát, körtét szed, kendert nyú - még most is

azt folytatja, amit nem X. századi, hanem már honfoglalás előtti elei elkezdtek." Az idézet részletet maga a szerző is fontosnak tartotta, mert ritkított sorokkal szedette és mi is ebben látjuk a hazai történészek nagy pálfordulását, végre az igazi igazság felé. Sok részletet lenne érdemes még idézni ennek az eddigi történetírásban is jelentős tanulmánynak széleskörű ismertetésére.

VINCZE L. írása "I. István ereklyéje - Dubrovnikban?" inkább szinesriport. A hajdani Raguza - ma Dubrovnik - Domonkos templomában őrzött ereklyéi között sok magyar kincs rejtett a törökdúlást követő évszázadokban. Szent István jobbját is idementették. De még mindig ott található ma is a Szent Király koponyája is, amelyet a többi ereklyével együtt a székesfehérvári ferencesek ide mentettek a török elől. Ugyancsak Raguzában a szent Balázs bazilikában őrzik István király álkapcsát is. Vincze szavaival: "I. István királyunk testi töredékét őrző ereklyetartó mindamelllett meglepően szerény. Bronzból kovácsolt edényke, rusztikus és komor doboz... A székesegyházban őrzött királyi állcsont tartója már valamivel díszesebb. Román stílusú díszítőelemekkel, cizellált gyertya tartóként hat, amin királyi koronát viselő férfi kicsiny mása függ. Az ezerszeten dős állkapocs azonban teljesen ép. Szinte-szinte rekonstruálható lenne általa egy kissé előreugró fogsorú, kicsiny álldudorú férfi ugoralkatú feje..." (Magyar Hírlap, 1970 aug. 17.)

A NAGYSZENTMIKLÓSI ATTILA KINCS feliratai körül folyó viták ismét felújulnak CSALLÁNY DEZSŐ egy ujságíró, BOSSÁNYI KATALIN előtt tett nyilatkozata nyomán. (Magyar Hírlap, 1970.) A Szabolcs-Szatmár megyei múzeumok igazgatója, aki intenzív kutatásokat végzett a rovásírások terén, különösen mióta a szentesi avar eredetű rovásírások előkerültek, az eddigi ismert anyag felülvizsgálásánál egészen újszerű megoldásokra jutott. A nyilatkozat lényegesebb részei a következők:

"A szakemberek eddig az aranykincs rovásjeleinek megoldásánál nem vették figyelembe, hogy a török népek ábécéi amely magánhangzókra épültek fel és jobbról balra olvasandók. Így próbálkozásaik sikertelenek maradtak. Ez tömören a megfejtés kulcsa!. De ahhoz, hogy ilyen egyszerűen ki lehessen mondani, hosszú évek kutatásaira és a rokontudományok - például a régészet, összehasonlító nyelvészet, történelem stb. ismeretére volt szükség.

Először a 8. számú csésze rovásfeliratában sikerült megtalálnom a helyes jelentést: "Bolya-zapan(szaban)-t amely a görög betűs, de török szövegű feliratban is ismétlődik: 'Bolya-zapan(szaban)késztette ezt az ivóedényt s Batalj-zapan tette alkalmassá a felfüggesztésre! Ez volt az első lépés. Hasonló töröknyelvű rovásfeliratok ismeretesek a Kubán vidékéről. Itt is az Orchon-Jeniszej vidéki türk rovásfeliratokon olyan azonos rovásjelet találunk, amely a békési honfoglaláskori íjlemezen: Árpád népénél is előfordult. A nagyszentmiklósi rovásírás a köktörök ábécére támaszkodik s nyugatra való vándorlásánál új elemeket vett fel a Don és a Kubán vidékén. Legszorosabb kapcsolat ezen kívül a székely-magyar rovásírás korábbi periódusával a török nyelvű korszakból maradt fenn.

Török nyelvű rovás emlékeink szerint, amelyből fent ízelítőt adtam, Árpád népe és utódai egy régi, azóta már kihalt török nyelven beszéltek. Bizonyítással vizsgáljuk meg részletesebben a különböző nagyszentmiklósi csészék feliratait: több edényen fordul elő egy név, amelyik Csanád vezérre utal. Ehhez kapcsolódik egy nyíl alakú jel, amelynek "o k" a hangértéke. Az "o k" egyenlő "nyíl", a régi török névnevekben "törzs"ként ugyanúgy nemzetségeként is szerepel. A tiz-törzsből álló nyugati turkok neve felirataikban On-ok, vagyis Tiz-nyíl. A török onogur névből fejlődött a magyarok Ungar neve is. Honfoglalóink kb. 800-ig a Don Kubán vidéken laktak. (700 körül itt jelzi a Ravennai Geografus az onogurok hazáját.)

Az aranykincs feliratai a Sunad-törzsről, nemzetségre utalnak. Ajtony törzsfői központja Marosvásár volt, ahol mint a bizánci kereszténység híve Keresztelő Szent János tiszteletére monostort is építtetett. István király egy legjobb hadvezére, unokaöccse Sunad volt, aki Ajtonyt megölte, vagyonát pedig elkobozta. Ezen pogány lázadás leverése 1028-ban történt. Marosvásár ezután - a kor szokása szerint - Sunad - Csanád nevet kapott. Az edények falain több helyen a Sunad-nemzetség ajándék-része - mondat olvasható. Ez magyarázza meg a különböző, nagyrészt rokon hagyatéki szálakon összegyűlt aranyedény gyűjteményt. A kincset a tatárjáráskor rejtették el. A különböző ábrákból és feliratokból kitűnik, hogy a kincs nem Csanád vezér szerzeménye, hanem leszármazottainak, a Bez-ágnak a tulajdona volt.

Igy az aranyedények és a török nyelvű rovásírás használata a XI-XII, századra tehető. Legkorábbi szereplője Bolya ispán a Kán-nemzetség őse, akit Péter király 1046-ban összeesküvés címén felakasztatott. Az arany csattot Both ispán csináltatta Batalja (Patala) ura, Bátmonostorának építtetője, a Becsegergely-nemzetség tagja (1192). Árpád türk népe onogur-hún ágának egyedülálló rovásfeliratait ötvösművészetét ismerhetjük meg a nagyszentmiklósi aranykincsben, amelynek népi kapcsolatait szakemberek eddig tévesen a dunai-bolgár törökökhöz az ugor-magyarokhoz és a bevándorolt török nyelvű bessenyőkhöz fűzték.

Az Árpád-ház legkorábbi törzsei jelvényen az oroszlan ábrázolás látható. Egyes címereken az oroszlanok jobb mancsukban nyilat tartanak: ez az "ok"-a jellegzetes török törzsi szimbólum. Ugyanezt a jelet találjuk Ajtony, Tétény-Zsombor törzsfői címerein, oroszlan címeres Gyula török törzse, Both-Ond törzse és a Duna-Tisza vidékén Előd törzse.

Az első ugor nyelvű rovásfeliratok meglepetésszerűen már a honfoglalás előtt avar sirokból ismertek (Szentés). Ez azt bizonyítja, hogy az ugor-magyar törzseket nem Árpád hozta Hazánk földjére. Az ún. európai avarok vagy ál-avark akik többségükben ugorok, vagyis magyarok voltak, 558 körül indultak el a közép Volga vidékéről és 568-ban értek a Kárpátok medencéjébe. A longobárdokkal szövetkezve a gepidákat legyőzve, ezek földjén telepedtek le és birodalmat alapítottak. A gepidák Erdélyben védelmi harcot kezdtek, de az ál-avarak szláv segítséggel kivetkék őket váraikból. Az 568. évi első honfoglalás ugor és török népeket hozott, a második honfoglalás 896-ban türk, onogur-hún-iráni előharcosokat adott akik közül az Árpád-dinasztia került az ország élére. A türkök tiz-törzsrésze-

osztották a területet, a rokonságból mindegyik élére egy-egy török törzsfőt állítottak. Közülük hetet a korábbi avar törzsek élére, amelyek többségükben az ugor nyelvet beszélték. Később - a pogány lázadások leverése után - az ugor nyelv vált uralkodóvá és a törökök nyelvükkel együtt az ugarságba olvadtak be. Elmagyarosodásuk folyamatát jól igazolják az Árpád-kori sirleletek magyar nyelvű rovásírási gyűrűi, amelyek megőrizték az "ur" szó török alakját az "idi" rovásfelíratot, mégpedig évszázadokon át.

Az egyre erősbödő kutatás a rovásírás terén már rég túlhaladta Sebestyén Gyula eredményeit. Nemcsak azzal, hogy ma már szilárdan tartható CSAK LÁNY DEZSŐ fentebb ismertetett módszere, hanem azzal is, hogy maga a rovásírási anyag örvendetesen gyarapodott. Erről a gyarapodásról számol be FORRAI SÁNDOR (Gyorsírók Lapja, Bp. 1968. júl.-okt. számok). Legújabban a felvidéki Felsőszemeréden (Léva mellett) a katolikus templomban Püspöki Nagy Péter fedezett fel ilyen rovásírást, majd NAGY TIBOR számol be "Virágénekek festett fátáblákon" c. közleményében (Élet és Tudomány, 1970. márc. 6. és 13.)

Más, egészen emberi módszerrel mentették át öntudatlanul az ősi magyar pogány vallás keresztény mezbe burkolt elemeit falusi népünk vénjei az un. népi imáikban. Fettich Nándor, Besenczi Sándor, Szlavik Andor és Erdélyi Zsuzsanna gyűjtögetik az utolsó évtizedekben ezeket az egyre gyérülő népi áhitat formákat, amelyeknek kiértékelése még nem indult meg ugyan DEZSŐ LÁNY az "Új Írás" (Bp. 1970. szept.) hasábjain között belőlük egy csokornyit. Juhász Ferenc aki a gyűjtemény elé bevezető sorokat írt, sejteti velünk az időt, amikor ezek az imák születtek: "hihetjük talán, hogy a magyar kora-középkor, a kódex-kor, a keresztesháborúk kora, vagy mégkezdetibb idők ez ima-sarjadások földje..." Szerintünk sokkal ősbib. Valljuk Fettich Nándor egy levelének sorába rögzített véleményét: "Ősi pogány hitvilági elemek keveredtek a keresztény vallás elemeivel csodálatos módon..." Néprajzunk vallási motivumait ezen a síkon valóban az utolsó huszonegyedik órában kezdték el. Talán még nem késő...

A KAUKÁZUSI MAGYAROKRÓL szóló kapcsolatokat TARDY LAJOS említi meg "Kabardok és haracsájok" című cikkében (Magyar Nemzet, 1970. II. 19.) amelyet Atazsukin Izmail bej, kabard származású katonatiszt 1804-ben keletkezett feljegyzéseiből állított össze. Izmail bej megemlíti a vidék lakósaik között a malkárokat, akikből kiszakadtak - így tudják a nép vénei - az európai magyarok. A Kaukázus ősidőktől kezdve menedékkül szolgált a szorongatott népeknek. Szinte minden völgy más-más népnek nyújtott menedéket. Így sodródhattak ide töredékek őseink közül is. Ilyen alkalom volt 670 után Kurt kagan onogur-bolgár birodalmának felbomlása, vagy a 895-ös bessenyő támadás, amely három csoporttá tépte szét őseinket, amelyek közül egyik a Káma folyó felé, a másik Kurdisztánig sodródott, míg a harmadik rész Pannónia földjére vonult. A Kama melletti Turd nemzetiségből származott Jeretány fejedelem, aki 1330-ban XXII. János pápától püspökség felállítását kérte. A virágzásnak indult fejedelemséget Tamerlan serege semmisítette meg 1396-ban, feldúlva Magyar városát. Lakói a Kaukázus völgyeibe me-

nekültek. Az abkarok és osszéték hagyományaiban még ma is él a tudat a Magyar városi eredetről. Az utóbbi névszerint említi a Badil nemzetség két fiát, akik a hagyomány szerint Magyar város kánjának fiai voltak. A balkharokról is azt tartják, hogy az uralkodó nemzetsége szintén magyar.

A KÜLFÖLDI MAGYARSÁG Szent István emlékévért komoly történelmi tanulmányok egész sorával gazdagította. A Dél-Afrika-i magyarság lapja a frisslendületű "Póstakürt"(Johannesburg, 1970 aug. - II. 8. sz.) Piazza Péter és Gabriel Asztrik írásait közli. Piazza Szent István a Nagy Károly korát követő politikai vákuum nyomait betöltő magyar államalakítás tervszerűségéről ír Európa keleti és legexponáltabb részein, Róma és Bizánc vetélkedése közepett. Gabriel professzor pedig a tőle megszokott alaposággal boncolja az első magyar király európai műveltségének gyökereit, amelyek egész Franciaországig nyúlnak. Péter László, a lapszerkesztője túl a helyi informatív jellegű tartalommal sikerrel kapcsolja be a fiatal "Póstakürt"-öt a legmagasabb emigrációs magyar szellemi áramlatba. Irodalmát és történelmét egyformán emelkedett nívón közvetíti a Dél-Afrika települt magyarság felé.

A "Caribi Újság" a venezuelai Caracas és környékén élő magyarság immár 15 éves lapja Rozanich István szerkesztő tollából közli "Szent István emlékezete" c. írását. Jogos aggodalommal figyeli a magyarországi nagy felkészülést a jubileumra, attól tartva, hogy csupán "idegenforgalmi attrakció"-ként illesztették programmba. Konklúziója szerint: "Szent István alakja nem mulandó... Világított a nemzetnek a kezdet kezdetétől... de világit most is, amikor személyből inkább vendéglátási vonzóerőt és idegenforgalmi látványosságot igyekszene csinálni, mint a nemzet valódi alapjainak lerakóját becsülnék meg benne. De még így, csonkán és elferdítve is, óriásként magasodik a törpék fölé és csalhatatlan fényvel mutatja az utat Magyarországnak..."

A párizsi magyarság "Új Honfoglalás"(II. évf. 11. sz.) Yves de Daruvártól közöl megemlékezést "Szent István választása" címmel. Nyugathoz csatlakozásunk jelentőségét emeli ki az egyre satnyuló keleti szellemi erővel szemben, amelyeket akkor bizánci politika irányított. Zöldi István szerkesztésében szintén komoly sajtóorganumot kapnak kézbe Párizs és Lille magyarjai.

A svájci magyarság tíz éves lapja a "Duna" nagykovács Nagy Gyula jogtörténeti tanulmányával ünnepli meg a jubileumot "Szent István hagyatéka - az alkotmány" címmel. Alapos forrásismeretből táplálkozik tanulmánya értékes darabja a külföldi magyar szellemi alkotásoknak.

KALÁKA címmel indult meg Beke Imre szerkesztésében a magyar fiatalok lapja. A maga nemében egészen önálló kezdeményezés. A magyar folklora alapjában, Bartók és Kodály szellemében igyekszik a szétszórt magyar fiatalokat tevékenyen az írás nemes mestersége felé terelni. Már az első száma nagy érték: K. Z. jelzéssel "A keszervekről", a csángóság és székelység ősi regősdallamaiból közli értékes gyűjteményt. Szabó Dezsőnek, a magyar író-géniusz írásai-ból közli "A magyar jövő alapproblémái" nemzet-irányító elgondolásait. Az új lap sikerét biztosítja, hogy maguk a fiatalok személyesen nyomják a szerkesztő vezetésével.

A SZERKESZTŐSÉGHEZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

- SCHRAM FERENC: Magyarországi boszorkányperek 1529-1768. I. -II. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
- SZABÓ ISTVÁN: A középkori magyar falu. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
- MAROSI ERNŐ: A középkori művészet világa. Gondolat, 1969. Budapest.
- SPECIALIA II.: Latin American Institute. Southern Illinois University. Carbondale. 1970.
- R. DESIDER HOFFMANN: St. Margaret of Hungary Church 1920-1970. Cleveland.
- DIENES ISTVÁN: A honfoglalás kora. Képzőművészeti alap Kiadóvállalata. Budapest, 1970.
- ZAKAR ANDRÁS: A sumér nyelvről. Északi Vártán Kiadás Sodertälje(Sweden) - 1970.
- KOMORÓCZY GÉZA: A sumér irodalom kistükre. Európa Könyvkiadó, Budapest 1970.
- KISZELY ISTVÁN: Sirok, csontok, emberek. (Embertan a régészetben.) Gondolat K. Budapest 1969.
- CZEGLÉDY KÁROLY: Nomád népek vándorlása Napkeletől Napnyugatig. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Szerkeszti : Ligeti Lajos.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
- PÁL KELEMEN: Medieval American Art. (Masterpieces of the New World before Columbus.) I. -II. Third Edition. Dover Publ. Inc. New York. 1969.

Dr. Leslie S. Domonkos

DOMONKOS S. LÁSZLÓ dr. KITÜNTETÉSE.

Az amerikai, fiatal magyar generációhoz tartozó középkori történész munkatársunkat DOMONKOS S. LÁSZLÓT tudományos munkáinak elismeréséül az a kitüntetés érte, hogy a FORD F. GRANT alapítvány ösztöndíjával Budapesten folytathat az un. "sabbatical" éve tartama alatt történelmi kutatásokat. A fiatal medievalista már az Egyesült Államokban végezte tanulmányait és jelenleg YOUNGSTOWN ÁLLAMI EGYETEMÉN történelmet tanít. Eddigi munkásságát több komoly tanulmány dicséri.

T A R T A L O M.

KARSAI GÉZA	Az Anonymus-kódex keletkezéséhez.	3
HONTI JÁNOS	Anonymus és a hagyomány.	48
FEHÉR MÁTYÁS J.	Pósa "Gesta"-ja és a Domonkos rend.	61
ERDÉLYI F. ISTVÁN	Magyar őseink a Kubány vidéken.	70
FEHÉR MÁTYÁS J.	Baján, a nyugati avar nagykapán.	73
NÉMETH PÉTER	Ismeretlen romok a Pilisben.	84
KÚN H. SÁNDOR	A magyar éremtan tanúsága.	101
ZAKAR ANDRÁS	"Emese genuit..."	110
ORBÁN ÁRPÁD	A címeroroszlán eredete.	112
FEHÉR MÁTYÁS J.	Új adatok a Kassai Kódexhez.	116
BARTHA ANTAL	István király és kora.	125
BENDEFY LÁSZLÓ	A "szakrális"fejedelemtől Szent Istvánig.	126
CSALLÁNY DEZSŐ	Az "Attila-kincs" feliratairól...	127
ERDÉLYI ZSUZSA	Apokrif magyar népiimák.	128
ESZLÁRY KÁROLY	Ansegise apát "kapitulárei".	129
TARDY LAJOS	Kaukázusi rokonok:kabardok-karacsájak.	130

A SZERKESZTŐSÉG: ÚJ CÍME

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

P. O. Box 6.

New Brunswick. NJ. 08903.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNKHOZ

BŐ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓT MELLÉKELÜNK

a nyugati avarok birodalma

cimű kiadványunk az egészen újkeletű
régészeti leletek felfedezett anyagát
is magába foglalja és KÉT KÖTETES
terjedelemben jelenik meg.